

Milliy televideniyesida
realiti-shovlarning
o'рни

Jamoatchilik
televideniyesi
orzusi

VR технологияи
и журналистика

O'ZBEKISTON MATBUOTI *jurnali*

Пресса Узбекистана / Press of Uzbekistan

1918 yildan nashr qilinmoqda

4-6-son | 15 dekabr 2023 yil

SIYOSIY PORTRET EVOLYUTSIYASI: muallif yondashuvi va mahorati

Siyosiy shaxslarning davlat boshqaruvidagi
o'рни, roli, pozitsiyasi, qobiliyati ...

JAHON TELEJURNALISTIKASIDA moliyalashtirish xususiyatlari

Telejurnalistika tipologiyasi matbuot
yoki internet nashrlar tipologiyasi ...

OG'ZAKI PUBLITSISTIK NUTQ

Kitobiy nutq sohasiga taalluqli yana
bir ommaviy nutq turi ...

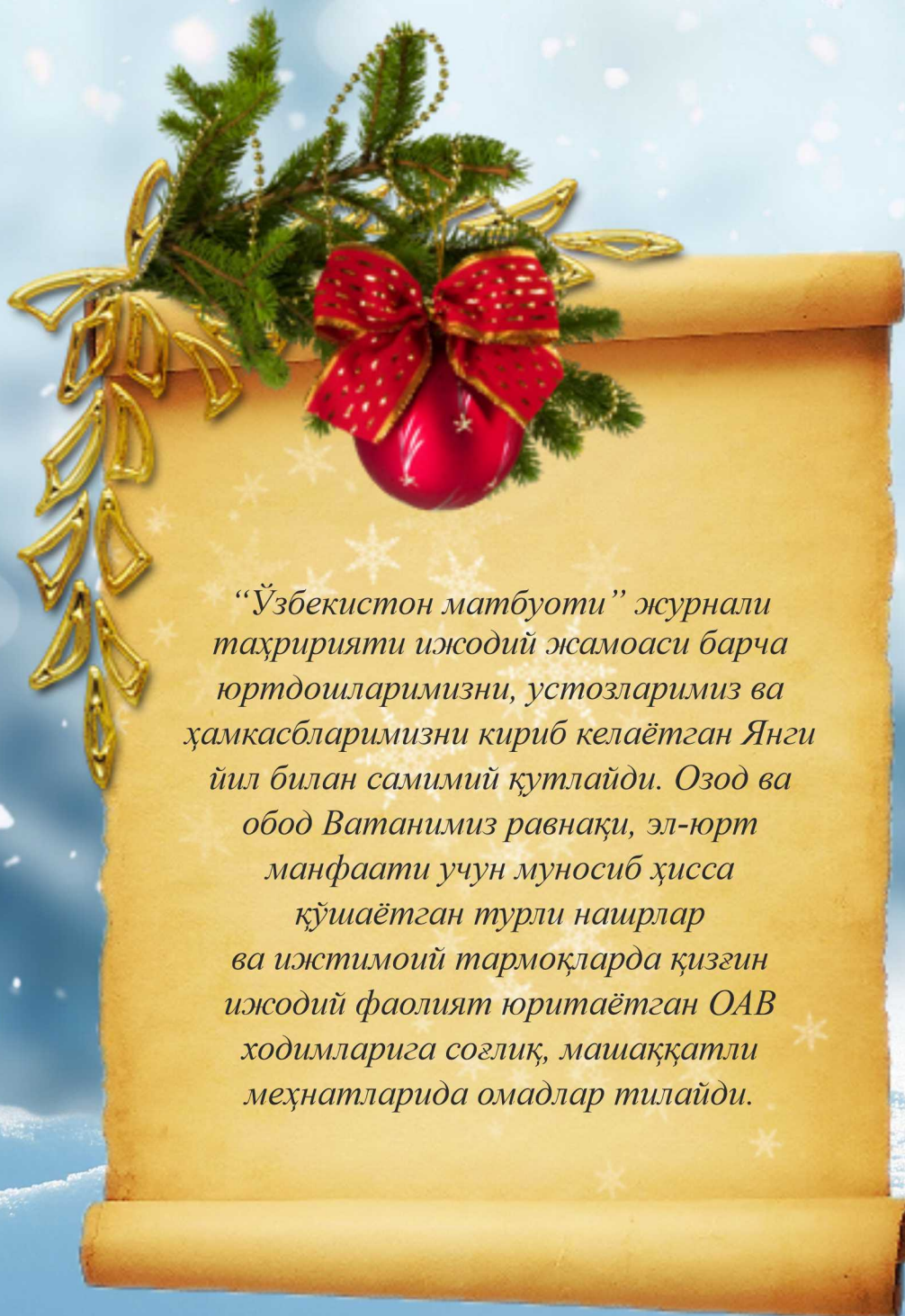
OGAHIYNING ASARLARIDA ARABIY BIRIKMALAR NOO'RIN QO'LLANMAGAN

AZAMAT ATAYEV

QODIRIYNING SO'NGGI ILTIJOSI

Yozuvchi boshiga tushgan
ko'rgiliklarni eshitib, ich-
ichidan o'rtanib yurgan
kezlari, qarangki, bu
sadoqatli zot adibning umri
poyoni voqealarining
shohidi bo'lgan

O'ZBEKISTON MATBUOTI *jurnali*

*“Ўзбекистон матбуоти” журнали
таҳририяти ижодий жамоаси барча
юртдошларимизни, устозларимиз ва
ҳамкасбларимизни кириб келаётган Янги
йил билан самимий қутлайди. Озод ва
обод Ватанимиз равнақи, эл-юрт
манфаати учун муносиб ҳисса
қўшаётган турли наирлар
ва ижтимоий тармоқларда қизгин
ижодий фаолият юритаётган ОАВ
ҳодимларига соғлиқ, машаққатли
меҳнатларида омадлар тилайди.*

O'ZBEKISTON MATBUOTI *jurnali*

Пресса Узбекистана
Press of Uzbekistan

Маърифатпарвар адабимиз Абдулҳамид Чўлпон журнал
асосчиларидан бири ҳисобланади.

Илмий-маърифий журнал

Научно-образовательный журнал

Scientific and educational journal

МУНОСАБАТ

Амрулло Каримов. Ўзбек миллий телевидениесида
реалити-шоуларнинг ўрни4

ЖАРАЁН

Ёрқиной Комилова. Сиёсий портрет эволюцияси:
муаллиф ёндашуви ва маҳорати10

Юлдуз Артикова. Жаҳон тележурналистикасида
молиялаштириш хусусиятлари18

ТАДҚИҚОТ

Замира Абдуллаева. Тележурналистикада тасвир
ва матннинг коммуникатив муносабатлари22

Нафиса Игамназарова. Аксиологик ёндашув асосида
бўлажак педагогикларни тайёргарлигини
такомиллаштиришнинг зарурияти.....28

Гулнора Ходжамуратова. Миллий мудофаа тизимида
ПР-коммуникацияларнинг самарадолиги омиллари31

Азамат Атаев. Оғаҳий асарларида арабизмларнинг
қўлланиши38

Гулноз Халлиева, А. Юсупова. Алишер Навоийнинг
Европа фондларида сақланаётган
қўлёзмалари хусусида41

Ильмира Раҳматуллаева. Жамоатчилик
телевидениеси орзуси46

Мухайё Саидова. VR технологияи в журналистике
как феномен и нарратив51

Заир Тахиров. Оғзаки публицистик нутқ57

Гулрухсор Қурбонова. Аҳоли тиббий маданиятини
оширишнинг ижтимоий ҳаётдаги долзарблиги
ва оммавий ахборот воситаларнинг роли58

Саид Раҳманов. Ўзбекистонда Янги иқтисодий
моделни қарор топтиришда миллий иқтисодий
журналистиканинг ўрни69

Hasanov Baxodir. Axborot xurujlarining semantik talqini:
nazariy-metodologik tahlil77

Манзар Абдулхайров. «Асҳоби қаҳф»ити...81

Аккиев Мухиддин. Кўринмас жасорат83

Фирдавс Абдухолиқов. Мирзо Улуғбекнинг нигоҳи
тушган яна бир қўлёзма85

Умарали Норматов. Қодирийнинг сўнгги илтижоси89

Рустам Жабборов. Ҳамзанинг гуноҳи нима эди?91

Абдулҳафизов Даврон. «Аждарҳо»нинг афсонавий
зарбаси95

Муассис: "AQUA TRIO" МЧЖ

Жамоатчилик ва таҳрир ҳайъати:

Ҳайъат раиси:

Олимжон Ўсаров

Ҳайъат аъзолари:

Акмал Саидов

Абдулазиз Абдуллаев

Маъруфжон Усманов

Шерзодхон Қудратхўжа

Хуршид Дўстмуҳаммад

Артур Кан

Беруний Алимов

Ҳошим Муродов

Тўлқин Эшбек

Азамат Атаев

Бош муҳаррир в.в.б.:

Ҳанифа Шамшиева

Масъул котиб:

Ҳошим Муродов

Журналнинг мазкур сони:

Инсон ҳуқуқлари бўйича

Ўзбекистон Республикаси

Миллий маркази,

Барқарор ривожланиш

маркази ННТ кўмагида тайёрланди.

Журнал Ахборот ва оммавий

коммуникациялар агентлигида

0228-рақам билан 2022 йил

8 августда рўйхатга олинган.

Журнал Олий Аттестация

Комиссияси рўйхатига киритилган.

Филология йўналиши бўйича илмий

журнал ваколати берилган.

Журнал материаллари билан

uzmatbuot.uz да танишиш мумкин.

Журналда нашр қилинган материаллар-

дан нусха кўчириш, тарқатиш ва бошқа

шаклларда фойдаланиш фақат таҳрири-

ят ёзма розилиги билан амалга оширили-

ши мумкин.

Адади 500 та нусха

Таҳририят манзили:

100161 Бешқургон МФЙ,

Бунёдкор шох кўчаси.

Телефон: 998 71 207 28 00

“Маънавият” нашриёти

босмаҳонасида чоп этилди.

Аннотация: Бугун рекреатив теледастурлар қаторида реалити-шоуларнинг мазмуни ва шакли кўп жиҳатдан унинг интерактив телевизион жанр эканлиги билан изоҳланади. Бунда ижодкорнинг биринчи навбатдаги вазифаси томошабинга ноанъанавий ва қизиқарли бўлган телевизион маҳсулотларни тайёрлаш ва етказиб бериш ҳисобланади. Уларда анъанавий услубдаги телелойиҳалар сингари танланган мавзу доирасида томошабинга турли хилдаги маълумотлар берилади. Лекин, бошқа жанрдаги чиқишлардан тайёрланиши ва етказиб бериш усули билан кескин фарқ қилади. Мақолада реалити-шоуларнинг ўзбек миллий телеканалларида тутган ўрни, аҳамияти, асосий йўналишлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Рекреатив теледастур, реалити-шоу, “яширин камера” (hidden camera), game show, celebrity reality.

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ТЕЛЕВИДЕНИЕСИДА РЕАЛИТИ-ШОУЛАРНИНГ ЎРНИ

Амрулло Каримов,

филология фанлари доктори, ЎзДЖТУ халқаро журналистика факультети декани

Реалити-шоулар асосан кўнгилочар дастурлар бўлиб, реал ҳаётни акс эттиргани боис, жамоатчиликка қизиқиш уйғотиб келган. Инглиз тилидан “reality” сўзи таржима қилинганда, “реаллик”, ҳақиқий деган маъноларни англатади¹. Реалити-шоуни кузатаётган томошабин ўзини “яширин камера”да туширилган дастурни томоша қилаётган каби ҳис этади. Ҳар бир реалити-шоунинг ўз сценарийси мавжуд. Режиссура устида алоҳида бош қотирилади. Кўрсатув устида жуда катта тасвирга олиш гуруҳи ишлайди.

Ўзбек телевидениесига реалити-шоуларнинг кириб келишига хориж, хусусан Россия телевидениеси ўз таъсирини ўтказган.

¹ <https://chto-eto-takoe.ru/reality-show>, 02.04.2019.

Ўзбекистонда реалити-шоулар хусусий телеканаллар (“My5”, “Milliy”, “Sevimli”)да оммалашган. “Зирапча”, “Менинг кайнонам генерал”, “Хафа бўлиш йўқ” каби лойиҳалар аудиторияда тезда машхур бўлди. Уларни илмий-амалий нуқтаи назардан уларнинг келажакдаги истиқболлини белгилайди.

Асосий қисм

“Реалити-шоу” термини сайёрамиз аҳолиси лексиконига 1999 йил сентябрда, Голландиядаги кичик телеканалда пайдо бўлган “Большой брат” шоуси жорийлангач кириб келди” – деб ёзади россиялик тадқиқотчи Дмитрий Вишняков². Мақола “Что такое реалити-шоу - развлечение или...?” (Реалити-шоу нима – кўнгил очишми ёки...) деб номланади. Унда замонавий телеканалларда кенг оммалашган шоулар таҳлил қилиниб, уларга фақатгина кўнгилочар дастур сифатида қараш қай даражада тўғри бўлади, деган савол ўртага ташланади. Шоулар типларга ажратиб чиқилганда реалити-шоуларда рекреативлик, кўнгилочар элементлар устувор аҳамият касб этса-да, жамият ҳаётидаги жиддий масалалар ҳам намоён бўлади.

Бундай дастурларнинг асосий тамойиллари сифатида ҳақиқат ва реалликка асосла-

нишни кўрсатиш керак. Ана шу қонуниятга амал қилинмаса, телеэкран қаршисидаги томошабин мавзуга унчалик қизиқмайди. Уларда ўртага ташланадиган мавзулар ўзига хослиги, оригиналлиги, бетакрорлиги билан аудиторияни жалб қилиши керак. Қаҳрамонлар нимани ўйлашса, шу ҳақда гапиришлари кўрсатувнинг янада жонли чиқишига ёрдам беради. Аммо, маълум даражада, миллий аудитория дунёқарашининг бузилиши ва менталитетга дарз кетиши ҳам кузатилади.

Ўйинга асосланган шоулар (game show) телевидениеда 1950-йилларда пайдо бўлган. Уларда оддий одамлар ҳам, таниқли шахслар ҳам иштирок этишлари мумкин бўлган. Улар жамоавий ёки яқка тарзда иштирок этиладиган ўйинлар бўлиши мумкин. Асосий вазифа саволларга тўғри жавоб бериш, ғалаба қозониш ва мукофот олиш. Бундай шоуларнинг бир нечта йўналиши мавжуд. Энг оддий шакли викториналар ҳисобланади. Умуман олганда, “реал телевидение” – замонавий ТВнинг муҳим йўналишларидан биридир. Замонавий реалити-шоуларнинг дастлабки прототиpleri 1940-йилларда пайдо бўлган³.

Бундай кўрсатувлар қутилмаган вазиятда одамларнинг ўзини тутишини акс эттирувчи да-

стурлар бўлиб, ilk марта 1948 йилда АҚШда “Яширин камера” шоуси чиқди, 1950 йилда оддий одамлар иштирок этадиган “Причина или следствие” (“Сабаб ёки самара”), “Опережая время” (“Вақтдан олдин”) каби лойиҳалар пайдо бўлди. Ушбу дастурлар дастлаб муваффақият қозонганига қарамай, 2000-йиллар бошларида кўплаб Европа мамлакатларини забт этган шведларнинг Expedition Robinson шоуси машхур бўлди. Nielsen Media Research⁴ компанияси маълумотларига кўра, жаҳон телевидениелари дастурларининг 69 фоизини реалити-шоулар ташкил этади.

Улар бир нечта тоифага бўлинади. Биринчиси, ҳужжатли услуб (documentary style) деб номланади. Бунда тасвирчи ва муаллиф жараённинг фаол иштирокчиси сифатида эмас, балки пассив кузатувчи мақомида иш олиб боради. Реалити-шоуларнинг яна бир тури махсус яшаш шароитлари яратилиши – special living environment деб номланади. Қоидага кўра, дастур иштирокчилари бир-бирларини умуман танимайдилар. Улар нотаниш қишлоқ, шаҳар ёки бошқа бир объектга маълум бир муҳитда жойлаштирилади. Бу жараёнларни ташкил этиш, шароит яратиш, кузатиш буларнинг барчаси ташкилотчиларнинг

² <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/1542/>, 02.04.2019.

³ История реалити ТВ // Реалити шоу. URL: <http://www.realityshow.ru/reality-tv/>, 15.05.2020.

⁴ Audience measurement // Nielsen Media Research. URL: <http://nielsen.com/us/en/reports.html>, 15.03.2020.

тасаввурига боғлиқ. Ушбу ғайриоддий шароитларда уларнинг ҳаракатлари кузатилади. Мисол учун, “Sevimli” телеканали ижодкорлари томонидан тайёрланган “Ижарага энага” кўрсатувида ҳам шаҳарлик, турмушга чиқмаган қиз бир хонадонга бориб, болаларга энагалик қилади. Жоиз бўлса, айрим фавкулудда ҳодисалар уюштирилади ва қаҳрамоннинг вазиятдан қандай чиқиб кетиши тасвирга олинади.

Реалити-шоуларнинг бошқа бир тури – юлдузлар ҳаёти (celebrity reality) бўлиб, томошабинлар машҳурларнинг кундалик ҳаётларини кузатишади. Мисол учун, “Нишонда” (“Milliy” TV) кўрсатувида санъаткорнинг яшаш шароити, оилавий аҳволи, дарди, қувончи, сирлари, дўстларга муносабат, аччиқ гап ва танқидларга жавоб изланади. Бу турдаги шоуларга хос бўлган яна бир хусусият – одатдаги иш муҳити, “профессионал фаолият” (professional activities) ёритилиши ёки бирор асарни яратилиши жараёни ҳақида сўз юритилишидир.

Шоуларнинг яна бир машҳур тури “яширин камера” (hidden camera) деб номланади. Одатда бу турда тасодифий ҳолатлар, кулгили вазиятлар ва баъзан нафсониятга тегувчи ҳолатлар олиб чиқилади. Асосийси, яширин камеранинг мавжудлигини ҳеч ким сезмайди. Чунки иштирокчиларнинг ҳолатга муносабати томошабинлар учун жуда

муҳим: кимдир самимий кулади, кимдир ғазабланади ва кимдир ажабланади. “Zo`r TV”нинг “Хафа бўлиш йўқ” лойиҳаси бунга яққол мисол эди.

Мазкур шоуга ўхшаш форматдаги бошқа бир тип ютуқли (“розыгрыш”, “hoaxes”) шоулар яширин камерада бўлгани каби, камера яширилмайди, очик-ойдин тасвирга олинади. Одатда бундай шоулар бир неча кун ёки ҳафта ҳам давом этиши мумкин. “Zo`r TV”нинг “Mening dadam zo`rda” лойиҳасида қайнона ва келин бир неча кун уйда бўлмайди. Ота шу вақт мобайнида фарзанд тарбияси билан шуғулланади. Кўрсатув учун ютуқ сифатида маълум маблағ қўйилади. Агар ота тарбияда хатога йўл қўйса, маблағдан миқдор чегириб борилади. Муваффақиятли бажарса, ютуқ оилага қолдирилади. Бундан ташқари, Ғарб телеканалларида муҳаббат шоулари (dating game show) оммалашган. Россиядаги “ТНТ” каналининг “Дом 2”, “МТВ” каналининг “Каникулы в Мексике” телелойиҳаларида иштирокчиларнинг кун давомида ишқий муносабатлари одоб доирасида кенг оммага ҳавола этилмоқда. Бу кўрсатувлар Шарқ халқлари менталитети, қараш ва ахлоқ меъёрларига унча ҳам мос эмас бўлсада, аммо уларга омма реалити-шоунинг намунаси сифатида қарамоқда.

Реалити-шоуларнинг бошланиши “оммавий маданият” ту-

шунчаси билан бевосита боғлиқ. Аҳолининг шаҳарларга интилиши жамият хусусиятларини ўзгартириб юборди, жумладан одамларга нима яхшию, нима ёмон, нима гуноҳу, нима гуноҳ эмаслигини англашга ўргатадиган оммавий маданият ва хусусан таблоид адабиётнинг пайдо бўлишига олиб келди. Бу жараён оммавий журналистика пайдо бўлишидан олдин ва кейин ҳам давом этди. “Мамлакатда саноатлаштиришнинг бошланиши, аҳолининг асосий қисмини қишлоқлардан шаҳарларга босқичма-босқич кўчирилиши, жамият ҳаётида оммавий ишлаб чиқариш жараёнини жонлантирди. ...Натан Пинкер-тон сингари образлар марказида турувчи аёллар ҳақидаги романлар, таблоид театри, маҳаллий ва хорижий саргузашт кинолари, аввал Россия, сўнгра Совет иттифоқининг маданий бозорида устунлик қилди”⁵.

⁵ Дар и проклятие? Мозаика массовой

Маданиятшунос К.Е. Разлогов оммавий маданиятда илгаридинга тегишли бўлган функция, биринчи навбатда одамларнинг рухий ҳаётини уйғунлаштириш функциясини ўз ичига олади, дейди⁶. Ўйикод, тавба, ибодатга руҳиятнинг ўзини ўзи бошқариш воситаси сифатида мақбул механизм деб қаралган. Атеизм ўз-ўзидан кундалик ҳаётга хос бўлган ҳиссий ва рухий камчиликларни бартараф этмайди, тарангликни енгиллаштирмайди, урбанизация жараёнида кучайган тўқнашув ва стрессли вазиятларни юмшата олмайди ва натижада ижтимоий-маданий ҳаётнинг бошқа соҳалари ушбу функцияларни бажаришни бошлайди. Уларни амалга ошириш учун бошқа механизмлар — оммавий маданият ва ОАВ тизими муҳим тарқатиш воситаси сифатида пайдо бўлади.

культуры: сборник/сост.К.Э.Разлогов. — М.1994. — С.24-25.

⁶ Разлогов К.Э. Коммерция и творчество: враги или слюзники?/К.Э. Разлогов. — М.: Искусств, 1992. — С. 209.

Замонавий фанда “оммавий маданият” дефинициясининг умумий қабул қилинган талқини мавжуд эмас, аксинча, ушбу мураккаб ижтимоий-маданий ҳодисани англашга турлича тушунча ва ёндашувлар мавжуд. Маданиятшунос Л.Г. Ионин фикрига кўра, маданий иерархиянинг йўқ бўлиб кетиши “юқори” маданиятга субмаданий мақомини беради ва “арзон” оммавий маданиятга турмуш тарзини шакллантириш ва тарқатиш функциясини қолдиради. А.Я. Флиер фикрича, оммавий маданиятга анъанавий маданиятнинг ижтимоийлаштирувчи ва жалб этиш функциялари хос бўлади⁷. Олим оммавий маданиятни янги типдаги босқичма-босқич пишиб етиладиган маданиятнинг ўзига хос эмбрионал намоиши сифатида кўради: “... Оммавий маданият — шаҳар аҳолисининг кундалик маданиятидан келиб чиқиб, фақат ўзининг тор билим ва фаолияти соҳасидагина компетентлиги бўлган “ўта юқори ихтисослашган шахсият” даврини бошлаб берди, қолганини эса босма, электрон ёки анимацион маълумотномалар, каталоглар, “қўлланмалар” ва иктисодий жиҳатдан тартибга солинган ва қисқартирилган маълумотлар ҳамда бошқа манбаларни қандай бўлса шундайлигича автоматлаштирилган

идрок этиш, демакдир”⁸.

Қайд этиш жоизки, “оммавий” ва “элитар” маданият (унинг у ёки бу мезони)га қарши кўплаб уринишлар бўлган, аммо бундай ҳаракатлар ҳамisha ҳам ўзини оқламаган: Масалан, маданиятшунос К. Теплиц маданий маҳсулотларни кўпайиш усули ва тарқатиш кўлами мезонлари нуқтаи назаридан, юқоридаги бўлинишни нотўғри деб ҳисоблайди: “Масалан, кўп нусхада чоп этиладиган оммабоп роман (саргузашт, фаҳш устун бўлган бульвар адабиёт назарда тутиляпти - А.К.) арзон тарзда китоб дўконида сотиладими ёки озиқ-овқат дўконида? Ёки ҳар иккинчи хонадонда осилган Ван Гогнинг “Кунгабоқарлар” асари нусхаси қаерда сотилади? Феллини, Бергман, Тарковскийнинг янги техник воситалар ёрдамида яратилган электрон мусиқа ҳақидаги фильмлари, шубҳали санъат асарлари эсланса, бундай ёндашув “масаланинг моҳиятини яшириши” аниқ бўлади”⁹.

Шундай қилиб, реалити-шоу кўринишидаги кўрсатувларда хориж каналлари дастурларига кўр-кўрона тақлид, миллий менталитетни инобатга олмаслик, телевидениенинг анъанавий мақсад ва вазифаларини тўла эътиборга олишнинг бузилиши оқибатида айрим муаммолар кўзга ташланмоқда. Мавжуд му-

⁷ Флиер А.Я. Культурология для культурологов, - М., 2000; http://yanko.lib.ru/books/cultur/flier-cult_f_cult.pdf

⁸ Флиер А.Я. Культурология для культурологов, - М., 2000. — С. 75.

⁹ Теплиц, К.Т. Все для всех. — М., 1996;

аммолар илмий нуқтаи назардан ўрганишга муҳтож бўлиб, уларни бартараф этиш бугуннинг энг муҳим вазифаларидан саналади.

Ўзбекистонда илмий жамоатчиликнинг, хусусан кекса ва ўрта авлоднинг реалити-шоулар марказида ким туриши керак деган саволга шундай жавоб берилади. “Кундалик ҳаёт, ёшларнинг тарбияси хорижда суратга олинган ва эфир орқали, баъзан эса катта экран воситаси ила ўзгаришга учраётганини унутмаслик лозим. Шу боис “таъсир кучи” бўлган кино, ТВ асарлари марказида шундай қаҳрамонлар бўлсинки, бадиий баркамоллиги, гўзаллиги, бунёдкорлиги, меҳри, саховати, самимияти, эл-юртга садоқати билан кўпчилик эътиборини қозонсин. Инсон фаолиятининг бу серкирра, ниҳоят нозик ва мураккаб соҳаси эса қаҳрамон билан, уни танлаш, бадиий ифодалаш билан боғлиқ”.¹⁰ Бу борада телевидениеда энг катта масъулият муаллиф зиммасига тушади. У нафақат мавзутопиш, балки уни ёритишга ёрдам берадиган қаҳрамон танлашга жиддий эътибор қаратиши лозим.

Натижалар ва муҳокамалар

Кейинги йилларда миллий телеканалларда ранг-баранг реалити-шоулар пайдо бўлди.

¹⁰ Акбаров Х. Кино санъати тарихи, – Т.: Toshkent islom universiteti, 2005. – Б.214.

Жумладан, “Sevimli” телеканалнинг “Зирапча” лойиҳаси қисқа муддатда ўз томошабинини топди. Бу лойиҳа телеканалда қандай пайдо бўлди? Бугунги аудитория учун бундай кўрсатувларга эҳтиёж борми? Мазкур саволлар ўртага ташланганда, аудитория одатда тенг иккига бўлинади, чунки “Зирапча”ни ёқлайдиганлар ҳам, дастурга қарши чиқадиганлар ҳам бор. Бўлинишнинг асосий сабаби эса, янгича ёндашувларни қабул қила олмайдиган омма психологияси ҳисобланади. Шу ерда муҳим қўшимча қилиш зарур. Аслида уларни қабул қила олмайди деб эмас, ҳали кўникиш ҳосил қилмаган дейиш тўғрироқдир. Аста-секин психология ўзгариб, ҳаётга реал кўз билан қараш даражаси ошиб боради. Реалити-шоулар эса ҳаётни аслидай кўришга шароит яратади.

Кўрсатув ташкилотчиларидан бири Амира Рашидова “Facebook” ижтимоий тармоғидаги саҳифасида шундай дейди: “Зирапча” бу аслида Австриянинг бир кўрсатуви адаптацияси, дунёда яхши лойиҳа ҳеч қачон битта жойда турмайди, улар сотилади, бошқа давлат уни ўзларига мослаштириб ишлаб чиқишади ва бу нормал ҳолат ҳисобланади”. Унинг фикрича, томошабин телевидениедаги лойиҳаларни турк ёки руслардан ўғирлабди дейиш ўрнига, “зўр бўлибди” дея ижодкорни

рағбатлантириш лозимлигини таъкидлайди.

Кўрсатув Бахтиёр Сафаров, Алия Сулайманова, Замира Артикова кабилар меҳнати билан обрў қозонди. Кўрсатувнинг мақсади тўғрисида тўхталганда, ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топа олмаган, турмуш чорраҳаларида адашган, ўз йўлини танлашда иккиланаётган қаҳрамонлар битта жойга жамланиб, уларга турли психологик дарслар ўтилди. Қутилмаган шартлар қўйилди. Яна бир томони борки, уларнинг сўзида, юриш-туришида ҳамда характерида қайсарлик, жиззакилик, уришқоқлик, кўрслик, ўзини камситилаётган қатлам сингари қараш кабилар кузатилади. “Зирапча” миллий телеканалларда эфирга узатилган реалити-шоулар орасида инқилоб ясай олди.

“Менинг қайнонам генерал” (“Sevimli”)реалити-шоусида жамиятда энг кўп муҳокамага сабаб бўладиган “қайнона ва келин” мавзусига мурожаат қилинган. Муаллиф Муҳаббат Ҳамроева. Шоунинг қисқача мазмуни шундай: кўрсатувда 5 та қайнона келини билан иштирок этади. Дастлаб, олдиндан тузилган рецепт асосида 200 минг сўмга бозорлик қилишади. Келин 10 нафар иштирокчи ва 2 бошловчи – Нигора Исмоилова ва Муҳаббат Ҳамроевалар учун муайян вақт мобайнида қайнона назоратида 3 хил овқат пишириши зарур. Ҳар бир тор-

Хулоса

тилган таом ва пиширикка баҳо қўйилади. Оиланинг тинч-тоув ва бахтли яшаши учун келинларнинг рўзгор ишларини яхши билиши, таом ва пишириклар тайёрлаш, дастурхон тузатиш ва меҳмонларга санъат даражасида тақдим эта билиш сингари сифатлар муҳим аҳамиятга эга. Яна бир жиҳати, шоуда рўзгор учун бозор-ўчар қилиш, тежамкорликка ўргатилади. Кўрсатувда таом тайёрлаш санъати бош мавзу қилиб олинган. Оилада қайноналарнинг ҳукмронлиги, айби ва хатоси билан кўплаб муаммолар юзага келаётгани, оилалар бузилиб кетаётгани, фарзандлар етим бўлаётгани ҳақида статистика ва ОАВдаги чиқишларга асослансак, қайнонанинг ўз қўли остида келинига овқат пиширтириши ва тежамкорликни қатъий назорат қилиши орқали “генерал” мақомига эришиши мақсад қилинган.

Миллионлаб томошабинларга эга бўлган бундай реалити-шоулар туфайли жамият муаммолари долзарблашади. Кўрсатувларни эфирга қўйишдан олдин, унинг аудиторияга таъсири, келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатлар ҳақида ўйлаш керак. Аммо, реалити-шоулар реал воқеаларга асослангани боис, тескари натижа бериши мумкин. Шунинг ижодкорлар инобатга олишлари зарур.

“Телевидение фойдали турмуш тарзини шакллантиришга ёрдам беради. Ютуқларга эришишнинг энг мақбул йўллари, гўзаллик, мода, машхурлар ҳақидаги кўрсатувлардан завқ олган томошабин ўз эҳтиёжларини қондириш учун савдо дўконларига жўнайди”.¹¹ Бу

¹¹ Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Пер с англ. М.В.Арапова, Н.В.Малыхиной. Под ред. Е.Л.Варгановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С.208-209.

йўсиндаги чиқишлар миллий каналларда борган сари кўпаймоқда. Янги турдаги модалар, таом тайёрлаш ва шахсий имижни ўзгартиришга бағишланган “Тўйгача”, “Хос ва мос”, “Бир зумда” каби кўрсатувлар томошабинлар орасида тез машхур бўлди.

Бундай чиқишларнинг муваффақиятларига:

- кўрсатувлар имижига ўзгаришлар олиб кирилиши;
- экранларнинг мунтазам янгилаб борилиши;
- мусиқий безакларга эътиборнинг кучлилиги;
- режиссурага кенг аҳамият қаратилиши;
- муаллифларнинг эркин фаолият олиб боришига шарт-шароит яратилиши;
- ва, энг муҳими, томошабинни кўнглига қараш, унга ёқадиган рекреатив технологиялар ҳамда кўнгилочар элементлардан фойдаланиш тамойилига эътибор берилди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. <https://chto-eto-takoe.ru/reality-show>, 02.04.2019.
2. <https://shkolazhizni.ru/culture/articles/1542/>, 02.04.2019.
3. История реалити ТВ // Реалити шоу. URL: <http://www.realityshow.ru/realiti-tv/>, 15.05.2020.
4. Audience measurement // Nielsen Media Research. URL: <http://nielsen.com/us/en/reports.html>, 15.03.2020.
5. Дар и проклятие? Мозаика массовой культуры: сборник/сост. К.Э.Разлогов. – М.1994. – С.24-25.
6. Разлогов К.Э. Коммерция и творчество: враги или слюзники?/К.Э. Разлогов. – М.: Искусств, 1992. – С. 209.
7. Флиер А.Я. Культурология для культурологов, - М., 2000; http://yanko.lib.ru/books/cultur/flier-cult_f_cult.pdf-l.pdf
8. Флиер А.Я. Культурология для культурологов, - М., 2000. – С. 75.
9. Теплиц, К.Т. Все для всех. — М., 1996;
10. Акбаров Х. Кино санъати тарихи, - Т.: Toshkent islom universiteti, 2005. – Б.214.
11. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Пер с англ. М.В.Арапова, Н.В.Малыхиной. Под ред. Е.Л.Варгановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С.208-209.

СИЁСИЙ ПОРТРЕТ ЭВОЛЮЦИЯСИ: МУАЛЛИФ ЁНДАШУВИ ВА МАҲОРАТИ

Ёркиной Комилова,

Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университетининг

2-босқич таянч докторанти

Аннотация: Мазкур илмий мақолада портрет тушунчаси, унинг мазмунига таъриф берилиб, портрет жанри, портрет очеркининг тарихи, шаклланиш босқичлари, ривожланиши, эволюцияси таҳлил қилинган. Сиёсий шахсларнинг давлат бошқарувидаги ўрни, роли, позицияси, қобилияти, сиёсий майдондаги “образ”и, “сиймо”сининг акс этирилиши ўрганилган. Етакчиларнинг дунёқараши, имижи, ички ва ташқи “қиёфа”сини тасвирлашда портрет очерки, портрет жанри унсурларининг ифодаланиши тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: портрет, сиймо очерки, сиёсий портрет, сиёсий ар-боб, етакчи, шахс, образ, эволюция.

шахсияти, унинг характери ва дунёқараши жойлашган”². Портрет жанри бадиий талқинда акс этиши билан бир қаторда, асарларнинг ижодий, илмий салмоғи, адаблар томонидан етакчилар бошқарувини давр руҳи билан маҳорат билан ифодалаш Т.Ж. Қурбонов, З. Шевчук³ тадқиқотларида, шахс хусусиятлари талқини, бунинг сиёсий бошқарувда акс этиши М. Андроникова, Н. Руженцева⁴ илмий изла-нишларида таҳлил қилинади. Шу нуқтаи назардан, журналистика назариясида портрет жанри бево-сита ва билвосита сўз воситасида инсон, шахс ички олами, унинг жамиятдаги ўрни, вазифалари, бурчлари талқин ва таҳлил қи-линади. Илмий иш тадқиқотида ҳар бир даврнинг сиёсий етак-

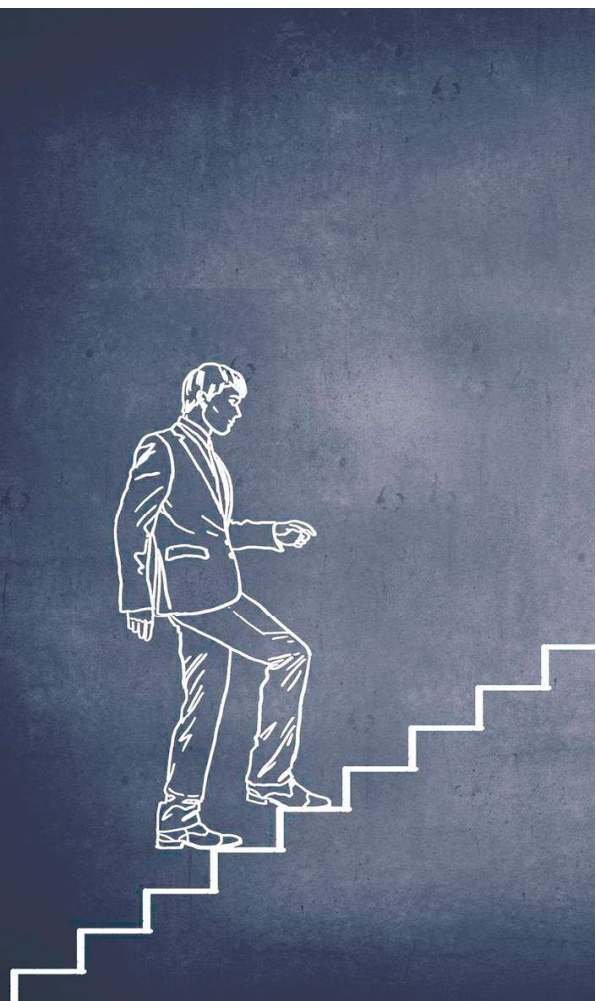
“Портрет–французча “portrait” – тасвир реал ҳаётда мавжуд бўл-ган бир ёки бир неча кишининг ёки расом тасаввуридаги қиё-фанинг тасвири, фотограф томо-нидан ишланган сурати”¹ деган маъноларни билдиради. Портрет тушунчаси луғавий жиҳатдан тасвирий санъат ифодаси би-лан англашилсада, унинг бадиий-публицистик талқини адабиёт, журналистика билан чамбарчас боғлиқлиги жанрнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Яъни, санъат ва журналистика марказий нуқтасини – инсон омили ташкил этади. “Портрет – бу одамнинг тақдири ҳақидаги ҳикояси билан биргаликда унинг одатий ҳаётий вазиятларидаги намоиши...портретнинг марка-зида доимо маълум бир шахснинг

² Портрет. Жанрнинг моҳияти // https://studme.org/129634/zhurnalistika/portret_ocherk.

³ Қурбонов Т.Ж. Одил Ёкубовнинг портрет яратиш маҳорати. – Т.:1997. – Б.159. – 3744. – УДК 894.375 (092); Шевчук З. С. Вербализация языкового портрета женщины. АР-381/2017. – С.20. Автореферат.

⁴ Андроникова М. Портрет санъати ҳақида. – М, 1975. – Б.294; Руженцева Н. Портреты политиков: типология и речевая организация. Текст научной статьи по специальности “СМИ (медиа) и массовые коммуникации” // <https://cyberleninka.ru/article/n/portrety-politikov-tipologiya-i-rechevaya-organizatsiya>.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: О'zbekiston milliy ensiklopediyasi Давлат илмий нашриёти, 2020. – Б. 299.

чилари ва улар ифода қилинган манбалар ўрганилади. Бунда, тасвирий воситалар қахрамоннинг сиймосини ўқувчи тасаввурида гавдалантириш, унинг ташқи ва ички дунёсини ифодалаш хусусияти билан муҳим. Яъни сиёсий шахс қиёфасини ёритишда портрет очерки фундаментал асос ҳисобланади. “Очерк – очеркати “таърифлаб, тасвишлаб бермоқ, баён қилмоқ”, “чизмоқ””⁵ маъноларини англатиб, “зийрак, ихчам, ҳозиржавоб жанр”⁶ сифатида танланган қаҳрамон ва у яшаётган даврнинг воқеа-ҳодисаларини акс эттириши билан долзарб.

Мазкур жанрнинг эволюцияси “XIX асрнинг 20-30 йилларида француз адабиётида, “портрет очерк” – рус матбуотида XIX асрнинг 60-70 йилларида, “Ўзбек матбуотида сиймо (портрет) очерклари XX асрнинг 30-йилларида шаклланиган”⁷. Х. Саидов ва бошқа олимлар тадқиқида “француз адабиётида физиологик, яъни маиший очерклар”. Санд, Ф. Судье, Ф. Пиа, П. Борель, Л. Гозлан, О. Балзак, А. Дюма, Ж. Жаненлар томонидан, рус матбуотида француз ва инглиз физиологик очерклари таъсирида И. Кушчевский, Глеб, Успенский, А. И. Левитов, Салтиков-Шчедрин, Помяловский кабилар оддий рус меҳнаткаши сиймосини, ўзбек

матбуотида Шўролар ҳукуматининг ҳукмронлиги”⁸ ушбу давр “образ”ларида намоён бўлганлиги келтирилади. Фикримизча, ҳар бир маиший очерклар мавзуси, мазмуни давлат ва жамиятнинг ижтимоий ҳодисалари билан боғлиқ. Ижтимоий воқеаларнинг ғоявий шаклланиши, мамлакатни ҳаракатланишига туртки бериши сиёсий муҳит, бошқарув ва унинг етакчисига қаратилган “ишора” сифатида қаратилади. Физиологик очерклар – сиймо очерки сифатида таракқиёти ва шахс воситасида умумий концепциянинг акс эттирилиши журналист, муаллиф маъсулияти, ҳолислиги, маҳоратида юксак потенциал талаб қилади. Масалан, портрет очеркининг турли ОАВ кўринишларида, хусусан, “портрет очерк – газета очерки, журнал очерки, радио очерк, телеочерк, киноочеркда портрет чизиш усуллари мавжуд. Портрет очеркда характер, тип яратиш маҳорати, сюжет, композиция, портрет очерк тили, услуби”⁹ каби формат ва мазмун қурилиши ҳам назарда тутилади.

Юқорида портрет очеркининг ривожланиш тенденцияси, хронологиясига назар ташлар эканмиз, тадқиқотчи сифатида сиёсий портрет тарихий босқичлари, ривожланишига доир муҳим масала юзага чиқади. Профессор М. Худойкулов илмий манбаларида: “...эрамыдан олдинги I асрда Рим императори Юлий Цезарь томонидан чиқарилган ганчдан ясалган махсус тахтачалар

– “Actus Senatus” (“Сенат воқеалари”), Россияда Иван Грозный ҳукмронлигида “Слова” қўлёзма варақалари, Петр I нинг топириғи билан чиқарилган “Ведомости” (1702 йил) газетаси¹⁰ келтирилади. Бу каби манбаларнинг асосий моҳияти ҳукмдор фаолияти, унинг фармонларини халққа етказиш, сиёсий жараёнларни ёритиш, етакчи ва халқ ўртасида мулоқотни юзага келтириш учун хизмат қилган. Матбуотнинг илк кўринишлари информация манбаи сифатида янгилик етказиб халқ ва давлат ўртасида “қўприк” ҳозирлаш ҳисобланса-да айнан хабарни туб мазмуни подшоҳларнинг сиёсати, етакчи сифатида ўрни, мавқеини мустаҳкамлашга қаратилгани билан аҳамиятли. Масалан, юқорида келтирилган Рим императори Юлий Цезарь томонидан чиқарилган ганчдан ясалган махсус тахтачалар орқали унинг сиёсати, бошқаруви, император сифатидаги портретини тасаввур қилишимизга замин саналади. Аслида бадий, адабий асарлар мутолаа қилганимизда ҳам ҳар бир замон ва макон, сиёсий муҳити ҳақида тасаввур ҳосил қиламиз. Масалан, “Совет матбуоти томонидан чоп этилган портретларда одамларнинг ҳақиқий тақдири кўпинча мафкуравий тавсиф билан алмаштирилди. Инсон ўзи каби эмас, балки ўзи хоҳлагандек тасвирланган”¹¹. “Портрет. Жанрнинг моҳияти” манбасида

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2020. – Б. 162.

⁶ Тоғаев О. Публицистика жанрлари. – Т., 1987. – Б. 23.

⁷ Саидов Х., Тошпўлатова Н., Нурматова А., Дўстқороев Б., Ашуров С., Тухлиева Н., Умарова Д., Дултаева Д., Эркабоева Ё. Босма оммавий ахборот воситаларида жанрлар ва маҳорат масалалари. V жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2019. – Б. 377.

⁸ Ўша манба.

⁹ Исомиддинова М., Нурматов А. Тақризчилар: Маматова Ё., Жалилов Н. Бадий публицистика. – Т., 2018. – Б. 5.

¹⁰ Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. – Т.: Университет, 2008. – Б. 12.

¹¹ Портрет. Жанрнинг моҳияти // https://studme.org/129634/zhurnalistika/portret_ocherk.

келтирилган мазкур қарашлар жамият ва мамлакат имижини кўрсатишда мафкуравий ўйинларнинг талқини ҳисобланади. Мулоҳазамизча, шахснинг аслияти намоён қилинмаслиги, аксинча идеал “образ”да акс эттирилиши, шунингдек, давлат сиёсати, етакчи бошқарувига мослаштирилиши сиёсий механизмнинг ишлаш алгоритмини кўрсатади.

Юқорида келтирилган илмий-назарий манбалар асосида сиёсий портретни талқин қилишни қуйидаги усуллари учратиш мумкин: *Биринчидан*, сиёсий шахс сифатлари яққол таъриф этилиб, портрети аниқ ифодаланади. *Иккинчидан*, сиёсий шахснинг бошқаруви, сиёсий фаолияти орқали унинг “образ” акс эттирилади. Сиёсий етакчининг нафақат раҳбарлик вазифаси, балки, унинг шахсий ҳаётига доир маълумотлар, инсоний фазилатлари билан боғлиқ жиҳатлар ҳам аудитория кизиқшининг асосий ахборот манбаи ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан тадқиқотчи олим қуйидагича таҳлил қилади. Масалан, “Матбуотнинг – шахснинг визуал тасвирига кизиқиши доимийдир. Аввалгидек, ҳар бир шахснинг ҳаракати, характери, мартаба, тақдири ўқувчи учун энг кизиқарли бўлиши мумкин”¹². Аммо, ушбу тавсифларни етакчи фаолияти билан узвий боғласак, сиёсий арбобнинг оиласи, шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотларнинг ошкор этилиши унинг сиёсати, имижини, ҳукмронлик муддатида салбий таъсир этиши ҳам мумкин. Шу нуқтаи назардан ҳар бир

мамлакат сиёсати, ОАВ тизимида ўзига хос ёндашувнинг мавжудлиги етакчи бошқарувидан далолат беради. Тадқиқотимизда етакчилар ҳукмронлиги, улардаги сифатлар, етакчи қиёфасини акс эттиришда давр матбуоти, ижодий муҳитининг ўрни, вазифаси ҳақида таҳлил юритиб, сиёсий портрет акс этган манбалар эволюциясини таҳлил қиламиз. Масалан, “Ўрхун-Энисей битиклари”, “Тарих”, “Қобуснома”, “Зафарнома”, “Қутадғу билиг”, “Мажолис ун-Нафоис”, “Темур тузуклари”, “Бобурнома”¹³ кабилар шулар жумласидан. Хусусан, “Ўрхун-Энисей битиклари”ни бунинг яққол мисоли сифатида таҳлил қилиш ўринли. Битикда Тўнйук, Элтариш, Бўғу, Билга ҳоконлар сингари тарихий шахслар ҳақида, уларнинг фазилатлари, ҳокон сифатида сиёсий шахсларга, ҳукмдорларга намуна бўладиган устун жиҳатлари ифода этилган. Мазкур битиклар портрет жанрининг эволюция жараёнида фундаментал манбалардан бири бўлиб хизмат қилади. Тўнйук иккинчи турк ҳоконлигига асос солган Элтариш ҳоқо-

нининг маслаҳатчиси ва саркардаси бўлган. Тўнйук “Турк Билга ҳокон давлатида бу битигни ёздирдим” дейди. Билга ҳокон Элтариш ҳоконнинг ўғли эди. Битиктошдаги воқеалар Тўнйук тилидан қуйидагича ҳикоя қилинади: “Мен – Доно Тўнйукман. Ўзим Табғач давлатида вояга етдим. Турк халқи Табғач давлатига бўйсунар эди”¹⁴. “Ўрхун-Энисей битиклари”даги халқпарвар сўзлар, Тўнйук ҳоконнинг самимийлиги, адолати, инсонпарварлиги сингари фазилатлари ҳукмдор мақомини юксакка кўтаради. Тўнйук етук халқпарвар шахс қиёфасида буюк тимсол сифатида гавдаланади. Етакчининг ватан, халқ, ҳарбий қўшини, фуқароларига нисбатан ғурури ва меҳри битиктошнинг ҳар бир жумласида ўз ифодасини топган. Тўнйукнинг хотиржамлиги “халқнинг томоғи тўқ эди” жумласи орқали, душманнинг туркийлар устига ҳужум уюштириши ҳақидаги ёвуз ниятини эшитган Тўнйукнинг “тун ухлагим келмади, кундуз ўтиргим келмади” дейиши унинг ўз тақдирини халқ ва юрт тақдири билан нақадар яхлит ҳолда тасаввур қилишини¹⁵ талқин этади. Шунингдек, қадимги юнон тарихчиси Геродотнинг “Тарих” асарида “Аҳоманийлар давлати асосчиси Кир ПТуронга бостириб кирганида, Тўмарис массагетлар қабиласининг маликаси бўлган. Массагетлар бу пайтда Амударё бўйлари ва Қизилқумда яшашган. Тўмарис

¹³ Тўхлиев Б., Каримов Б., Усмонова К. Ўрхун-Энасой обидалари ҳақида // <https://xs.uz/uzkr/post/orkhun-enasoj-obidalar-haqida>; Ўзбекистон тарихи. – I жилд. – I китоб. – Т, 2015. – Б. 148; Кайковус. Қобуснома. Нашрга тайёрловчилар: С. Долимов., У. Долимов. – Т: Истиклол, 1994. – Б. 13; Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. – Т: Шарқ, 1997. – Б.11; Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. –Б. 89 // <http://www.ziyouz.com>; Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. – Б.108 // <https://lib.fbtuit.uz/assets/files/Alisher-Navoiy.Majolisun-nafoisKiril.pdf>; Амир Темур. Темур тузуклари. – Т: Ижод пресс, 2019. – Б.12; Захриддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Юлдузча, 1989. – Б.5.

¹⁴ Тўхлиев Б., Каримов Б., Усмонова К. Ўрхун-Энасой обидалари ҳақида // <https://xs.uz/uzkr/post/orkhun-enasoj-obidalar-haqida>

¹⁵ Ўша манба.

¹² Андроникова М. Портрет санъати ҳақида. – М, 1975. – Б.294.

массагетлар подшосининг хотини бўлиб, у эрининг вафотидан сўнг давлатни бошқарган”¹⁶лиги ҳақида қимматли маълумот келтирилади. Мазкур манбаларда сиёсий портрет унсурлари – химоячи, халоскор, давлат бошчиси, босқинчи, конхўр, золим каби “киёфа”лар акс этган. Тўмариснинг сиёсий портрети асрлар оша бугунги кунга қадар ҳар бир аёл наздида буюк шахс сифатида андоза вазифасини ўтайди. Фикримизча, мазкур воқеалар таҳлили орқали Тўмарис шахсини қуйидагича сифатлаш мумкин:

- етук сиёсатчи, ташқи ва ички сиёсат билимдони;

- саркарда, жасорат ва ақл тим-соли;

- миллий қараши, ўзлиги, аёл кадри, иффатини сақлай олиши;

- етакчи сифатида қўшинни, халқни ишонтира олиши.

Тарихчилар учун Геродотнинг асарлари тарихий, асосий манба бўлса, журналистлар учун ҳам сиёсий ҳукмдорлар ким, уларнинг давлатчилик бошқаруви, етакчилик вазифасини бажара олиши, халқ манфаатлари, жамиятнинг ижтимоий ҳаётидаги ўрнини белгилашда, сиёсий портретлар мисолида тарих ва бугуннинг мезонини баҳолашда асосий журналистик материалдир. Ўз навбатида, муаллиф сиёсий шахсларнинг портретини очиб беришда сиёсий шахс ва халқнинг туташ марказини, фикрлар, қарашлар, истаклар кесишган нуқтасини топиши муҳим. Қуйидаги манбаларда ҳам мазкур яширин методнинг амалий ифодасини англаш мумкин.

¹⁶ Ўзбекистон тарихи. – I жилд. – I китоб. – Т, 2015. – Б.148.

“Қобуснома” – “Кайковус бинни Искандар бинни Қобус бинни Вушмагир фарзанди Гилоншоҳга дедик: Эй фарзанд...бобонг Малик Шамсул маолий Қобус бинни Вушмагур Аъшақ Фарҳодоннинг набирасидур, Аъшақ Фарҳодон Кайхусравнинг замонида Гилон Мулкининг подшоҳи бўлгон.... Эй фарзанд, раиатга ҳам шундоғ меҳрибонлик кўргузгил, токи мамлакат обод бўлғай, нединким, подшоҳ офтобдекдур, офтоб бировга соя солиб, бировдан юз ўғурмас”¹⁷. Китобадаги муҳим жиҳат шундан иборатки, унда ҳукмдорлар, уларни аждоди, шажараси, энг муҳими ҳукмдорни ким эканлиги, халқига меҳри, эътибори, ғамхўрлиги, саховати, подшоҳ адолатини куёшга қиёслаш сингари фазилатлари ҳам ўз аксини топган. Хусусан, ушбу манбани туркий тил таржимасини Огаҳийга топширган ҳукмдор Муҳаммад Раҳим асарнинг қиймати нечоғлик муҳимлигини зийраклик билан англаган ва бунинг тасдиғи ўлароқ асарда Огаҳий томонидан Муҳаммад Раҳим ҳақида тавсифлар келтирилади: “... ҳар қандай ўйин-кулгини йиғиштириб қўйиб, китобхонликқа, маънидонликқа машғул бўлганини...”¹⁸ айтади. Бу билан ҳукмдорнинг нақадар илм-маърифатга эътиборини билдириб ўтади. Ўқувчи бундай маълумотларни ўқиб, нафақат “Қобуснома” балки, Муҳаммад Феруз даври, ҳукмдорлиги, халқини аҳволи ҳақида тасаввур ҳосил қилади. Ҳар бир манбанинг сиёсий порт-

ретларни ёритишда ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асари ҳам бундан мустасно эмас. Ушбу китоб Темур ва темурийлар даврининг ноёб маълумотлар билан тўйинтирилган манба сифатида олимлар томонидан тадқиқ этилган. Масалан, “Ғиёсиддин Али ибн Жамол Яздий “Ҳиндустоннинг ғазовоти рўзнома”сини 1399-1403 йилларда ёзиб, Темурга тақдим этган, аммо, бу асар ҳаддан ортиқ маддоҳбозлик руҳида ёзилганлиги учун Амирга маъқул келмаган... Сўнг Амир Темурнинг топшириғи билан Низомиддин Шомий “Зафарнома” асарини ёзади. Ундаги воқеаларда Амир Темур ҳаёти ҳақида тўлиқ маълумотлар берилмаган...Темурийлар даврига доир мукамал асарни Шарафиддин Али Яздий ёзди¹⁹-дея Ашраф Аҳмад, Ҳайдарбек Бобобек “Зафарнома”даги манбаларга таяниб таҳлил қилади. Асарнинг муқаддима қисмида Амир Темурнинг портретига таъриф берилар экан, тарихий номдор шахсларга қиёс этади. Мазкур қиёсий таҳлил орқали ҳам Амир Темурнинг характери, инсоний фазилатларига, Рустам ва Ҳотам портрети орқали Темурнинг буюк шахсига ишора асарнинг дастлабки қисмида талқин қилинади. Масалан:

“Шижоъатда Рустам киби номдор, Саховатда Ҳотам киби номдор”²⁰.

Фикримизча, муаллиф Шарафиддин Али Яздий журналистикада муҳим бўлган вазифалардан

¹⁷ Кайковус. Қобуснома // Нашрга тайёрловчилар: С. Долимов., У. Долимов. – Т.: Истиқлол, 1994. – Б.13.

¹⁸ Ўша манба. – Б. 3.

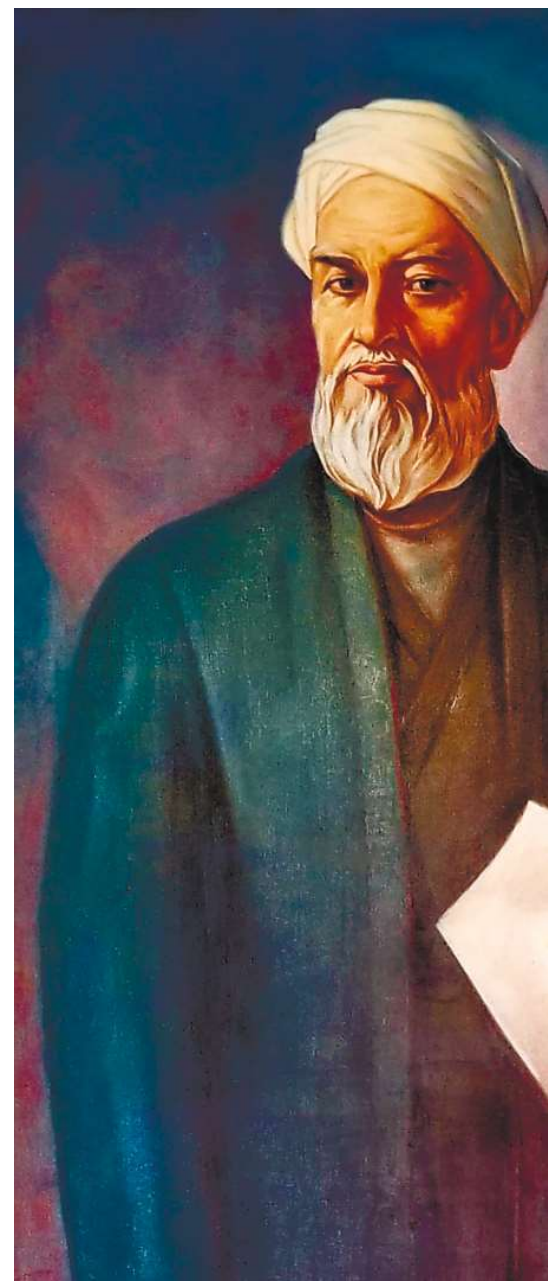
¹⁹ Шарафиддин али Яздий. “Зафарнома”. – Т.: Шарқ, 1997. – Б.3.

²⁰ Ўша манба. – Б.11.

бири – холислик принцига амал қилади. Амир Темурни мутлақ мукаммал қилиб кўрсатмайди. Саркардани ҳар бир ҳолатини қандай кўрган бўлса, шундайлигича тасвирлайди. “Баъзи саҳифаларда Темур қаҳрининг қаттиқлиги тавсифланиб...қизи Тоғайшоҳнинг ва ўғли Жаҳонгир Мирзонинг вафотларида изтироблари намоён бўлмаганлиги инсоний заифлик сифатида баён этилган”²¹. Шарафиддин Али Яздийнинг мазкур асарида замонасининг муаммоларини, ҳукмдорларнинг фазилатлари, бошқарув жараёнлари, сиёсий муҳит, халқнинг аҳволи, амалдорлар ва аҳолининг фикри муаллифнинг шахсий қарашларида ифода этилган. Асар тарихчи учун тарихни, сиёсатчи учун сиёсатни, филолог учун адабиётни англатгани каби, давр муаммолари, сиёсий портрет чизгиларини таҳлилий, танқидий яққол ифода қилганлиги, журналистик фаолият унсурларини акс эттирганлиги билан журналистик материал, бадиий-публицистик манбаа сифатида тадқиқ этишимиз билан аҳамиятли. Шунингдек, ҳукмдор ва унинг даври хусусидаги кимматли, асосли маълумотлар ҳар бир замоннинг шоир, ёзувчилари, олимлари, файласуфлари томонидан қайд этилган ҳамда бизгача етиб келгани сиёсий етакчилар бошқаруви хусусида реал ҳулоса қилишимизга туртки беради. Хусусан, Шермуҳаммад Мунис Шерғозихон ҳақида: “Бағоят одил ва фозил подшоҳ эрди. Аксар авқот уламо ва фузало ва шуародин суҳбати ҳоли

эрмас эрди”²² дея келтирилиши унинг адолатини эътироф қилиш баробарида, халқ, улус билан узвий мулоқоти, давлат ва жамият ўртасидаги ишонч муҳитининг таъминланганлигини муаллиф маҳорат билан ифодалайди. Шу нуқтаи назардан юқоридаги манбаларни тадқиқ қилган ҳолда, сиёсий шахс портретини тавсифлашда муаллиф томонидан таъриф этилиши муҳим ҳисобланган концепция қуйидагилардан иборат: *биринчидан*, етакчининг ташқи қиёфасининг таъриф этилиши, имижига хос ўзига хосликларни урғуланиши; *иккинчидан*, сиёсий шахснинг портретига мос равишда ички потенциали, дунёсининг талқин қилиниши; *учинчидан*, етакчи ҳақида ахборот бериш, унинг фаолияти, мақсади, амалий натижаларни яққол ёритиш; *тўртинчидан*, етакчи “образи”нинг аслий ёки ноаслий ифодаланиши, бунда муаллифнинг позицияси; *бешинчидан*, сиёсий портрет тасвирида таҳлил, мантиқ ва ҳиссиётнинг уйғунлиги; сиёсат ва етакчи бошқарувини акс эттирилишида публицистик услуб, халқчил ёндашувнинг устуворлиги; *олтинчидан*, етакчи ҳақида сиёсий, ижтимоий, шахсий ахборот беришнинг изчиллиги; *еттинчидан*, сиёсий арбоб фаолияти билан боғлиқ аниқ фактларни келтирилиши; *саккизинчидан*, сиёсий портрет ифодасида журналистик назариянинг жанрий хусусиятларини ифодалашда муаллифлик, журналистик позицияни таъсир-

чанлигини ошириш. Муаллиф ёндашувида етакчининг сиёсий қиёфасини баъзан ошқора, баъзан турли қиёсий воситалар билан талқин этади. Масалан, сиёсий портрет рамзий талқини, унинг таъсирчан ифодаси борасида Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” нашри муҳим манба ҳисобланади. Машриқ подшоҳи Тавғочхон реал сиёсий портрет сифатида “Тавғоч улуг Буғра Қорахон мадҳи ва баҳор таърифида: Тавғоч улуг Буғрахон оламни қўлга киритди, бахти кули боксин, шухрати икки оламни тутсин. Олам осойишталикка эришди, адолатли сиёсат қарор

²¹ Ўша манба. – Б.3.

²² Жумахўжа Н. Фирдавс ул-икбол сабоқлари // Тафаккур. – 2010. – №3. – Б. 94.

топди. Саховатнинг сувратини кимда-ким кўраман деса, келиб ҳоконнинг юзига боқсин”²³-дея акс эттирилади. Асарда “...бири – адл, иккинчиси – давлат, учинчиси – ақл, тўртинчиси – қаноат”. Адлга Кунтуғди элиг номи берилиб пошох ўрнида тутилган.

Давлатга Ойтўлди номи берилиб вазир лавозимига қўйилган, ақлга Ўғдулмиш номи берилиб, вазирнинг ўғли ўрнида, қаноатга Ўғурмиш номи берилиб, Ўғдулмишнинг қариндоши дейилган”²⁴ каби рамзий образлар сиёсий портретнинг ёрқин ми-

²³ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг // . – Б.89.

²⁴ Ўша манба.

соллари каби ўз ифодасини топпан. Яъни “Жаҳонга бир доно, билимдон бек бош бўлган эди, унинг беклиги даврида жаҳон яшнаб-гуллаган эди. Бу бекнинг оти Кунтуғди эди. Қилмишлари тўғри, йўриқлари ўнг, сўзлари чин, ишончли, кўзи меҳрли ва ҳиммати баланд эди. Билимли заковатли ва ҳушёр бек эди”²⁵ таърифи етакчи учун муҳим жиҳатлар эканлигини англатади. Ҳар бир давр ҳукмдорлари, уларнинг бошқаруви, ижодий муҳит манзарасини турли асарлар орқали таҳлил қилар эканмиз, муаллифлар ўз қарашлари ифода қилиш учун зоҳирий ва ботиний акс эттириш воситаларини топа билиши билан инсонни мулоҳазага чорлайди. Қиёсий, рамзий, тасаввуфий ўхшатишлар ҳам бугунги кунга қадар таъсирчанлигини йўқотмаган. Бунда ижодкор-муаллифнинг тафаккур имкониятлари намоён бўлади. Хусусан, сиёсий портретнинг ноёб намуналарини сўз мулкининг султони, мутафаккир, мир Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-Нафоис” асари орқали таҳлил қилишимиз ўринли. Асарда “Улуғбек Мирзо – донишманд подшоҳ эрди. Камолоти бағоят кўп эрди. Етти кироат била қуръони мажид ёдида эрди. Ҳайъат ва риёзийни ҳўб билур эрди. Андоқким, зиж битиди ва расад боғлади ва ҳоло анинг зиж орода шоъедур. Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳарчанд мулки ҳусн ба
зери нигини туст,

²⁵ Ўша манба. – Б.105.

Шўхи макунки, чашми бадон дар камини туст”²⁶ -дея назмий ва насрий таҳлил қилинган закий ифода келтирилган. Ҳукмдорнинг дунёвий ва диний камолоти юксак меҳр билан улуғланади. Шунингдек, “Бойсунғур Мирзо – хуштабъ ва саҳий ва айёш ва хунарпарвар подшоҳ эрди. Ҳатот ва нақшош ва созанда ва ғояндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидин ороға кирди, маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлғай. Улча имкони бор, оламни хушлук била ўтқарди”²⁷. Мазкур сифатлар етакчиларни нафақат одамийлиги балки, қобилият қирраларини ҳам намоён қилади. Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-Нафоис” асарида Темур Кўрагон, Абдулатиф Мирзо, Жаҳонгир Мирзо, Яъқуб Мирзо, Султон Аҳмад Мирзо, Султон Бадиуззамон Мирзо сингари ҳукмдорлар сиёсий портретига насрий ва назмий тавсифланиб, ҳукмдорларнинг бир-бирида такрорланмайдиган сиёсати, характери, иқтидори, дунёқараши, илми, халқпарварлиги муаллиф томонидан реал, дўстона, оппонент сифатида таҳлилланади. Алишер Навоийни ҳар бир асарини мутолаа қилиб унинг ижодий маҳоратини яна бир маротаба кашф этсак, айнан мазкур асар орқали замонасининг моҳир публицисти, журналисти, сиёсатчиси сифатида ҳам баҳолаш мумкин. Илмий изла-ниш жараёнида юқорида келти-

²⁶ Алишер Навоий. Мажолис ун-Нафоис. – Б.101 // <https://lib.fbtuit.uz/assets/files/Alisher-Navoiy.Majolisun-nafoisKiril.pdf>.

²⁷ Алишер Навоий. Мажолис ун-Нафоис. – Б.106// <https://lib.fbtuit.uz/assets/files/Alisher-Navoiy.Majolisun-nafoisKiril.pdf>.

рилган манбаларда муаллифлар томонидан сиёсий шахсларга, етакчига хос хусусиятлар, сиёсий арбоб образи турли ёндашувлар асосида акс эттирилган. Ушбу манбалардан фарқли равишда Амир Темурнинг “Темур тузуклари” ва Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” автобиографик асарлари етакчининг ўзини тафтиш қилиши, ифодасининг самимийлиги, қалбига яқинлиги, ўзлигини намоён қилиниши билан қимматли манба ҳисобланади. Музокарали жиҳати шундаки, ҳукмдор томонидан топшириқ асосида битилган асарлар тўлақонли шаффоф дея таърифлаш ноўрин. Таҳлилларимиз натижасида шулар маълум бўлдики, етакчи ҳақидаги аниқ, ҳаққоний тавсиф унинг вафотидан сўнг, турли босим, тазйиқлардан холи муҳитда юзага келади. Сиёсий портрет хусусидаги қолган манбалар ҳолислик нуқтаи назардан нисбий қарашлар билан мезонида ўлчанади. Масаланинг асоси ҳукмдорнинг муаллифлик асарлари, етакчининг суръати ва сийратининг акс эттирилиши, унда ҳукмдор-муаллифнинг ижодий стратегик механизмининг ўзига ҳослиги муҳим. Ҳукмдорнинг ўзига нисбатан ҳолислиги ишнинг долзарб хусусиятини ташкил қилади. Масалан, буюк саркарда, соҳибқирон Амир Темурнинг “Темур тузуклари” асари ҳақида олимлар қарашларини таҳлил қиламиз. Хусусан, академик Бўрибой Аҳмедовни ёзишича, “Темур тузуклари”-ни форс тилига Мир Абу Толиб ал-Ҳусайний ат-Турбатий²⁸ тар-

жима қилган. Мир Абу Толиб ал-Ҳусайний ат-Турбатий “Қиссайи Темур” номли қўлёзмасида шундай ёзади: “...икки шариф ҳарам соҳиби ва Яман ҳокими Жаъар Бостонийнинг китобхонасида бир китобга кўзим тушди, уни кўрсам бошдан-оёқ ҳаммаси Соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг ўз сўзларидан (иборат) экан, етти ёшидан етмиш тўрт ёшигача бошдан кечирган воқеаларини ёзибди...”²⁹. Бевосита соҳибқирон Амир Темур “Темур Тузуклари” китобида: “...охири саодатли фарзандлар ва яхши тилакли вазирларнинг оппоқ ёруғ дилларига маълум ва тушунарли бўлсинким, ўн икки ишни мен ўзимга шиор ва касб қилдим. Шу сабаб тангри таоло менга улуглик ато қилиб, самовий қудрат билан қўллаб-қувватлади ва султонлик мартабасига етказди”³⁰. Мазкур жумлалар воситасида сиёсий шахснинг руҳий олами кашф этилади. Сиёсий ва ҳаётий тажрибаси, ўзини англай олиши, тушуниши, тақдир мукофотлари ва йўқотишларини ҳулосалари орқали келтириб, нафақат етакчилар, балки, ҳар бир инсон учун намуна бўлишини келтириб ўтади. Масалан, “Тажрибамга етиштиким, муҳолифларга ғолиб бўлмоқ, лашкар кўплиги билан эмасдир. Ва мағлуб бўлмоқ ҳам лашкар камлиги билан бўлмас, балки ғолиб бўлмоқ қўллаб-қувватлаш ва тадбир биландир”³¹. Ҳукмдорларнинг тахт, ҳокими-

тузуклари. – Т, 1996. – Б. 4.

²⁹ Салтиков-Шедрин номидаги Россия миллий кутубхонаси, қўлёзмалар бўлими. Инвентар № TNS 107.

³⁰ Амир Темур. Темур тузуклари. – Т.: Ижод-пресс, 2019. Б.– 5.

³¹ Ўша манба. – Б.24.

ятга келиши, унинг асослари, сабаблари, ютуқлари, камчиликларининг омиллари З.М. Бобурнинг “Бобурнома” мемуар асарида ҳам келтирилган. Масалан, “Тенгри таолонинг инояти билан ва ҳазрати он Сарвари коинотнинг шафоати билан чаҳорёри босафоларнинг ҳиммати билан сешанба куни рамазон ойининг бешида тарих саккиз юз тўқсон тўққузда Фарғона вилоятида ўн икки ёшта подшоғ бўлдим”³². З. М. Бобур энг ёш подшоҳ, ваганпарвар, халқпарвар, ижодга иштиёқи юксак, қалби муҳаббатга тўла, сиёсатда ўткир зехни, ҳарбий қудрати, жасорати каби хусусиятлари билан тарихда алоҳида из қолдирган. “Бобурнома” Бобурнинг сиёсий, адабий портретини кўзгу каби яққол намоён қилган кенг қамровли манба бўлиб, унда нафақат Бобур шахсияти, балки, ҳукмдорнинг оила аъзолари, сиёсатда рақиблари ҳақида ҳам портрет чизгилари акс эттирилганлиги билан аҳамиятли. Хусусан, отаси Умаршайх Мирзони қуйидагича таърифлайди: “Умаршайх Мирзо баланд ҳимматлик ва улуг доиялик подшоҳ эрди. Ҳамиша мулкгирлик дағдағаси бор эрди, неча навбат Самарқанд устига черик тортти, баъзи маҳал шикаст топти, баъзи маҳал бемурад ёнди”³³. З.М. Бобурнинг сўз меъмори эканлиги англашилиб, падари бузрукворини меҳрини ва ҳарбий юришлари билан боғлиқ воқеаларни оғриқли нуқталарини дарди билан етказиб, оилавий муҳит, ҳукмронликдаги йўқотишларини афсусланиб баён қила-

³² Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Юлдузча, 1989. – Б. 5.

³³ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Юлдузча, 1989. – Б. 9.

²⁸ Аҳмедов Б. “Темур тузуклари” ҳақида икки оғиз сўз // Темур

ди. Асарнинг ноёблиги ҳам унинг турли ракурс, яъни, тарих, сиёсат, бошқарув, маданият, маънавият, география каби йўналишларни камрови билан муҳим. Сиёсат ва кўнгил ўртасидаги курашлар, виждон азоби, ҳукмдор сифатида юксак қалб эгаси эканлиги, халқпарварлиги, юртини улуғлаши, ўзга миллат вакилларига ҳурмати баландлиги, ўз қадриятлари баробарида ўзга халқлар қадриятларини ҳурмат қилиши сингари бир қатор сифатлари унинг портретини нақадар улуғворлигини кўрсатиб туради.

Шу нуқтаи назардан ушбу параграф юзасидан қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

Биринчидан, портрет жанрининг журналистика назариясидаги талқини, муаллифлар материаллари орқали унинг ўзига хос жиҳатлари, яъни бевосита ва билвосита ёндашувининг муҳимлиги ўрганилди.

Иккинчидан, ҳар бир манбанинг умумий тенденцияси шундаки, унда нафақат асарнинг марказий сиёсий портрети балки, бош етакчи атрофига унинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ сиёсий шахсларнинг қиёфасига ҳам тавсиф берилиши, бунинг асосида асарнинг салмоғи, сиёсий шахслар ҳақидаги маълумотлар билан тўйинганлиги таҳлил этилди.

Учинчидан, матбуотнинг илк кўринишлари янгиликдан хабардор қилиш вазифасини бажарган экан, янгиликнинг асоси ҳукмдорлар фармонлари, уларнинг сиёсий фаолияти билан боғлиқ эканлиги, айти мазкур мақсадга йўналтирилганлиги билан аҳамиятли эканлиги ўрганилди.

Тўртинчидан, етакчилар, ҳукмдорларнинг имижини тадбиқ этишда ОАВнинг оғзаки ва ёзма тарихий шакллари ва сарой шоир, ёзувчилари, сиёсатчилари, арбоблари, олимлари томонидан ижод қилинган манбалар муҳим тарғибот манбаи сифатида тадқиқ қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Давлат илмий нашриёти, 2020. – Б. 299.
2. Ўзбекистон тарихи. – I жилд. – I китоб. – Т, 2015. – Б. 148.
3. Портрет. Жанрнинг моҳияти // https://studme.org/129634/zhurnalistika/portret_ocherk.
4. Портреты политиков: типология и речевая организация. Текст научной статьи по специальности “СМИ (медиа) и массовые коммуникации” // <https://cyberleninka.ru/article/n/portrety-politikov-tipologiya-i-rechevaya-organizatsiya>.
5. Аҳмедов Б. “Темур тузуклари” ҳақида икки оғиз сўз // Темур тузуклари. – Т, 1996. – Б. 4.
6. Андроникова М. Портрет санъати ҳақида. – М, 1975. – Б.294.
7. Бобур З.М. Бобурнома. – Т.: Юлдузча, 1989. – Б.5.
8. Жумахўжа Н. Фирдавс ул-қибол сабоқлари // Тафаккур. – 2010. – №3. – Б. 94.
9. Кайковус. Қобуснома. Нашрга тайёрловчилар: С. Долимов., У. Долимов. – Т.: Истиклол, 1994. – Б. 13.
10. Навоий А. Мажолис ун-нафоис. – Б.108 // <https://lib.fbtuit.uz/assets/files/Alisher-Navoiy.Majolisun-nafoisKiril.pdf>.
11. Исомиддинова М., Нурматов А. Тақризчилар: Маматова Ё., Жалилов Н. Бадиий публицистика. – Т, 2018. – Б.5.
12. Қурбонов Т.Ж. Одил Ёқубовнинг портрет яратиш маҳорати. – Т.:1997. – Б.159. – 3744. – УДК 894.375 (092).
13. Салтиков-Шедрин номидаги Россия миллий кутубхонаси, қўлёзмалар бўлими. Инвентар № TNS 107.
14. Саидов Х., Тошпўлатова Н., Нурматов А., Дўстқораев Б., Ашуров С., Тухлиева Н., Умарова Д., Дултаева Д., Эрқабоева Ё. Босма оммавий ахборот воситаларида жанрлар ва маҳорат масалалари. V жилд. – Т.: O'zbekiston, 2019. – Б.377.
15. Темур А. Темур тузуклари. – Т.: Ижод пресс, 2019. – Б.12.
16. Тоғаев О. Публицистика жанрлари. – Т, 1987. – Б. 23.
17. Тўхлиев Б., Каримов Б., Усмонова К. Ўрхун-Энасой обидалари ҳақида // <https://xs.uz/uzkr/post/orkhun-enasoj-obidalari-haqida>.
18. Ҳожиб Ю.Х. Қутадғу билиг. – Б. 89 // <http://www.ziyouz.com>.
19. Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. – Т.: Университет, 2008. – Б.12.
20. Шевчук З. С. Вербализация языкового портрета женщины. АР-381/2017. – С.20.
21. Яздий Ш. А. Зафарнома. – Т.: Шарқ, 1997. – Б.11.

Жаҳон тележурналистикасида молиялаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Юлдуз Артикова,

Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети доценти, филология фанлари номзоди

Тележурналистика типологияси матбуот ёки интернет нашрлар типологиясидан бир оз фарқ қилади. Чунки унда тираж, обуна каби тушунчалар мавжуд эмас. Аммо ҳудудий тарқалиши, ҳажми, даврийлиги, таъсисчилари, молиявий таъминланиши, аудиториясининг ўзига хослиги каби мезонлар телевидение учун ҳам хосдир.

Молиявий таъминотига кўра давлат ёки нодавлат(хусусий, мустақил) телеканаллар тоифаларига ажратиш мумкин. Мустақил телеканалларни ўз ўзини молиявий таъминлай оладиган тижорий телеканаллар ҳамда томошабинлар тўлови асосида фаолият кўрсатувчи

ижтимоий телеканаллар тоифасига ажратиш мумкин. Шу ўринда амалиётда аралаш усулдаги молиялаштирилиш кенг қўлланилмоқда. Масалан, асосан бюджет таъминотидаги давлат телеканаллари реклама ҳамда ҳомийлик асосида ҳам телекўрсатувларни эфирга беришади, тижорий лойиҳалар ҳам тайёраланди.

Хориж тажрибасида давлат сиёсатини тарғиб қилувчи ОАВ нисбатан кам бўлиб, демократик жамият тараққиёти ҳамда сўз эркинлигини таъминлашда ижтимоий телеканаллар фаолиятига юқори баҳо берилади. Масалан, ижтимоий телеканаллар Буюк Британия, Германиядаги фаолияти мазкур ОАВнинг ривожини белгилаб берган. Бундай телеканаллар обуна ҳисобига фаолият кўрсатиб, аудитория манфаатларини ҳимоя қилишлари билан ажралиб турдилар.

Телевидениенинг типологиясида тасниф қилишда жаҳон тажрибаси ўзига хос ўрин тутди. Телеканалларнинг умумий ассоциация таркибига бирлашиши жаҳон тажрибасида кенг қўлланилган. Минтақавий характерга эга бўлган бундай бирлашув European Broadcasting Union(EBU), African Union of Broadcasting(AUB), Asia-Pacific Broadcasting Union (ABU)¹ каби ташкилотлар фаоли-

¹ Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А. Смирнова. – Минск : БГУ, 2017. С 26 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

ятида кузатилади. Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Asia-Pacific Broadcasting Union (ABU)га аъзо бўлган. Минтақа доирасидаги иттифоқ таркибидаги телеканаллар ҳамкорлик доирасида ўзаро ахборот материалларининг алмашинуви назарда тулади. Бу эса ўз навбатида турли давлатлар ўртасидаги тажриба алмашинуви, ижодий жараёнларнинг ўзаро таъсирчанлигини оширади.

Жаҳон тажрибасида ҳам юқорида эътироф этилган давлатларда ижтимоий, тижорий телеканаллар фаолияти кузатилади. Улар бир мамлакат доирасида бирлашадилар. Тижорий телеканалларнинг ватани сифатида эътироф этиладиган АҚШнинг тижорий телерадиостанцияларининг асосий қисми NBC (National Broadcasting company), CBS (Columbia Broadcasting System); ABC (American broadcasting company) таркибига² бирлашишган. АҚШда юзлаб ҳудудий телерадиоканаллар қатори давлат субсидиялари ҳисоби ҳамда фондлар ёрдамида фаолият кўрсатувчи таълимий йўналишдаги нотижорий маърифий телеканаллар ҳам мавжуд.

Катта ҳажмдаги аудиторияни ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида АҚШ телеиндустрияси тижорий йўлда ривожланиши ҳамда асосий эътиборни янгиликлар ҳамда кўнгилочар форматдаги материал тайёрлашга қаратди. Тижорийлашувга катта эътибор берган телеканаллар реклама ва ҳомийларни ўзига жалб қилишни мақсад қилгани учун телевидение учун солиқ жорий қилинмаган, давлат каналлари фаолият кўрсатмаган ҳамда цензурага йўл қўйилмаган. Бу уч фактор АҚШ телевидениеси мисолида тижорий телеканаллар фаолиятига асосий чизгиларни беради.

² Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А. Смирнова. – Минск : БГУ, 2017. С 26 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

“Ижтимоий телеканаллар тараққий этган Буюк Британияда ҳукумат назоратидан ҳоли бўлган ахборот бўйича BBC низомидаги тамойиллар, масъулиятли журналистика анъаналари туфайли телевидение устидан назорат учун курашнинг олди олинди”³. Ахборот майдонида ўтган асрларда тижорий телеканалларнинг пайдо бўлиши томошабин ҳажми ҳақида ўйлашга, дастурларни кўримли бўлиши устида ишлашга мажбур қилди. Бу даврда АҚШда бўлгани каби Британияда ҳам реалистик теледрамалар оммалашади. Молиявий энгиллик ҳамда дастурларнинг ҳилма-хиллигини таъминлаш учун телеканаллар АҚШ фильмларни эфирга киритади. Аммо уларнинг умумий улуши эфир ҳажмидан 14% ошмаслиги бўйича

Айнан ҳукумат назоратидаги француз телевидениеси XX аср бошларида мамлакат миқёсида монопол аудиовизуал ОАВ сифатида фаолият юритган. Ўтган асрнинг охирига келиб давлат сиёсатидаги ўзгаришлар туфайли Францияда ҳам нодавлат тижорий телеканаллар пайдо бўлиб тараққий этишни бошлаган.

катъий талабларни қўяди. Жаҳонда BBC каби ижтимоий йўналишда тараққий этаётган Япония телевидениеси ўзига хос йўлда ривожланди. Гоявий йўналишида миллийликни асос қилиб олган бу телевидение хориж медиа индустриясининг импорт ҳажмини йиллар давомида камайтириб, миллий медиа маҳсулот экспорт ҳажмини оширди. Миллий телеиндустриясини

ривожлантириш мақсадида замонавий техник воситаларни амалиётга қўллашни жорий қилиб, ўтган асрнинг 80 - йилларига келиб, NHK эфирдаги хориж телемаҳсулотлар умумий улушини 4-5% етказиб, шарқона драма, аниме каби таълимий, рекреатив мавзудаги маҳсулотлари билан дунёга танилди. Ҳозирда Япониянинг ижтимоий телевидениеси тижорийлашув концепцияси асосида, медиа маҳсулотлар экспорти билан жаҳон телевидениесида ўзига хос ўринга эга бўлди.

Ҳар қандай ишлаб чиқарувчи корхона каби тижорий телевидение реклама орқали фаолият кўрсатади. Тижорий ташкилот ўз компанияси-

³ Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Минск : БГУ, 2017. С 46 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

ни ҳукумат назоратидан мустақил қилиб, катта ҳажмдаги томошабинни қизиқтира оладиган дастурлар тайёрлашни ўз олдига мақсад қиладди. Аудиториянинг ҳажми бевосита реклама тарифларига боғлиқ бўлади. Томошабин ижтимоий телеканалга фуқаро ва сайловчи сифатида таъсир ўтказса, тижорий телеканал учун ахборот истеъмолчиси бўлади. Реклама берувчиларга қарамлик, томошабиннинг ҳар қандай қизиқишларини қондиришга мажбурлик тижорий телеканалларнинг камчилиги сифатида таҳлил қилиш мумкин.

Жаҳонда ҳам асосан ижтимоий, тижорий ҳамда давлат субсидияси, фондлар ёрдамида фаолият кўрсатувчи телеканаллар мавжудлигини кўриш мумкин. Уларнинг бари ҳукумат аралашувисиз фаолият кўрсатиб, давлат сиёсати тарғиботи учун хизмат қилмайди. Томошабин эътиборига янгиликлар, таҳлил ҳамда кўнгилочар контентни тақдим этадиган мазкур телеканаллар ўзаро ассоциация, иттифок каби бирлашмаларга уюшган. Кичик ҳудудий телерадиоканаллар қатори катта корпорациялар сифатли ҳамда ижтимоий масъулиятли телевидение яратишга мақсад қилишган.

Давлат назоратидаги телеканалларнинг жаҳон тажрибасидаги яққол намунаси сифатида Франция телевидениесини мисол қилиш мумкин. Айнан ҳукумат назоратидаги француз телевидениеси XX аср бошларида мамлакат микёсида монопол аудиовизуал ОАВ сифатида фаолият юритган. Ўтган асрнинг охирига келиб давлат сиёсатидаги ўзгаришлар туфайли Францияда ҳам нодавлат тижорий телеканаллар пайдо бўлиб тараққий этишни бошлаган. Аралаш бош-

қарув тизимига эга бўлган француз телеканалларида маълум бир чекловлар мавжуд. Уларга кўра “эфирнинг 40% француз тилидаги маҳсулот бўлиши, Европада тайёрланган дастурлар ҳажми 60% ташкил этиши шарт. Бугунги кунга келиб телеканаллар тушумларнинг камида 15% ўз маҳсулотини ишлаб чиқаришга, 3% миллий кинофильмларни сурагга олишга сарфлашлари қонун доирасида белгилаб берилган”⁴. Давлат ва диний назоратга эга бўлган телевидение мисолига Италия телевидениесини келтириш мумкин. Ўтган асрнинг 70 йилларигача эфир нафақат ҳукуматнинг сиёсий ғоявий чекловлари асосида, балки черковнинг ахлоқий низоми асосида фаолият кўрсатган. Айнан шу йилларда Италияда телевидение устидан давлат назоратига чек қўйилиб, реклама ва ҳомийлик эвазига иқтисодий фойда оладиган тижорий телевидение ривожлана бошлади. Ҳозирда давлат ва тижорат телеканалларнинг умумий ҳажми деярли бир хил бўлиб⁵, иқтисодий танглик туфайли давлат телеканалларинг хусусийлашиши кутилмоқда. Ўтган асрнинг 90 - йилларигача давлат назоратида бўлиб, ислохотлар туфайли тижорийлашиб мустақил фаолият кўрсата бошлаган Туркия телевидениеси ҳудудий телерадиоканаллар сонининг кўплиги ҳамда фаолияти давомида Европа стандартларини амали-

⁴ Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А. Смирнова. – Минск : БГУ, 2017. С 77 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

⁵ Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А. Смирнова. – Минск : БГУ, 2017. С 84 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

ётга жорий қилганлиги билан ажралиб туради.⁶ Дунё миқёсида бутунлай давлат сиёсатига тобе бўлган телевидениега Хитой телевидениесини мисол қилиш мумкин. Буткул давлат назоратида бўлган Хитой телерадиоканаллари бюджетдан молиялаштирилиб фаолият кўрсатади, ғоявий мазмуний контенти ҳукумат сиёсатга хизмат қилади. Томошабинларга асосан янгиликлар ва рекреатив форматдаги лойиҳаларни тақдим этиб, сўнги йиллари иқтисодий ўсиш кўрсаткичларига эришиш учун ҳам реклама ва ҳомийлик пулларини жалб қилишга эътибор қилиняпти⁷.

Телевидениенинг асосий типологик ҳаракатеристикаси давлат, тижорий, ижтимоий хусусиятларга кўра фарқланар экан, жаҳон тажрибасида бу типологик хусусиятларнинг ўзига хослиги маълум бўлмоқда. Масалан, АҚШ телевидениеси асосан тижорий йўналишда тараққий этиб, ўз маҳсулотини экспорт қилиши билан дунё медиабозорини эгаллаб келмоқда. Буюк Британиянинг BBC телеканали ижтимоий телевидениега асос солиб, сифатли журналистика ва масъулиятли ТВ сифатида эътирофга лойиқ бўлмоқда. Япония телевидениеси миллийликни сақлаб қолиш билан бирга, ўзига хос телемаҳсулот экспорти билан жаҳон телеиндустрия ва кўнгилочар бизнесда ўз ўрнига эга бўлмоқда. Тижорий телеканаллар томошабинлар қизиқишларини қондириш ҳамда каналларга иқтисодий манфаат бериши билан ривожланмоқда.

⁶ Масумова Н.Р., Юсупова Е.Е., Давыдов С.А. СМИ и рынок коммуникаций в Турции. Международные коммуникации. <https://intcom-mgimo.ru/2020/2020-14/turkey-mass-media-telecommunication-market>

⁷ Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А. Смирнова. – Минск : БГУ, 2017. С 126 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

Телевидениенинг тижорийлашуви каналнинг иқтисодий эркинлиги ҳамда давлат аралашуvidан ҳоли бўлишликни бера олади. АҚШ телеиндустрияси томошабин қизиқиш ва хоҳишларига кўра тараққий этиб, дунёга телемаҳсулот экспорти билан етакчилик қилади. Ўтган асрда Европа ва Осиё давлатлари телеканаллари ҳукумат назорати остидан чиқиб аста -секин мустақил фаолият кўрсатиб, тижорий йўналишда тараққиётини давом эттиради. Бунда ахборот томошабиннинг эҳтиёжларини қондирувчи маҳсулот сифатида тайёрланади ва эфирга узатилади. Матбуотдан фарқли ўларок телевидениенинг асосий типологик хусусияти унинг молиялашуви билан белгиланади. Тижорий телевидениеда дастурлар даврийлиги, ҳажми, мавзу ва йўналишлари маркетинг тадқиқотларга кўра ўзгартирилади, янгиланади ва яратилади. Томошабин хоҳиш ва истаклари, аудитория ҳажми рейтингни белгилаб берувчи асосий омилга айланади. Бунинг акси сифатида ҳукумат назоратидаги телевидениени келтириш мумкин. Давлат телеканаллари ғоявий сиёсий мақсадини тарғиботида кўпроқ аҳамият беради. Бунда сўз эркинлиги, плюрализм каби унсурлар муҳим аҳамият касб этмайди. Давлат телеканаллари тараққиёти учун реклама ва ҳомийлик маблағларига эҳтиёжлари пайдо бўлиши табиий ҳолдир. Шу мақсадда ҳукумат сиёсатида хизмат қилувчи телеканаллар томошабинни ҳамда ҳомийлик тушумларини жалб қилиш учун кўнгилочар контентга эътибор беришади. Давлат молиялаштирадиган телеканалларда аудитория қизиқишларини ўрганиш устувор вазифа ҳисобланмайди ҳамда маркетинг тадқиқот натижаларига кўра фаолият юритилмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Масумова Н.Р., Юсупова Е.Е., Давыдов С.А. СМИ и рынок коммуникаций в Турции. Международные коммуникации. <https://intcom-mgimo.ru/2020/2020-14/turkey-mass-media-telecommunication-market>
2. Смирнова, Е. А. Зарубежные аудиовизуальные СМИ [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс / Е. А.Смирнова. –Минск : БГУ, 2017. С 126 <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193274/1/Smirnova.pdf>

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАДА ТАСВИР ВА МАТННИНГ КОММУНИКАТИВ МУНОСАБАТЛАРИ

Замира Абдуллаева,

Ўзбекистон Миллий университети Журналистика факультети “Аудиовизуал ва интернет журналистика” кафедраси ўқитувчиси

Замонавий медимаконда ахборот каналлари миқдорининг кўплиги маълумотларни турли формат ва жанрларда ўқишга, кўришга ва тинглашга шароит яратди. Визуал компонент оммавий медиада етакчи коммуникация воситаси ҳисобланади. Илмий тадқиқотларга кўра, инсон 80% ахборотни кўриш орқали қабул қилар экан. Бироқ, вербал компонентнинг ўрнини ҳам тасвир қаторида инкор этиб бўлмайди. Тасвир ва матн телевидение ифода воситасининг асосини ташкил этади. “Вербал ва визуал маълумотлар алоҳида каналлар орқали қайта ишланади (икки томонлама кодлаш – dual coding). Битта канал объект ёки тасвир сақлаган визуал маълумотларни қайта ишлайди ва битта канал вербал маълумотларни қайта ишлайди ва маълумотни сўз шаклида сақлайди. Бу система мустақил ҳаракат қилишига қарамай мулоқот қилади ҳамда ўзаро муносабатга киришади”¹. Демак, ўзаро муносабат матн тасвирнинг мазмунини тўлдиришида, тасвир матннинг аниқлигини изоҳлашида кўзга ташланади. Экран элементлари – кадр, кадрлар композицияси, драматургик тузилиш, план, ракурс, овоз (интершум, мусика), жонли нутқ, айтилган сўз ҳамда монтаж тасвир ва матннинг бирлигини намоён этади.

Олимларнинг фикрича, кадрдаги суръат тасвирий чиқиши, телеобраз яратишда муаллиф ғоясини ифодалаши учун телевизион суръатнинг хусусиятларини эътиборга олиш назарда тутилади²:

¹ Malamed C. Visual language for designers. 2009. – P. 36. <https://pdfdrive.to/download/visual-language-for-designers-principles-for-creating-graphics-that-people-understand-1>

² Дзялошинский И.М., Пильгун М.А. Медiateкст: особенности создания и функционирования: учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: Издательство Юрайт. – 2019. – С. 295. https://studme.org/363458/zhurnalistika/sovremennyy_mediatekst_osobennosti_sozdaniya_i_funktsionirovaniya

Биринчи хусусият – бу кадрдаги тасвирнинг миқёси. Тасвирдаги деталларнинг катта-кичиклиги томошабин эътиборини маълум бир ахборотга қаратади ва бу тасвирнинг мазмунига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин.

Иккинчи хусусият – кадрнинг визуал аҳамияти. Композицион жиҳатдан яхлит тасвирдаги маълум элементларнинг ўзига тортишиш даражаси билан боғлиқ тушунча. Телевизион медиаматнда бетараф ва таянч кадрларни ажратиб кўрсатиш мумкин (кўп ўлчовли кадрлар, яъни улар бетараф кадрларга қараганда кўпроқ маълумотни талкин қилади).

Учинчи хусусият – бу кадрдаги элементларнинг муҳимлик даражаси. Ҳар қандай телевизион кадрда биз фигура ва фонни ажрата оламиз. Фигура телевизион кадрнинг юкори даражадаги муҳим элементи ҳисобланса, фон кадрнинг паст даражадаги компоненти саналади.

Тўртинчи хусусият – кадрдаги суръатларнинг хилма-хиллик даражаси. Кадрларнинг хилма-хиллиги деганда биз телевизион “суръат”нинг шакл даражасида (пландаги ўзгаришлар) ҳам, мазмун даражасида ҳам (суръатга олиш жойининг ўзгариши) фарқ қилувчи кадрларнинг мавжудлигини тушунамиз. Кадрдаги “сурат”ларда ушбу хусусиятларнинг йўқлиги томошабинлар эътиборини жалб қила олмайди ва бир хилликка олиб келади.

Телевидение мултимедиавий ҳодиса бўлиб, бир вақтнинг ўзида тасвир, сўз, турли эффектлар, унга қўшилган мусиқа ахборотни аудиовизуал тарзда идрок этишни ҳамда самарадорликни таъминлайди. Киноэкрандаги тасвир бир неча суръатларнинг тез ҳаракатидан юзага келиб, бу фотосуратлар кадрда акс эттирилган, узил-кесил бўлаклардан монтаж қилинган бўлади. Телевидение ҳам худди шу тамойил билан ишлайди.

Бадий сўз маданияти ва визуал маданият асрлар давомида шаклланиб, такомиллашиб, бири иккинчисини бойитиб келган. Мемуар насрий асар, шеърият сўз билан, тасвирий санъат уста-

лари мўйкалам билан тасвирни муҳрлади. Бадий ифоданинг бу икки тури XX асрга келиб, бир-бирини тўлдириб, яхлит, синтетик табиатга эга бўлган телевизион бадий тўқимани, информативлиги билан ажралиб турадиган телекомпозициялар мажмуасини ташкил этиши юз йилликлар муқаддам бошланган изланишнинг давоми сифатида қабул қиламиз. Бинобарин, кўҳна дунёнинг бадий тажрибаси бугунги телевизион фаолиятга, жумладан, тележурналистика фанига хизмат қилади. Анъанавий санъатлар босиб ўтган йўлни кино ҳамда телевидение озгина фурсатда босиб ўтди. Вербал ва визуал маданиятнинг ўзаро муносабатлари дастлаб кинода, кейинчалик телевидениеда акс этди. Камера объективи билан чегараланган кадр визуал-овозли тасвирни электрон техника воситасида узатади ва уни қабул қилишда томошабиндан ҳеч қандай куч талаб қилинмайди.

Мутахассислар “Телевизион тизимнинг асосий мақсади реал вақт режимида узатиладиган сахналар тасвирини шакллантириш ёки видеоёзудан фойдаланиш³”, дея таъкидлайди. Воқеанинг реал вақтда узатилиши ахборотнинг визуал интерфейсини яратиб, истеъмолчи билан мулоқотни йўлга қўяди. Телевидениенинг назарияси билан шуғулланган баъзи тадқиқотчилар, телевидениенинг таъсир кучини тасвирда деб белгилайди. Телевидениенинг асосий хусусияти ҳам унинг тасвирийлигида. Визуал компонентдан вербал компонентнинг устунлигини бирламчи омил сифатида талкин этадиган олимлар ҳам мавжуд. Ҳозирги замонавий телевидение техникаси ривожланган бир вақтда аудиторияга воқеа-ҳодисани шунчаки кўрсатишнинг ўзи етарли эмас, томошабинни имкон қадар воқеанинг иштирокчисига айлантириш керак. Ахборот жанрида сўз устун турган репортажлар ҳам, тасвир изоҳсиз келтирилган лавҳалар ҳам кузатилади. Бадий ҳужжатли жанрларда сўз ўз вазифасини бажаради. Мисол учун,

³ Быков Р.Е. и др. Телевидение: Учеб. пособие для вузов/ Р.Е. Быков, В.М. Сигалов, Г.А. Эйссенгардт; Под ред. Р.Е. Быкова. – М.: Высш. шк., 1988. – С. 7.

портрет жанридаги кўрсатувда қаҳрамоннинг дунёсига томошабинни олиб кириш учун тасвир қаторида сўз ахборот беради, экранда тасвир усти-ворлигини таъминлайди. Юқорида инсоннинг визуал ахборотни қабул қилиши 80% ни ташкил этиши келтирилди. Кўриш орқали маълумотни олиб, эшитиш органи ёрдамида идрок этганда аудиовизуал асарнинг муҳимлигини ҳам назарда тутсак, изоҳсиз лавҳаларда доминант тасвир бўлса, эссе, очерк, шунингдек, ток-шоуларда сўз етакчилиқ қилади.

Масалан, “Tashrif”⁴ кўрсатувида муаллиф-бошловчи (Шухрат Қаюмов) ёзувчи Тоҳир Малик хонадонидида суҳбат олиб боришида сўз доминантликни олган. Кадрдаги қаҳрамон айтган сўз кўрсатув концепциясини очиқ берган. Адабиёт оламида ўз қаламига эга Тоҳир Маликнинг: “Ёзувчи эмас, теримчиман. Халқдан олиб, у ёқ-бу ёғини тузатиб ўзига бераман”, – деган сўзларидан камтарликни, “теримчи” дея қиёс қилиши халқ орасидаги воқеаларни, баъзи ибораларни кузатиш, кераклиларини саралаб йиғиб, салмоқлисини тақдим этиш доимий изланиш талаб этишига гувоҳ бўламиз. Фикрининг далили сифатида маҳалладаги кекса отахондан эшитган Лукмони Ҳакимнинг беморни даволашга доир ҳикматли воқеани сўзлаб берди. Табиб касални даволаш учун бир илонни ўлдирмоқчи бўлганида, илон тилган кириб: “бир жонни даволаш учун иккинчи жонни қурбон қиласанми? Ваҳоланки, уни мен эмас, ўз дўсти чаққан ва унинг касалига даъво йўқ”. Бу ҳикмат мавзунини дўст масаласига олиб келади. Ёзувчи ибратли ҳолатни “Шайтанат” асарига киритганини ва кейинчалик Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асари мутолаасида мазкур ҳикматга дуч келганини билдиради. Қаҳрамон нутқи орқали унинг мақсади, ички руҳияти ойдинлашади. Бу каби мушоҳадалар томошабинни фикрлашига таъсир кўрсатади. Ва шунингдек, қаҳрамон ҳаётда биз кўп кузатдиган оддий инсон эмаслигини, унинг қиёфасида

соқинлик, юксак фазилат, олий мақсад ифодасини кўради. Тасвирда⁵ ёзувчи хонадонидида қаҳрамон ва бошловчининг стол атрофидаги самимий суҳбати. Турли хил фотолар кадрни эгалламайди. Тоҳир Малик ким айтгани эмас, нимани айтгани муҳим дега-нидек, аудитория учун айtilган сўзнинг аҳамияти бирламчи бўлди. Қаҳрамоннинг ҳолати, юз-ифодаси, журналистнинг кўринишини – суҳбатга муносабати кадрда кетма-кетликда берилди.

Журналист кўрсатувни суратга олишга тайёр-гарлик жараёнида материал тўплайди, сценарий ёзади, суратга олувчи ижодий гуруҳни жалб этади. Бу босқичда маълумот йиғиб, сценарийни ёзиш энг асосий қисмлардан бири. Журналист асарининг хусусиятлари матн ғоясида мужассам бўлади. Матн тушунчаси кўплаб олимлар томонидан тадқиқ этилган. Филолог И.Р.Гальперин “Матн – бу ёзма ҳужжат кўринишдаги тугалланган, ҳолисликка эга бўлган нутқий-ижодий жараён маҳсули; сарлавҳа ва бир қатор махсус лингвистик бирликлардан иборат асар...”⁶ деб

⁴ “Tashrif” кўрсатуви. “O‘zbekiston” телеканали, 2018 йил 16 декабрь.

⁵ “Tashrif” кўрсатуви. “O‘zbekiston” телеканали, 2019 йил 19 январь.

⁶ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотипное. М.: КомКнига, 2007. – С. 18.

таъриф берган. Г.Я. Солганик “матнни – бу асосий мақсадлардан, тил (нутқ) фаолиятининг асосий натижаларидан бири”⁷ сифатида келтиради. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “матн нутқнинг ёзувдаги ифодаси”⁸ дея маълумот берилган. Демак, матн – тил бирликларидан ташкил топган нутқий мулоқотнинг кўриниши, инсон фикрларини ифодалаш шакли. Нутқий-ижодий жараёнда матн мазмунидан қатъий назар маълум бир мақсадга йўналтирилган, яхлитланган ва мантиқий изчиликни акс эттирувчи тамойилларга эга бўлади.

Коммуникация воситаларининг ривожланиб бориши оммавий ахборот воситаларининг ажралмас қисми саналган матнга янги хусусиятлар киритиб, ифода этиш шакллари кенгайтиришга имкон яратди. Журналист матни мавзу ва ғоядан, ахборотнинг мазмунидан келиб чиқиб турли формат ҳамда жанрларда медиа воситаси орқали ауди-

торияга узатилади. Босма нашрлар, телевидение ва радио, интернетдан ўрин олган контентларга нисбатан медиаматн атамаси қўлланилади. Медиаматн адресант учун аниқ воқеа-ҳодисани ифодалаш, мазмун бирлиги билан бир қаторда тушунарли бўлишни талаб этади. Телевизион медиаматнда вербал, визуал ва новербал компонентлар медиавийлик омилларини мужассамлаштиради ва бунда телевидение лексикасининг ихчамлиги хабарни қабул қилиш, экран тилини тушуниш жараёнининг самарасини ортиради. “Социологларнинг фикрича, энг қисқа жумла тингловчига, томошабинга тезроқ етиб боради”⁹.

Сценарийда ёзилган матндаги ҳар бир жумла алоҳида функцияга эга. Журналист ва режиссёр сценарийнинг “телезаҳиралари”ни кўра билиши, уларнинг драматургик ривожини таъминлаш ҳамда мавзунинг тасвирий ечимини топа олиши ҳам муҳим. Зотан, матнни экранлаштираётган телеижодкордан аудиовизуал маданиятнинг янги эстетик имкониятларидан фойдаланиш, ҳаракатдаги тасвир, мураккаб композициялар ва монтаж асосий драматургик юкни ташишини назарда тутиш талаб этилади. Суратга олинган кадрлар бир-бирига мазмунан ва мантиқан асосланган ҳолда уланиб, сермазмун тасвир яратиши керак. Шунингдек, матндаги фактларнинг таъсирини кучайтиришда муаллиф-журналист ўзгалар фикрига илова қилади – бу замонавий тилда интертекстуаллик номини олган. Мазкур атамани 1967 йилда француз тадқиқотчиси Юлия Кристева фанга киритган бўлиб, қўйдагича таъриф беради: “ҳар қандай матн аралаш иқтибослардан ташкил топади, ҳар қандай матн бу матнга бошқа матнни сингдириш ва ўзгартириш демакдир. Шундай қилиб, интер субъективлик тушунчасининг ўрнига интертекстуаллик тушунчаси пайдо бўлади ва поэтик тил камида икки марта ўқишга ёрдам беради”¹⁰. Интертекст бир матннинг ик-

⁷ Солганик Г.Я. К определению понятий “текст” и “медиа́текст”. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. 2005. № 2. – С. 8.

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. П.Е-М / Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев ва бошқ.; ЎЗР ФА Тил ва адабиёт ин.-ти. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. 557-бет.

⁹ Шумилина Т.В. Применение частотного анализа текстов СМИ для оптимизации процесса коммуникации. //Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика. – М. 2017. №2. – С. 68.

¹⁰ Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман//Французская семиотика: Отструктурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: ИГ Прогресс,

кинчисига нисбати, яъни матннинг бошқа матнлардаги иқтибос, эслатмалардан қурилганлиги.

Ю.Кристеванинг қарашларига қўшимча равишда, “интертекст” ва “интертекстуаллик” тушунчаларига Ролан Барт: “ҳар бир матн бошқа матн билан ўзаро алоқада бўлади”¹¹ дея матнда бошқа матн унсурлари учрашини таъкидлайди. Цитата, афоризм, эпиграф шулар жумласидан. Бир матн таркибда ўзга муаллифнинг, ижодкорнинг қаламига мансуб иборалар, фикрлар ифодаси учраши маълум жиҳатдан ўзга санъат ва уни вакилининг фаолияти билан боғлиқ бўлади. Интертекстуалликнинг бир кўриниши сифатида цитатани, афоризмларни қўлланилишини телевидениенинг медиаматнида ҳам учратамиз. “O‘zbekiston” телеканалининг “Yo‘lchiroq”¹² (муаллиф ва бошловчи Нозима Воҳидова) кўрсатувини шу йўналишда таҳлил қилсак. Ўзбекистон табобат академиясининг раиси, профессор Иброҳим Асқаров билан суҳбат жараёнида қаҳрамоннинг устоз-шогирдлик анъаналарини йўлга қўйиб, шогирдларига тўғри йўл кўрсатиб бораётганига урғу бериб Алишер Навоий ҳазратларининг ўғитларидан иқтибос келтиради:

Агар шогирд шайхулислом, агар қозидур,
Тангри андин розидур, устод андин розидур.

Мазкур вазиятда иқтибос журналист айтган сўзида объективликни юзага келтирган. Иқтибос бир қанча толиби илмларга устозлик қилган кўрсатув қаҳрамонининг илмий фаолиятини очиб бериш, томошабинга таъсирини кучайтиришда ёрдам беради.

Масалан, хонанда Матлуба Дадабоеванинг¹³ ички дунёси ва қиёфасини кўрсатишда:

“Аёл деманг, аёлда бор пинҳона куч,

Тоғни талқон қилишини билмайсиз” ёки яна бир ўринла:

2000. – С. 429.

¹¹ Барт Р.Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989.– С. 6.

¹² “Yo‘lchiroq” кўрсатuvi. “O‘zbekiston” телеканали, 2018 йил 11 ноябрь.

¹³ “Yo‘lchiroq” кўрсатuvi. “O‘zbekiston” телеканали, 2018 йил 14 сентябрь.

“Қизим, қошинг билан кўзинг меники,
Гоҳ ширин, гоҳ аччиқ сўзинг меники”

дея иқибос келтириб қаҳрамоннинг оиладаги ўрни, фарзандларига муносабатини таърифлайди.

Ўзбекистон ва Тожикистон халқ артисти унвонига сазовор бўлган хонанданинг ижодий фаолияти “Tashrif”¹⁴ (муаллиф ва бошловчи Шухрат Қаюмов) кўрсатувидида ҳам гавдалантирилган. Муаллиф-журналист “Аёлга бахт беринг саодат беринг, Деманг юрибдику кулиб жилмайиб...” шеърдан келтирилган парча билан кўрсатувни бошлайди. Бир шахсга бағишланган икки кўрсатув бир-биридаги маълумотларни такрорламайди. “Yo‘lchiroq” кўрсатувидида қаҳрамон билан суҳбат жамоат транспортида олиб борилса, “Tashrif” кўрсатувидида қаҳрамон хонадонига ташриф буюрилади. Студиядан ташқарида олиб борилган суҳбатларда қаҳрамонлар эркин ҳаракат қилади, студиядаги кўп чироқлар, турли ракурсдаги камералар меҳмонни ҳаяжонга солади.

Телекўрсатувлар драматургиясини унинг композицион қурилиши, бош ғоясини танланган қаҳрамоннинг ижоди ва шахсий ҳаёти тафсилотлари белгилаб беради. Тафсилотларни беришда телевизион суратнинг хусусиятларидан – кадрларнинг масштаби, визуаллик аҳамияти ҳисобга олинган. Иккала кўрсатувда ҳам суҳбат жанрида қаҳрамоннинг ҳаётда эгаллаган ўрни, танлаган соҳасидаги ютуқлари, баъзи тўсиқлар ҳақида сўз боради. Бу ижодий жараён бир эмас, бир неча камера воситасида суратга олиниб, овозли-тасвирли композиция мураккаб, монтаж ритми бир маромдалиги кадрда муҳрланган. Бу ўринда сўз билан битилган бақувват лойиҳа – сценарий, айтиладиган сўз – журналист (ёки кўрсатув иштирокчиси) сўзи ҳал қилувчи омил бўлди.

Умуман, журналист матнида иқтибоснинг икки хил тури ёнма-ён тарзда мавжуд бўлиши келтирилади: “долзарблик (тезкорлик), бунда

¹⁴ “Tashrif” кўрсатuvi. “O‘zbekiston” телеканали, 2020 йил 22 март.

замондошларимиз, масалан, сиёсатшунослар, жамоат арбоблари ва бошқаларнинг нутқларини такрорловчи ва лингвوماданий аҳамиятга эга бўлган интертекстуаллик (намуна бўла оладиган воқеа-ходиса, фон). Биринчиси кўпинча “мазмунли-фактик” бўлиб, тавсифловчи маълумотни ҳосил қилади (хужжатлар билан асослайди, мисоллар келтиради, нутқни кенгайтириш), иккинчиси “мазмунли-концептуал” бўлиб, ахборотнинг туб моҳиятини очиш учун хизмат қилади ва матнда ижодкорлик, таъсирчанлик, кўнгилочар функцияларни бажаради”¹⁵. Медиаматни

¹⁵ Казак М.Ю., Махова А.А. Медиаатексты в аспекте теории интертекстуальности и прецедентности. // Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки. 2011. № 24 (119).

ташкил этган иқтибослар, матн ичидаги матн – мутахассисларининг фикрига мурожаат этилиши ишончлиликни ҳам оширади.

Телевидениенинг таянч нукталари – сўз ва тасвирнинг муносабатларини кўрсатувлар таҳлилида ўргансак ўзаро суҳбатлар яхлит телевизион концепцияни ташкил этганини кўрамиз. Ахборот манбаи саналган матнда аниқлик ва мантиқий изчиллик, тасвир қаторида тиниқлик ва кадрлар хилма-хиллиги журналист асарининг мазмун бирлигини таъминлайди. Махсус экранда ҳаракатдаги тасвир ва овоз бирлашиб, аудиторияга аудиовизуал шаклда ахборот етказилади.

Выпуск 12. – С. 178.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Malamed C. Visual language for designers. 2009. – P. 36. <https://pdfdrive.to/download/visual-language-for-designers-principles-for-creating-graphics-that-people-understand-1>
2. Дзялошинский И.М., Пильгун М.А. Медиаатекст: особенности создания и функционирования: учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: Издательство Юрайт. – 2019. – С. 295. https://studme.org/363458/zhurnalistika/sovremennyy_mediatekst_osobennosti_sozdaniya_i_funktsionirovaniya
3. Быков Р.Е. и др. Телевидение: Учеб. пособие для вузов/Р.Е. Быков, В.М. Сигалов, Г.А. Эйссенгардт; Под ред. Р.Е. Быкова. – М.: Высш. шк., 1988.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотипное. М.: КомКнига, 2007.
5. Солганик Г.Я. К определению понятий “текст” и “медиаатекст”. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. 2005. № 2.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. II. Е-М / Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин.-ти. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006.
7. Шумилина Т.В. Применение частотного анализа текстов СМИ для оптимизации процесса коммуникации. // Вестник МГУ. Серия 10. Журналистика. – М. 2017. №2.
8. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман//Французская семиотика: Отструктурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: ИГ Прогресс, 2000.
9. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989.
10. Казак М.Ю., Махова А.А. Медиаатексты в аспекте теории интертекстуальности и прецедентности. // Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки. 2011. № 24 (119). Выпуск 12.

Аксиологик ёндашув асосида бўлажак педагогикларни тайёргарлигини такомиллаштиришнинг зарурияти

Нафиса Игамназарова,

Тошкент Молия институти “Ўзбек ва рус тиллари” кафедраси PhD доценти

“Таълим ва тарбия, ..., ёшларимизнинг чуқур билимга эга бўлиши, ... доимий устувор вазифамиз бўлиб қолади”. Ҳар бир миллат тарихи ва қадриятларини англамоқ учун унинг дини, тафаккури, бадиий-эстетик ғоясини билиш зарур. Маънавият инсоннинг шундай етук фазилатики, у кишиларда ўзаро мулоқотга эҳтиёж туғдиради. Ҳар бир шахс ўз ҳаёти ва тақдирини бошқаларсиз тасаввур эта олмаслиги ҳам маънавиятдир.

Таълим-тарбия жараёнида аждодларимиз яратган бебаҳо маънавий-педагогик меросдан фойдаланиш ва уларни ёшлар онгига сингдириш бугунги кун педагогидан катта маҳорат талаб этади. Мутафаккирларимиз яратган маънавий мерос ёш авлодни ҳар томонлама тарбиялашда энг муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий борликда юз берган ўзгаришлар бўлаётган воқеа ва ҳодисалар, тушунчаларни тадқиқот объектига айланишига сабаб бўлади. Ижтимоий борликдаги ўзгаришлар ва уларни англаш жараёнлари бир-бирига боғлиқ ҳодисалар сифатида янги тушунчаларни тадқиқот объектига айлантиради. Хусусан, “Қадр”, “қадрлаш”, “қадр-қиммат”, “қадршунослик”, “қадрият” тушунчаларининг тадқиқотлар объектига айлангани ана шундай эҳтиёжлар билан изоҳлаш мумкин.

Ҳар бир қадриятнинг негизида, моҳияти ва аҳамиятида табиат, жамият ва руҳий олам ҳодисаларини билиш, илмий умумлаштириш, ижтимоий ва маънавий тараққиётга таъсир этиш имкониятлари ётади.

Янги қадриятларнинг юзага келиши эса инсоннинг объектив олам, маънавият борасидаги билимлари ворислик асосида давом этаётганининг ифодасидир. Қадриятлар инсон маънавий камолотига таъсир этувчи муҳим омил ҳамдир. Ҳар бир миллат ривожланишдаги тарихий воқеалар, унга ижобий ҳисса қўшган шахсларнинг тажрибалари ҳам миллий қадриятлар жумласига киради.

Антик давр мутафаккирлари “қадрият”, “қадр”, “қадрлаш”, тушунчаларини ижтимоий борлиқ, инсон фаолиятининг баҳоси, баҳоланиши, бошқалар томонидан маълум бир нормалар асосида қадрланиши тарзида тушунганлар. Диоген Лаэртскийнинг ёзишига кўра, Зенон ва стоиклар нарсаларни иккига – “афзал ва афзал бўлмаган” га ажратишган. “Қадрли бўлган нарсалар – афзал, қадрли йўқ нарсалар афзал эмас. Стоикларнинг сўзига кўра, қадрият (ахио), биринчидан, ҳаётга мувофиқ келадиган барча эзу нарсаларга хос, иккинчидан, ҳаётга, табиатга мувофиқ маълум бир фойда ёки кўмак келтирувчи нарсалар, масалан, соғлиқ ва бойлик шу нарсалардандир; учинчидан, товарнинг айирбошлаш баҳосидир...” .

Қадриятлар билан боғлиқ масалалар ҳаётнинг энг асосий мавзулари бўлиб ҳисобланади. Қадриятларни аксиология фани ўрганади. У кенг тарқалган фалсафий фанлардан биридир. Ҳозирги даврда қадриятларни ўрганишга оид фалсафа, социология, маданиятшунослик, сиёсатшунослик, психология, антропология, педагогика фанларида турли изланишлар олиб борилмоқда. Бу ижобий ҳол, албатта. Лекин, шу билан бирга, қадриятларни классификациялаш масаласи чалкашиб, ҳатто, уларни ҳеч қандай асоссиз бошқа ижтимоий воқеа ва ҳодисалар билан айнанлаштириб юбориш ҳам юзага келмоқда.

Аристотель донишмандликни, билимга интилишни “ўз табиатига кўра энг кўпроқ қадрли” нарсалар қаторига киритади. У қадрли нарсалар, қадриятлар ранг-баранглигини, бир индивидга мувофиқ келган қадриятлар бошқа индивидга тўғри келмаслигини, ижтимоий воқеа ва ҳодисаларни ҳар ким қизиқиши ва мақсадларига мувофиқ баҳолашини, қадрлашини қайд этади. Аммо, эзгу амаллар ҳаммага бирдек қадрли эканини уқтиради. Энг муҳими, Аристотель фалсафада қарор топган ва барча аксиологик таъли-

мотлар асосини белгилаб берган концепцияни илгари сурган. Мазкур концепция унинг қуйидаги ғоясида ўз ифодасини топган: “Қанча имкони бўлса, шунча юқорига кўтарилиш лозим ва барча нарсани, ўзингдаги энг олий нарса – ҳаёт учун қилиш даркор; агар у ўз кўламига кўра оз миқдорда бўлса-да, ўзининг қуввати ва қадри-

**Аудиторияда ишончли, холис,
аниқ, қизиқарли ахборотга
эҳтиёж бор. Бу эҳтиёж учун пул
тўлашга тайёрлар ҳам йўқ эмас.**

га кўра, у ҳамма нарсадан юқоридир”. Демак, барча хатти-ҳаракатлар, амаллар ҳаётга хизмат қилиши, уни эъзозлаши, улуғлашига мувофиқ қадрлидир.

Қадриятлар фалсафасининг шаклланишига И.Кант катта ҳисса қўшган. Унинг “ҳар қандай онгли мавжудот ўзи ўзига мақсаддир” деган ғояси негизида инсонга восита эмас, олий қадрият

сифатида қараш зарур, деган фикр ётади. Қолган барча нарсалар, инсон майли, истаги, қизиқиши туфайли “нисбий қадрга эгадир”. Нисбий қадрга эга бўлгани учун улар нарсалар деб аталади ва инсон эҳтиёжларини қондирувчи воситалардир. Онгли мавжудотлар шахслар деб аталади, чунки улар субъектив қадриятларга эгадир. Шу билан Кант фалсафага “абсолют қадрият” категориясини ҳам олиб кирди.

Шу маънода миллий урф - одат ва анъаналарни ёшлар онгига сингдириш ҳар қандай миллат учун ўз тараққиётнинг мақсад ва вазифаси бўлиб қолган. Мустақиллик йилларида миллий урф - одат ва анъаналарни тиклаш, замон эҳтиёжлари асосида бойитиш ва янгиларини шакллантириш борасида катта ишлар амалга оширилди. Шунинг билан бирга уларни ёшлар онгига сингдириш борасида ҳам сезиларли ишлар амалга оширилди. Жумладан, тўй ва бошқа маросимларни ўтказиш анъаналари тикланди, ота- оналар билан фарзанд ўрталарида авлод - аجدодларимиздан мерос бўлиб келган муносабатларни : ота-онанинг оиладаги роли, фарзанднинг улар олдидаги бурчларини англаш каби анъаналарга эътибор ошди . Айнан шунинг учун ҳам айрим тадқиқотчилар умуминсоний ва миллий қадриятлар ўртасидаги диалектик боғлиқликни цивилизацион ёндашув орқали очиб беришга ҳаракат қиладилар. Чунки, цивилизация бугун минтақалар ва элатларни, халқларни бирлаштирувчи, яқинлаштирувчи, улар ўртасидаги интеграцияни кенгайтирувчи омил сифатида кўрсатилмоқда. Шу нуқтаи назардан улар умуминсоний қадриятлар тизимининг шаклланишини космоген цивилизация, техноген цивилизация, антропоген цивилизацияларга гуруҳлаб ўрганишга интиладилар. Бу эса, шахс маънавиятига ҳам ушбу цивилизацияга хос белгиларни шакллантириш нуқтаи назаридан ёндашишга ундайди.

Миллий мудофаа тизимида ПР-коммуникацияларнинг самарадолиги омиллари

Гулнора Ходжамуратова,

Қуролли Кучлар академияси мустақил изланувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада медиаматн тушунчаси, унинг жанр тизимлари, бу тушунчанинг оддий матнлардан фарқи, интерактивлиги, Конвергент платформалардаги ўзгаришлари хусусида сўз боради. Шунингдек, медиаматннинг ижтимоий тармоқлардаги ўрни, расмий ва норасмий услублари Мудофаа вазирлиги марказий сайти бўлмиш tudofaa.uz ва Мудофаа вазирлиги расмий телеграм каналида чоп этилаётган информацион матнлар мисолида таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: медиаматн, жанр, газета, мультимедиа, журнал, сарлавҳа, веб-сайт, ижтимоий тармоқлар, онлайн журналистика, ПР матнлари...

“Оммавий ахборот воситалари” тушунчаси одатда телевидение, радио, интернет ва бошқалар каби алоқа учун ишлатиладиган турли каналлар ёки платформаларга ишора қилади. “Матн” эса одатда хабар ёки маълумотни узатувчи ёзма ёки оғзаки таркибни билдиради.

Ушбу атамаларни бирлаштирган ҳолда, “медиама” ёзма, оғзаки ёки визуал алоқа шакллари ўз ичига олган турли хил медиа каналлари орқали узатиладиган ҳар қандай таркиб, маълумот ёки хабарларга ишора қилиши мумкин. Бу атама матн мазмуни ва турли медиа платформалар ўртасидаги синтез ёки ўзаро таъсирни англатади.

“Медиа” лотин тилидаги “medium” сўзидан олинган бўлиб, “ўрта, оралик, ораликдаги” маъноларини билдиради. Замонавий терминологияда мазкур истилоҳ бир неча маънога эга: биринчидан, “медиа” сўзи ОАВни: газета, телевидение, радио, ахборот агентлиги ва Интернетни англатади; иккинчидан, ундан медиаконтентни – янгиликлар, реклама эълонлари, электрон ўйинлар ва фильм-

ларни – белгилаш учун фойдаланилади; учинчидан, у медиаконтентни ишлаб чиқарувчиларни, журналистларни, фотосуръатчиларни, медиакомпанияларни ва ҳ.к.ни ҳам билдириши мумкин¹.

Матн – тилнинг мақсади ва натижаси, энг муҳим бирлик ва нутқ шаклидир. Медиаматн эса таъсир доираси, кўлами, тарқалиш даражаси, оммабоплиги билан биринчи даражага чиқди. Телевидение, газета, журнал, радио, сайт матнлари инсонларга таъсир қилиш билан бир қаторда тил меъёрларини ҳам белгилайди. Бундай матнлар “медиамаатн” деб юритилиб, 1990 йилларда инглиз илмий тадқиқотларида ишлатила бошланган.

Г.С. Мельник медиаматнлар назариясига бағишланган ишларда уларнинг жанр спецификасига урғу беради: “Бугунги кунда медиаматн деганда медиа ишлаб чиқаришнинг аниқ натижаси, медиамаҳсулот назарда тутилади, бу ахборотдан иборат ва медианинг исталган тури ва жанрида (газетадаги мақола, телекўрсатув, видеоклип, реклама хабари, фильм ва бошқ.) баён этилган хабар бўлиб, оммавий аудиторияга йўналтирилади²”.

Медиаматнларнинг жанр тизими журналистик жанрларнинг мавжуд тизимига тўлиқ мос кела олмайди, чунки медиаматнлар лингвистик ва экстралингвистик омиллар жамламаси воситасида тузилади.

А.В.Федоров медиаматнни “медиамаҳсулотнинг аниқ натижаси – ахборотдан иборат ва медианинг исталган кўриниши ва жанрида (газетадаги мақола, телекўрсатув, видоклип, фильм ва бошқалар тарзида) баён этилган хабар³” сифатида талқин қилади. Медиаматнларни тузиш учун медиатил (“ифодавийлик воситалари ва усуллари мажмуаси”)дан фойдаланилади,

у медиамаданият (“медиа соҳасидаги моддий ва интеллектуал қадриятлар жамламаси”) хусусиятини салмоқли даражада белгилайди. Матнни таркиблашда киши уни талқин этиш ҳамда тушуниш йўллари ва усуллари ҳам ҳисобга олади. Ахборот матни ўқувчи учун осон ва қулай бўлган талқин усулига мувофиқлаштирилади. Матбуотда бу журналистдан алоҳида масъулиятни талаб қилади, чунки бу жараёнда фақат грамматика қонун-қоидаларигина эмас, алоқа вазияти мақсади ва мазмунининг фаҳмланиш имкониятларига ҳам амал қилинади.

Журналистика жанрлари нуктаи назаридан юқоридаги таснифга ёндашсак, кичик информацион жанрлар, яъни хабар, лавҳа, кичик интервью ва репортажлар матни микромаатнни, таҳлилий ва бадиий-публицистик жанрларнинг аксарияти, жумладан, йирик мақолалар, туркум мақолалар, катта ҳажмли фелъетон ва очерклар максимал матнни ташкил этади. Матн қисмлари маълум тил воситалари ёрдамида ўзаро боғланади. Яъни матн камида иккита гапдан тузилган мураккаб синтактик бутунлик бўлиб, гаплар ўзаро

турли синтактик алоқа воситалари ёрдамида бирикади. Уларга такрорий бўлақлар, олмошлар, замон ва маконни ифодаловчи бирликлар, кесимларнинг замон шакллари, модал сўзлар каби турли лексик-грамматик бирликлар киради.

Журналист матнида асосий нутқ ижрочиси – муаллифнинг ўзи ҳисобланади. Шунингдек, журналистика жанрлари нуктаи назаридан журналист матнида диалогик нутқ, шунингдек, ички, ташқи ва параллел нутқ, ремаркалардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Мавзунинг долзарблиги ва зарурати. Тадқиқотнинг долзарблиги ахборот асрида замонавий жамиятда оммавий коммуникация воситаларининг катта аҳамият касб этганлиги билан белгиланади. Ушбу соҳадаги тадқиқотларга талаб ҳар йили ортиб бормоқда, чунки лингвистик

“

ОАВ тили – бу, биринчидан, оммавий ахборот воситалари томонидан ишлаб чиқарилган ва тарқатиладиган матнларнинг бутун тўплами; иккинчидан, лингво-стилистик хусусиятлар ва белгиларнинг маълум бир тўплами билан тавсифланадиган барқарор тизим...

”

¹ Маматова Я., Сулайманова С. Ўзбекистон медиа таълим тараққиёти йўлида //Ўқув қўлланма. «Extremum-press». Тошкент – 2015.

² Мельник Г., Виноградова С. Психология массовой коммуникации. Учебник для бакалавров. – Litres, 2015.

³ Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика. – 2001.

воқеликнинг динамик ўзгаришлари медиа матнларида ўз аксини топмоқда.

Медиамаатнлар кенг аудиторияга мўлжалланган бўлади. Медиамаатнларнинг оддий матнлардан асосий фарқи уларнинг мультимедиа хусусиятидир. Оддий матнлар фақат ёзма сўз ва иборалардан иборат бўлса, медиамаатнлар чизмалар, фотосуръатлар, анимация, видео ва овоз билан бойитилади. Бу уларнинг визуал, интерактив ва хиссий жиҳатдан ифодали қилишга хизмат қилади.

Бундан ташқари, медиа матнлар динамик ва ўзгарувчан бўлиши мумкин. Оддий матнлардан фарқли ўлароқ, оддийгина статик шаклда ўқилиши ёки терилиши мумкин, медиа матнлар ҳаволалар, тугмалар, слайдерлар ва бошқалар каби интерактив элементларни ўз ичига олади. Улар, шунингдек, агар керак бўлса, осонгина ўзгартирилиши, янгиланиши ёки янги медиа элементлари билан тўлдирилиши мумкин.

Шундай қилиб, медиамаатнлар оддий матнларга қараганда кучлироқ алоқа воситасидир, чунки улар турли хил маълумотлар ва ифода воситаларини бирлаштириш қобилиятига эга. Бу ахборотни идрок этишни яхшилашга, алоқа самарадорлигини оширишга ва ўқувчилар ва тингловчилар учун янада қизиқарли ва эса қоларли тажриба яратишга ёрдам беради.

Медиамаатнларнинг биринчи хусусияти уларнинг **мультимедиа хусусиятидир**. Улар нафақат сўзлар, балки маълумотни яхшироқ етказишга ёрдам берадиган ва ўқувчида катта қизиқиш уйғотадиган турли хил медиа элементлари ёрдамида шакллантирилади. Расмлар, видео ва аудио файлларнинг мавжудлиги медиа матнни янада визуал ва оммабоп қилади.

Медиамаатнларининг яна бир хусусияти уларнинг **интерактивлигидир**. Пассив ўқиш ўрнига, ўқувчи тасвирларни кўриш, видеоларни ўйнаш ёки аудио файлларни тинглаш каби медиамаатн билан ўзаро алоқада бўлиши мумкин. Бу унга ахборот олиш жараёнида фаол иштирок этиш ва тақдим этилган материални чуқурроқ тушуниш имконини беради.

Медиамаатнларининг муҳим хусусиятларидан яна бири уларнинг **ҳиссий компонентидир**. Турли хил медиа элементларидан фойдаланиш туфайли медиа матнлар ўқувчида ҳис-туйғуларни

янада кучлироқ уйғотишга қодир. Масалан, фотосуръатлар сўзларни ишлатмасдан чуқур маъно бериш мумкин, мусиқа эса маълум бир кайфият ёки ҳиссиётларни уйғота олади.

Шуни ҳам таъкидлаш кераки, медиамаатнлар кўпроқ маълумотларни ўзида жамлай олади. Медиамаатндан фойдаланиш туфайли улар оддий матнлардан кўра кўпроқ маълумот тақдим эта олади. Мисол учун, диаграммалар, графиклар ёки анимациялардан фойдаланиб, сиз жараёни аниқ кўрсатишингиз ёки мураккаб маълумотларни қулайроқ шаклда тақдим этишингиз мумкин.

Шундай қилиб, медиамаатнлар оддий матнлардан **мультимедиа табиати, интерактивлиги, эмоционал компоненти ва каттароқ ахборот мазмуни** билан фарқланади.

Медиамаатн форматларининг хилма-хиллиги.

Юқорида таъкидланганидек, медиамаатнлар матн, овоз, тасвир ва видеонинг бирикмасидир. Улар кўпроқ интерактив ва қизиқарли контент яратиш имконини берувчи турли форматларда келади.

Энг кенг тарқалган медиамаатн форматларидан бири бу – **видео**. Бу ҳаракатланувчи тасвирлар ва товушлар орқали маълумотларни узатиш имконини беради. Видеолар турли узунликларда бўлиши мумкин ва қисқа видеолардан тортиб узун фильмларгача бўлган турли мавзуларни ўз ичига қамрай олади.

Овозли медиа матнлари товушлар ва мусиқа ёзувларидир. Булар аудиокитоблар, радио кўрсатувлар, мусикий треклар ва бошқаларни ўз ичига олади. Аудио медиамаатнлар маълумотни етказиш ёки атмосферани яратиш учун ишлатилиши мумкин.

Фотосуръатлар ва тасвирлар ҳам машҳур медиамаатн форматлари ҳисобланади. Улар матнни тасвирлаш, эстетик таассурот яратиш ёки маълум маълумотларни етказиш учун ишлатилиши мумкин. Расмлар статик ёки жонлантирилган бўлиши мумкин.

Медиамаатн концепцияси бир қатор хорижий олимларнинг тадқиқотларида чуқур ўрганилган. Жумладан, Алан Белл ўзининг “Тил ва медиа”, Норман Фейерклаф “Тил ва кудрат”, Роберт Фаулер “Янгиликларда тил: матбуотда дискурс ва идеология”, Теун Ван Дейк “Тил. Англаш.

Коммуникация” ҳамда Мартин Монтгомер “Тил ва жамиятга кириш” мавзусидаги тадқиқотларида медиаматн тарихи, унинг ўзига хос хусусиятлари, матбуот ва жамиятдаги ўрнини ўрганган⁴.

Оммавий ахборот воситалари матнни мурожаат сўнгги ўн йилликлардаги ижтимоий-маданий жараёнлар, айниқса, Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларининг тузилишида сезиларли ўзгаришларга олиб келди.

Медиаматнларнинг ўзига хос хусусиятлари конвергенция жараёнида яққол кўринади. “Конвергенция” (лотинча “convergere” – яқинлашмоқ) – қадимдан қабул қилинган атама.

Илмий янгилиги. ОАВ тили – бу, биринчидан, оммавий ахборот воситалари томонидан ишлаб чиқарилган ва тарқатиладиган матнларнинг бутун тўплами; иккинчидан, лингво-стилистик хусусиятлар ва белгиларнинг маълум бир тўплами билан тавсифланадиган барқарор тизим; ва ниҳоят, учинчидан, ҳар бир оммавий ахборот воситаси – босма, радио, телевидение, интернет учун хос бўлган оғзаки ва аудиовизуал компонентларнинг маълум нисбати бўлган аралаш турдаги тизимлар⁵.

Ўзбекистонда илк бор ОАВ тилини нутқ маданиятининг меъёрий, коммуникатив ва этик аспектларида атрофлича тадқиқ этган олима Д. Тешабоевнинг хулосаларига кўра, бугунги кунда «ОАВ тили» тушунчасининг уч хил маънода қўлланилиши кузатилади: ОАВ тили – ОАВ яратган ва тарқатган барча турдаги матнлар мажмуи; барқарор тилнинг ички системаси. У ўзига хос лисоний-услубий хусусият ва белгиларни ўз ичига олади; ОАВнинг ҳар бирига мос вербал ва аудиовизуал қисмларнинг мутаносиблигидан иборат алоҳида қоришма – белгилар системаси⁶.

Айнан медиаматнларда тез-тез учрайдиган асосий лингвистик ва стилистик хусусиятларни қуйидаги компонентлар⁷ орқали кўриб чиқиш

⁴ Bell A. Language and the media //Annual review of applied linguistics. – 1995. – T. 15. – С. 23-41; Huspek M. Norman Fairclough, Language and power. London and New York: Longman, 1989, Pp. xii+ 259 //Language in Society. – 1991. – T. 20. – №. 1. – С. 131-137; Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. – Routledge, 2013; ДейкТ. Язык. Познание. Коммуникация/ТойнванДейк. – 1989; Montgomery M. An introduction to language and society. – Routledge, 2008.

⁵ Faxridinovna I. D. MEDIALINGVISTIKA //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 457-461.

⁶ Ўша манба.

⁷ Добросклонская Т. Г. Медиатекст: теория и методы

мумкин.

Сарлавҳалар. Сарлавҳалар кўпинча ихчам кўринишда бўлиб, диққатни ўзига тез тортади. Уларда кучли тил услубидан фойдаланилади ва матннинг асосий нуқтаси ёки мавзусини етказиш мақсад қилинади.

Тескари пирамида. Янгилик матнлари кўпинча тескари пирамида тузилмасида бўлиб, бошида энг муҳим маълумотларни тақдим этади. Бу ўқувчиларга фақат бош параграфларни ўқиса ҳам асосий тафсилотларни тушунишга имкон беради.

Аниқлик ва соддалик. Медиа матнлари кенг аудитория мазмунини тушунишини таъминлаш учун тилнинг равшанлиги ва соддалигига қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Кўпинча жаргон ва мураккаб атамалардан қочиш, агар улардан фойдаланилса, албатта изоҳланиши керак бўлади.

Иқтибослар. Муайян шахслар ёки манбалардан тўғридан-тўғри иқтибослар бериш матн тилининг ишончлилигини янада ошириш, контентни янада қизиқарли қилиш учун ишлатилади.

Диққатни тортувчи овоз. Овозли медиа матнларида эътиборни тортувчи овоз муҳим, чунки у кўпроқ тўғридан-тўғри ва жозибали бўлади. У асосий эътиборни ҳаракатни бажарувчи субъектга қаратиб, яқинлик ва ишонч ҳиссини уйғотади.

Тасвирлардан фойдаланиш. Медиа матнлари ёзма таркибни тўлдириш ва тасаввурни кучайтириш учун кўпинча тасвирлар, диаграммалар ёки инфографика каби визуал элементларни ўз ичига олади. Тасвирларни танлаш ва жойлаштириш мўлжалланган хабарни етказишда муҳим аҳамиятга эга.

Оҳанг. Медиа матнларининг оҳанги жанрга қараб фарқ қилади. Янгилик ва хабарлар одатда расмий ва объектив оҳангда бўлса, фикр-мулоҳазалар субъектив ёки ишонарли тарзда берилиши мумкин.

Гипербола ва сенсация. Айниқса, таблоидлар ёки журналистиканинг айрим турларида медиа матнлар диққатни жалб қилиш ва томошабинларда кучли ҳиссий реакцияларни уйғотиш учун гипербола ёки сенсациядан фойдаланиши мумкин. Маълумотни бўрттириб етказиш, шов-шув кўтаришга интилиш – томошабин ёки ўқувчи изучения //Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2005. – №. 2. – С. 28-35.

эътиборини тезда жалб қилишнинг йўлларида бири.

Такрорлаш ва параллелизм. Асосий ибораларни такрорлаш ва параллелизмдан фойдаланишни таъкидлаш матнни эса қоларли қилиш учун ишлатилиши мумкин. Ушбу техника кўпинча рекламада учрайди.

Интерактивлик. Рақамли оммавий ахборот воситаларида, айниқса онлайн мақолаларда кўпинча интерактив элементлар мавжуд бўлади. Бу томошабинларни янада жалб қилиш учун гиперҳаволалар, ўрнатилган видеолар ёки ижтимоий медиа интеграциясини ўз ичига олиши мумкин.

Йўналиш ва рамкалаш. Оммавий ахборот воситалари матнлари муаммо ёки воқеаларни тасвирлаш орқали тарафқашликни намоён қилиши мумкин. Мавзунини тасвирлаш учун ишлатиладиган тил ўқувчининг идрокига таъсир қилади.

Вақтинчалик. Медиа матнлари кўпинча энг сўнгги маълумотларни тақдим этишга урғу беради. Бу матн тилига ва ёзувда етказилган тезкорликка, эълон қилинган материалнинг даврийлигига таъсир қилиши мумкин.

Ушбу лингвистик ва стилистик хусусиятларни тушуниш медиа матнларини ишлаб чиқарувчилар

ва истеъмолчилар учун жуда муҳим. Ишлаб чиқарувчилар (журналистлар, ноширлар, сайт эгалари, блогерлар ва ҳ.к.) ўзларининг хабарларини етказиш учун ушбу элементлардан стратегик фойдаланишади, истеъмолчилар эса медиа контентини танқидий баҳолаш ва шарҳлаш учун ушбу хусусиятларни яхши англамоғи лозим.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мазкур мақола доирасида Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг марказий нашри ҳисобланувчи “Ватанпарвар” газетаси, Вазирликнинг ижтимоий-сиёсий, ахборот-таҳлилий, маънавий-маърифий, ҳарбий-ватанпарварлик журнали – “Ўзбекистон армияси” журнали ҳамда Вазирликнинг расмий веб-сайти – mudofaa.uz сайтидаги медиаматнларнинг лисоний-услубий хусусиятларининг қиёсий таҳлили амалга оширилди. Бунда “Ватанпарвар” газетасининг 2023 йил январь-август ойларида нашр этилган 32 та сони, “Ўзбекистон армияси” журналининг 2023 йилдаги 3 та сони ҳамда mudofaa.uz сайтининг 2023 йил январь-август ойларида жойланган контент таҳлил учун танлаб олинди (1-жадвал).

Мисол тариқасида “Ватанпарвар” газетасининг 2023 йил 23-сонидagi матнларнинг лисоний-услубий хусусиятларига батафсил тўхталиш ўринли. Ушбу сонда (қолаверса, таҳлил учун танлаб олинган

1-жадвал

Нашр тури	Услуби	Сарлавҳа	Тилининг мураккаблиги	Визуал элементлар	Интерактивлик
Газета	Расмий, бадий	Қисқа, жанговар руҳдаги жумлалар	Ҳарбий мавзудаги мақолаларда атамалардан кенг фойдаланилади, бадий-публицистик мақолаларда атамалардан ҳоли, содда тил етакчилик қилади	Фотосуръатлардан унумли фойдаланилади, инфографика ва диаграммалар кам учрайди	QR-код орқали мақоланинг электрон версиясини ўқиш, газетанинг веб-сайтида шарҳ ва саволлар қолдириш, газетанинг телеграм канали ботида мурожаат қолдириш мумкин
Журнал	Расмий, бадий	Сарлавҳалар нисбатан узун	Ҳарбий, бадий-публицистик услубдаги мақолаларга хос тил етакчилиги қилади	Инфографика, жадваллар, фотосуръат ва коллажлардан унумли фойдаланилади	QR-код имконияти мавжуд, интерактивлик чегараланган
Веб-сайт	Расмий	Ҳажман узун, инфорацион	Ҳарбий мавзуга ихтисослашган матнлар	Видео ва фото материаллар, анимациялар	Интерактивлик чегараланган, фақат электрон почта орқали хат ёзиш имкони

бошқа сонларда ҳам) расмий ва бадий услубдаги сарлавҳалар қоришмасини кўриш мумкин: “Катталарга хос таассурот”, “Мардлик, маҳоратда бизнинг кучимиз!”, “Янги Ўзбекистон – ёшлар мамлакати” “Ватан тақдирига дахлдорлик ҳисси”, “Ҳукмдорларнинг уруш мактаби”, “Қилич қўлга нима дейди” ва бошқ. Сарлавҳалар қисқа, уч-тўрт сўздан ортмайди. Информацион, ҳарбий йўналишдаги мақолаларнинг сарлавҳаларида асосан кўтаринки, жанговар руҳни етказишга урғу берилади. Масалан, “Янги зафарлар сари”, “Командирлик қобилияти сифатли машғулотда кўринади” ва бошқ.

Мақолалар матнларининг лисоний хусусиятларида ҳарбий соҳага оид сўз ва жумлаларнинг кўплиги яққол сезилади. Жумладан, “ҳарбий техника”, “қурол-аслаҳа”, Қуролли Кучлар, “юрт посбонлари”, “ҳаво кучлари”, “Ватан ҳимояси”, “мудофаа”, “Ватанни мадҳ этиш”, “ҳарбий қисм”, “сарҳад”, “чегара қўшинлари”, “шон-шараф”, “армия”, “хизмат қилиш”, “ҳарбий хизматчилар”, “миллий армия қудрати”, “мард ўғлон”, “жисмоний қувват”, “шахсий таркиб” ва ҳк.

Шу ўринда “Ўзбекистон армияси” журналидаги матнлар таҳлили ва юқорида келтирилган, газетадаги матнларнинг лисоний-услубий хусусиятлари билан қиёсий чоғиштириш орқали қилинган хулосаларни келтираемиз.

“Ўзбекистон армияси” журналининг 2023 йил 1-сонидagi мақолаларнинг лисоний-услубий хусусиятлари таҳлилига кўра, маълум бўлдики, журнал тили – ундаги мақолаларнинг жанр ва услубдан келиб чиқиб, содда ва айрим ўринларда мураккаб (ҳарбий атамалар қўлланилган ҳолларда). Ҳарбий соҳага оид сўз ва иборалар кўп учрайди. Буни айнқса, сарлавҳаларда кўриш мумкин. Масалан, “Қўшин, қурол, тактика – ғалабалар асоси”, “Жанговар тайёргарлик – энг муҳим жиҳат”, “Армия – жасорат мактаби”, “Армия спортчилари фаолиятидаги ўттиз биринчи мавсум”, “Ўрта Осиёда ўт очар қуроллар қачон пайдо бўлган?” ва бошқ. Газетадаги сарлавҳалардан фарқли ўлароқ, журналдаги мақолаларнинг сарлавҳалари узунроқ. Қолаверса, журнал матн ҳажмининг каттароқ бўлиши ва йирик суръатлар берилишига имкон яратади.

Журналдаги мақолалар матнларининг лисоний хусусиятларида газетадаги мақолалар сингари ҳарбий соҳага оид сўз ва жумлаларнинг

кўплиги яққол сезилади. Масалан, “ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш”, “сафарбарлик чақирuvi”, “жасур ўғлонлар” “муддатли ҳарбий хизмат”, “ҳарбий округ”, “полигон”, “ўқув машғулоти”, “курсантлар”, “ҳарбий таълим”, “Темурбеклар мактаби” ва ҳк.

Хулоса қилиб айтганда, алоҳида оммавий ахборот воситаларида янгиликлар тилидаги маълум фарқларга қарамай (масалан, радио ва телевиденияда хабар бериш услуби сўзлашув услубига яқинроқ эканлиги таъкидланган), аксарият тадқиқотчилар янгиликлар матнининг тил хусусиятларини шакллантиришда матбуот босма сўзнинг етакчи ролини эътироф этадилар. Аниқ материалларни – инглиз тилидаги матбуот, радио ва телевидениедаги янгиликлар матнларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, айрим оммавий ахборот воситаларининг техник ва формат имкониятлари билан шартланган анчагина сезиларли стилистик фарқлар билан, янгиликлар матнининг барча асосий хусусиятлари синтагматиклик даражада сақланиб қолади.

Хулоса ва таклифлар. Филология фанлари доктори, доцент Наргис Қосимова ўзининг “Онлайн журналистика” китобида интернет жанрларининг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини асослар экан,⁸ интернет журналистикасида хабар, интервью, репортаж, мониторинг, шарҳ, блог, лавҳа, журналистик суриштирув, эссе, хат каби жанрлар таркибидаги элементлар хараактеристикаси ўзгариб бораётганини таъкидлайди.

А.Д. Кривоносов ўзининг “Оммавий алоқа тизимидаги PR-матн” асарида PR матнларини нашрга “тайёрлик” даражасига кўра асосий PR матнларига ва PR матнининг барча хусусиятларига жавоб бермайдиган тегишли матнларга (масалан, шиор, резюме, матбуот шарҳи) таснифлайди⁹.

У PR матнларининг қуйидаги жанрларини аниқлайди:

- тезкор янгиликлар жанрлари (ахборот ва янгиликлар): пресс-релиз, таклифнома;
- тадқиқот ва янгиликлар жанрлари: сўровнома, интервью;
- фактик жанрлар: фактлар варақаси, биография;
- тадқиқот жанрлари: ОАВ учун баёнот, тасвирий мақола;
- мажозий хабар жанрлари: табрик, хат.

⁸ Қосимова Н. Онлайн журналистика. Дарслик. Тошкент-2019.

⁹ Кривоносов А. Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. – 2001.

Ахборот маконини рақамлаштириш ва интернетлаштириш контекстида PR матнларининг ривожланишини тушуниш масаласи бугунги кунда алоҳида долзарблик касб этди. Мери Аронсон, Давн Спетнер ва Керол Эймс каби олимларнинг таъкидлашича: “Интернет журналистикаси оммавий ахборот воситалари ва жамоатчилик билан алоқаларга сезиларли таъсир кўрсатди ва турли ташкилотларнинг воқеаларга тезроқ жавоб бериш қобилиятини шакллантирди”¹⁰.

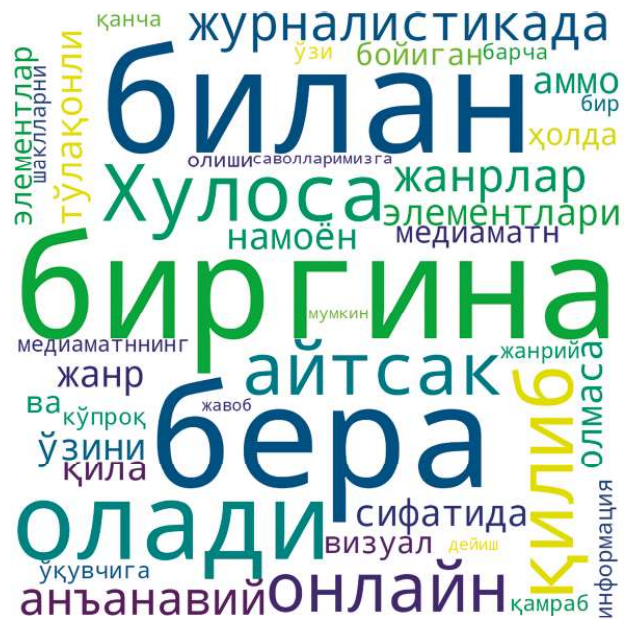
Натижада журналистлар иш тезлиги ошди, материалларни топшириш муддатлари ва частотаси ўзгарди. Агар илгари мухаррирлар ва журналистлар жозибали сарлавҳалар (сўзлар устида бош қотириш, аллитерация, ташбеҳлар ва бошқалар) билан эътиборни жалб қилишга ҳаракат қилган бўлса, бугунги кунда сарлавҳаларни яратиш жараёни кидирув тизимларининг талаблари билан белгиланади.

Бизнинг фикримизча, PR матнлари форматларини ўзгартиришнинг қуйидаги асосий тенденцияларини кўрсатишимиз мумкин:

- Анъанавий матн турлари Интернет муҳитига кирганда ўзгаради. PR матни мультимедиа воситалари ёрдамида кенгайиб, ахборотнинг таъсири ва самараси бир неча баробарга ошади.

- Матн турларини диверсификация қилиш: Ҳар бир мақсадли аудитория ўз хабарига эга. Интернет муҳити истеъмолчилар билан воситачиларсиз (оммавий ахборот воситалари) мулоқот қилиш имконини беради. Корхонанинг жамоатчилик

¹⁰ Aronson M., Spetner D., Ames C. The Public Relations Writer's Handbook: The Digital Age. John Wiley and Sons. San Francisco, 2007. P. 5.

билан алоқалар хизматининг асосий вазифаси барча манфаатдор томонлар билан ўзаро манфаатли, уйғун муносабатларни ўрнатишдир. Самарали мулоқотнинг асосий мезонларидан бири аудиторияни, унинг қизиқишлари ва афзалликларини тўғри тушуниш эканини ҳисобга олсак, PR матнларини типлаштириш учун “аудитория” мезонини танлаш энг мақбулдир.

Хулоса қилиб айтсак, онлайн журналистикада анъанавий жанрлар элементлари жанр сифатида ўзини тўлақонли намоён қила олмаса-да, аммо биргина медиамаатн ва визуал элементлар билан бойиган ҳолда ўқувчига кўпроқ *vf]kevjn* бера олади. Биргина медиамаатннинг ўзи бир қанча жанрий шаклларни қамраб олиши билан барча саволларимизга жавоб бера олади, дейиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Маматова Я., Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим таракқиёти йўлида //Ўқув қўллан-
ма.«Extremum-press».. Тошкент–2015. – 2015.
2. Мельник Г., Виноградова С. Психология массовой коммуникации. Учебник для бакалавров. – Litres, 2015.
3. Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика. – 2001.
4. Қосимова Н. Онлайн журналистика. Дарслик. Тошкент-2019.
5. Кривоносов А. Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. – 2001.
6. Aronson M., Spetner D., Ames C. The Public Relations Writer's Handbook: The Digital Age. John Wiley and Sons. San Francisco, 2007. P. 5.

ОГАҲИЙ АСАРЛАРИДА АРАБИЗМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ

(“Жомеъ ул-воқеъоти султоний” мисолида)

Азамат Атаев,

Тошкент амалий фанлар университети Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти в.б.,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Ўзбек тилидаги арабизмларнинг қўлланилиши борасида бир мунча эътиборли ишлар амалга оширилган бўлишига қарамай бу борада ҳал қилиниши лозим бўлган жузъий масалалар ҳам бор. Мазкур ҳолатлардан айримлари мақолада “Огаҳийнинг “Жомеъ ул-воқеъоти султоний” асаридаги арабизмлар” мисолида таҳлил қилинган. Бу эса бевосита асардан мисоллар келтириш ва уларни аслидаги матни, бирламчи манба билан қиёслаган ҳолда изоҳланган. Шунингдек, Огаҳий ҳам Навоийга том маънода издош сифатида ўзга тил бирликларини ўринсиз қўлламаган. Огаҳий асарларида ишлатилган арабий сўз ва бирикмалар таҳлили уларнинг ишлатилиш сабабларини аниқлаб бериш билан бирга, адибнинг сўз қўллаш маҳорати, асарларининг бадий баркамоллигини кўрсатиб берувчи воситалардан бири экани очиб берилган.

Калит сўзлар: арабизм, иқтибос, адно, набий, мурсал, балоғат, фасоҳат, мумтоз адабиёт, арабий сўз ва бирикмалар.

Мухаммад Ризо Эрнӣзбек ўғли Огаҳийнинг тарихий асарлари, хусусан, “Жомеъ ул-воқеъоти султоний” асаридаги арабизмларни таҳлил қилар эканмиз, уларни дастлаб қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин бўлади:

1. Иқтибослар. 2. Иқтибослар асосидаги бирикма ва сўзлар. 3. Дуо жумлалари. 4. Эски ўзбек тилида, шунингдек, давр муҳитида машҳур асарларда кенг ишлатилган бирикмалар. 5. Туркий сўзларга синоним сифатида ишлатилган арабий сўзлар. 6. Туркий ифодаси бўлмаган ёки туркийдаги ифодаси сўз мазмунини тўла акс эттирмайдиган (кенг маънолилиги ёки тор маънолилиги билан) арабча сўзлар.

Асар лексикасини юқоридаги тасниф асосида кўриб чиқсак, Огаҳийнинг мазкур асарида

ҳам бошқа тарихий асарларидаги каби арабий сўз ва бирикмалар ноўрин қўлланмагани, ўз даври тили ва муҳити учун уни англаш қийин бўлмаганига иқдор бўламиз. Масалан, асар муқаддимасининг наът қисмида ўқиймиз: ... дуруди беҳисоб ул султони гардун жаноб ва шаҳаншоҳи қамарриқобнинг зоти шарофатмаобиға ансабу аҳамдурким, “қоба қавсайни ав адно” майдони чобуксувори муҳтарами, “валиюн маъ-Аллоҳ” шабистонининг муқаррабу маҳраמידур, вужуди зижуди “ва мо арсалнаака иллаа роҳматан лил-бааламийн” жавоҳириға маҳзан ва тожи рисолати “ва лакинна расулуллоҳи ва ҳотама-набийийн” лаолийсидин музайян.

Ушбу парчада султон, шоҳоншоҳ, тож, маҳзан каби ижтимоий-сиёсий терминларининг

қўлланилиши асар мазмунига мувофиқ равишда таносуб санъатини ҳосил қилаётган бўлса, ...чобуксувори мухтарам бирикмаси орқали меърож воқеасига ишора қилинмоқдаки, бу ўз навбатида талмеҳни юзага келтирмоқда. Матндаги “қоба қавсайни ав адно” Қуръони Каримдан иқтибос бўлиб, 53-Ан-Нажм сурасининг 9-оятидандир. Оятнинг тўлиқ шакли *بَاقٍ نَّالْكَفِّ عَنَّا وَنَّيْسُوق* дир ва “Бас, икки камон микдоридай жойда бўлди. Балки ундан ҳам яқинроқ келди” деган маънони англатади. Ушбу иқтибос Муҳаммад алайҳиссалом наътида айтилган кўплаб назмий ва насрий асарларда учрайди. Жумладан, Алишер Навоий ўзининг форс тилида битган “Ситтаи зарурия” (Олти зарурат) қасидалар туркумининг “Рух ул-кудс” (Мукаддас рух) қасидасида:

*“Расид кор ба жое ки
шаҳсувори русул,
Буроқ тохт бар он авж
дар шаби исро.
Бидодий аз карамат қур-
би “қоба қавсайн”
Ки қуфт кўси жалолат ба
авжи “ав адно”.*

Яъни, “иш шу жойга етдики, пайғамбарлар шоҳсувори (Муҳаммад алайҳиссалом)нинг буруки Исро (меърож) кечаси тун зулматида ўша авж юксакка (ҳузурингга) қараб югурди. Беҳад карамингдан ҳазрат пайғамбарга “қоба қавсайн” – икки қош оралиғидай яқинлик бердинг. Улуғлик ноғорасини “ав адно” – балки, икки қош орасидаги масофадан ҳам яқинроқ мақомда чалди... ”.

Огаҳий асарлари тилида, умуман, мумтоз адибларимиз тилида ҳам айрим арабий сўз ва бирикмалар мавжудки, улар бевосита иқтибосларга ишора қилиш вазифасини бажаради. Асардаги қуйидаги парчада “адно” – қуйи сўзи бунга яққол мисолдир:

Кўри-
надики,
Огаҳий ҳам
Навоийга том
маънода издош
сифатида ўзга тил
бирликларини
ўринсиз қўлла-
маган

*Бошига нури ваҳдатдин қуюб тоғж,
Анга адно сафардур шоми Меърож.
Келиб зоти русул хайли аро тоқ,
Ёруб дини қуёши бирла офоқ (5а).*

Парчада ишлатилган иқтибослардан яна бири “ва мо арсалнаака иллаа роҳматан лил-ъааламийн” бўлиб, “Анбиё” сурасининг 107-оятидир ва “Биз сени фақат оламларга раҳмат қилиб юбордик” деган маънони англатади. Кейинги иқтибос “ва лакинна расулаллоҳи ва хотама-н-набиййин” эса “Азҳоб” сураси 40-оятининг бир қисмидир ва оят тўлиқ ҳолда

*قُلْ لِّلرُّسُلِ نَزَّلَ وَمُكِّلَ اَجْرَ نَمِ دِحْ اَبَا تَمَحُم نَاك اَم
اَمِيْلَع عِيْشَلْ لِكِبْ هَلْ لَّا نَاكُو نَيْيَبْ نَلَا مَتَاخُو*

тарзида бўлиб, “Муҳаммад сизлардан бирон эркакнинг отаси бўлган эмас.

Лекин Аллоҳнинг Расули ва Набийларнинг сўнггисидир. Аллоҳ ҳар бир нарсани ўта билгувчидир” деган маънони англатади.

Туркий тилларда пайғамбар маъносини ифодаловчи “ялавоч”, “совчи” каби сўзлар бўлишига қарамай, XIX аср ўзбек адабий тилида уларнинг қўлланилиши чегараланган, архаизмга айланиб

улгурган эди. Қолаверса, “Қиссаси Рабғузий” да ҳам ақидага кўра “набий” ва “мурсал” сўзлари фарқланган ҳолда ишлатилган.

“Жомеъ ул-воқеъоти султоний”да ҳам айрим сўзлар борки, улар диний ёки тасаввуфий истилоҳ сифатида аслича қўлланилган. Буни қуйидаги парчада ҳам кўришимиз мумкин:

*Шаҳаншоҳеки, айвони рисолат,
Вужуди бирла топти зеб-у зийнат.
Ҳақиқат мулкининг кишваристони,
Нубувват хайлининг соҳибқирони.
Келиб манзилгаҳи “сабаъ аройик”,
Сипоҳ-у чоқари хайли малоийик.
Чу куфр аҳлига тиги қасд сурди,*

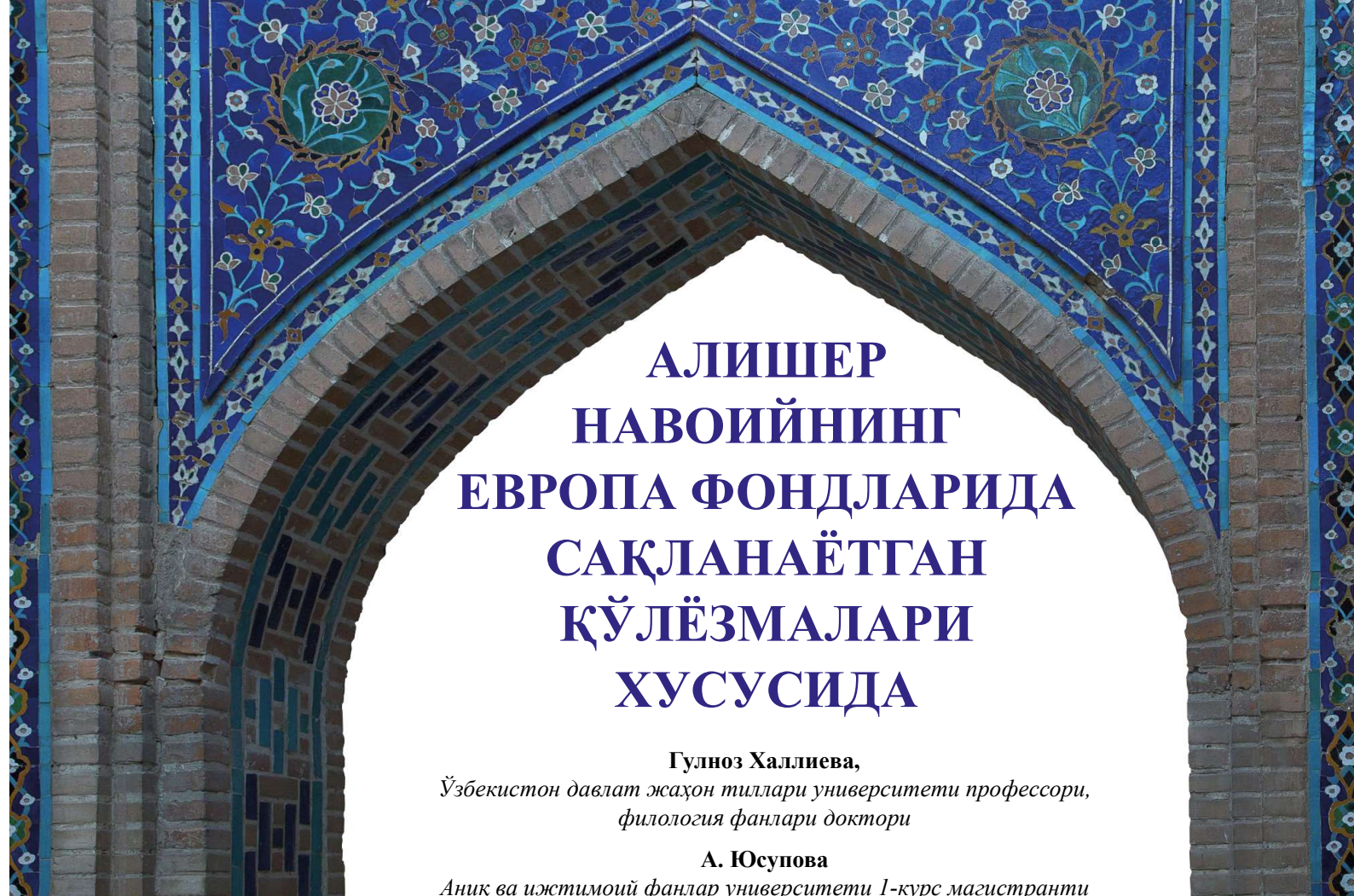

*Жаҳондин қуфр расмин барҳам урди.
Олиб дин аҳли комин миллатидин,
Етиб мақсадга роҳи суннатидин.
Русул хайли аро шоҳи муайяд,
Келиб исми ҳумоюни Муҳаммад.
Илоҳи, дини аъмолин рофеъ эт,
Маъосий аҳлига лутфин шафеъ эт.
Улусни шафқатидин айла ҳуррам,
Орада ноумид этма мени ҳам (4б-5а).*

Кўринадики, Огаҳий ҳам Навоийга том маънода издош сифатида ўзга тил бирликларини ўринсиз қўлламаган. Огаҳий асарларида ишлатилган арабий сўз ва бирикмалар таҳлили уларнинг ишлатилиш сабабларини аниқлаб бериш билан бирга, адибнинг сўз қўллаш маҳорати, асарларининг бадий баркамоллигини кўрсатиб берувчи воситалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдушукуров Б. “Қиссаси Рабғузӣ” лексикаси. – Тошкент: Академия, 2008.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирманчи том. – Тошкент: Фан, 2003.
3. Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима / Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур / – Тошкент: Чўлпон, 1992.
4. Нашрга тайёрловчи Субутӣ Долимов. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
5. Носиров О., Юсупов М. Аннаъим. Арабча-ўзбекча луғат. – Тошкент: 2003.
6. Ш. Раҳматуллаев. “Ўзбек тилининг этимологик луғати” (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар) – Тошкент: Университет, 2003.
7. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Сунний ақидалар. – Тошкент: Мовароуннаҳр. 2005. – Б.105.
8. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. Бешинчи жуз. — Тошкент: Шарқ, – Б. 629.
9. ین اطل س تاع اول ا عم اج ЎЗР ФА Шарқшунослик институти. Инв № 9786.
10. Фурқон. www.Ислом.uz.

АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ ЕВРОПА ФОНДЛАРИДА САҚЛАНАЁТГАН ҚЎЛЁЗМАЛАРИ ХУСУСИДА

Гулноз Халлиева,

*Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети профессори,
филология фанлари доктори*

А. Юсупова

Аниқ ва ижтимоий фанлар университети 1-курс магистранти

Жаҳон халқларининг маънавий-маданий йўналишда ҳамжиҳатликка интилиши, бир-бирларининг адабиёти ва санъатини ўрганишга қизиқиши аллақачон табиий жараёнга айланган. Шарқнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаётини етарли даражада билиш эҳтиёжи, шарқшунослик илми тараққиётидаги асосий омиллардан бири бўлган. Кейинги йилларда илмий-адабий тафаккур кундан-кунга янгиланмоқда, ўзбек тили ва адабиётининг халқимиз, жамиятимизнинг маънавий ривожига, замонавий илм-фан тараққиётида тутган ўрни ва роли билан боғлиқ долзарб мавзуларда муҳим илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Жаҳон навоийшунослиги тадрижи ва такомилига назар соладиган бўлсак, Алишер Навоий ижодининг Франция, Америка, Германия, Финляндия, Нидерландия, Япония, Россия каби бир қанча давлатларда ўрганилгани, асарларининг бир неча дунё тилларига таржима қилинганининг гувоҳи бўламиз.

Яқин икки йил ичида Европанинг кўпгина мамлакатларида ва Россия давлатида хиз-

мат сафарида бўлдик. Хизмат сафаридан мақсад Тошкент давлат шарқшунослик университетида бажарилаётган **“Европа фондларида сақланаётган, Ўзбекистонда мавжуд бўлмаган туркий қўлёмаларнинг маълумотлар базасини ва “Yevroturcologica.uz” электрон платформасини яратиш”** мавзусидаги грант лойиҳасида доирасида Ўзбекистонда йўқ туркий қўлёмаларни топишдан ва халқимизга ўрганиш йўли билан қайтаришдан иборат. Лойиҳа мақсад и ва вазифаларидан келиб чиқиб, Франция, Германия, Австрия, Чехия, Финляндия, Швейцария, Эстония каби мамлакатларнинг энг йирик кутубхоналарида ишладим, бир қанча туркий қўлёмаларни, жумладан, Алишер Навоийнинг асарларини ҳам кўздан кечирдик.

Германияда Алишер Навоий асарлари 88 та нусхада, Францияда 42 та, Финляндияда 27 та Чехияда 11 та, Швейцария 13 та, Эстонияда 8 та, Россияда 94 нусхада сақланади. (Бу менинг кўрганларим, аслида бу мамлакатларнинг бошқа шаҳарлари кутубхоналарида яна бўлиши мумкин) Булар ичида Навоий асарлари энг кўп

тимов, Р.Абдуллаева, М.Тожиҳўжаев, З.Содиқов, А.Абдуллажанов, Х.Рахимов каби таниқли олимларимиз немис адабиётида маданиятимиз ва тарихимизга қизиқиш тарихини, жумладан, Навоий асарларининг Германияда ўрганилиши масаласини ўз илмий ишларида имкон қадар ёритишган. Хусусан, У.Сатимов Навоий асарларининг ғарбий Европада ўрганилишига бағишланган докторлик ишида (1996) Йозеф фон Хаммер Пургштал (1774-1856), Теодор Бенфей (1809-1881) каби, М.Тожиҳўжаев “Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари Мартин Хартманн таржимаси ва талқинида” мавзусидаги тадқиқотида (2021) Мартин Хартманн (1851-1918) каби немис олимларининг жаҳон навоийшунослиги ривожига қўшган ҳиссаси борасида муҳим илмий назарий фикрларини баён қилишган. Ўзбек немис адабий алоқаларига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиб келаётган профессор Х.Рахимов Алишер Навоийнинг 580 йиллиги арафасида шоирнинг ғазалларини немис тилига таржима қилиб нашр эттиришга, бугунги олмон зиёлисини Навоий шеърятидан баҳраманд қилишга муваффақ бўлди. Ютуқларимиз кўп албатта, улар билан фахрланса арзийди.

Германия кутубхоналарида Алишер Навоийнинг “Хамса”, “Лисон ут тайр”, “Мажолис ун нафоис”, “Хамсат ул мутаҳаййирин”, “Маҳбуб ул қулуб”, “Тарихи мулки аҷам” каби асарлари, девонлари мавжуд бўлиб, турли даврларда кўчирилган қўлёзма нусхалар саналади. Қўлёзма асарлар орасида “Маҳбуб ул қулуб” асарининг 1238 ҳижрий йилда кўчирилган ноёб нусхаси ҳам мавжуд.

Германияда Навоий асарларига қизиқиш қачондан ва нима мақсадда бошланган? Кимлар биринчилардан бўлиб шоирнинг қўлёзмаларига тавсиф беришган? Шоир асарларидан қайсилари немис тилига таржима қилинган? Албатта, бу саволлар барчани қизиқтириши табиий.

Германияда Алишер Навоий асарларига жиддий қизиқиш Берлин, Мюнхен ва Лейпциг университетларида туркология бўлимларининг (XIX-XX аср) очилиши билан боғлиқ. Туркология

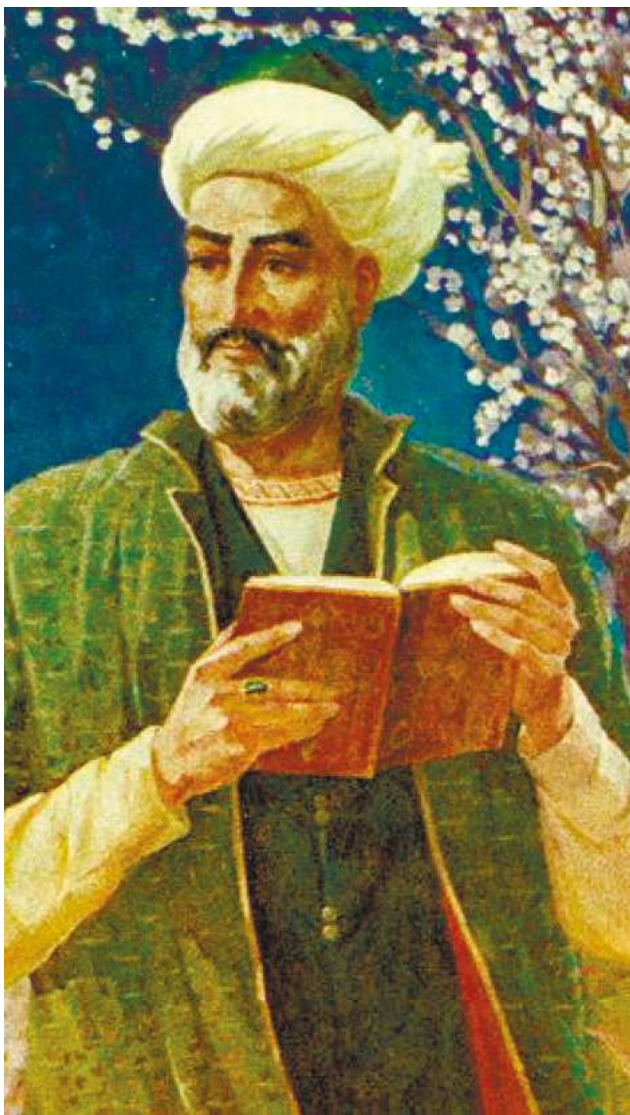
ривожда Навоий асарларини ўрганиш муҳим эканини англаган К Броккельман М.Хартман, А. Кайзер, Г. Флюгель, Т. Бенфей, Х. Вамбери, Д. Шульц, М. Гетц, Т. Менцель, Х. Риттер, А.Курелла каби олимлар, айнан диққат эътиборни шу жиҳатга қаратиб, имкон қадар Германия фондларида йиғилган шоир асарларини ўрганишга ҳаракат қилганлар. Шоир қўлёзмаларига биринчилардан бўлиб тавсиф берган олимлар Вильгельм Перч (1889) ва Мартин Хартман(1900) саналади. Улар туркий қўлёзмалар тавсифига оид илмий асарларида Навоийнинг Берлин ва Гота шаҳарлари кутубхоналарида сақланаётган қўлёзмалари ҳақида батафсил маълумот беришган.

Вильгельм Перч бутун илмий фаолияти давомида нафақат туркий қўлёзмалар, балки арабий, форсий ва бошқа шарқ қўлёзмалари тавсифига бағишланган 8 жилд асар яратган бўлиб, уларнинг асл нусхалари ҳозирда Гота шаҳри кутубхонасида сақланади. Германия фан тарихида бу қадар иқтидорли шарқшунос ва кўп каталог яратган бошқа олим бўлмаган. Бундан ташқари бошқа каталогларни кузатиш асосида Навоий қўлёзмалари тавсифи Жорг Краембер (1956), Барбара Флемминг(1968), Манфред Готз (1979), Ханна Сохвайде(1974) каби олимлар яратган илмий асарларда ҳам акс эттирилгани маълум бўлди.

Адабиётшунос олим М.Тожиҳўжаевнинг таъкидлашича, Навоий асарларидан дастлабки илмий изохли таржималар Г.Вамбери(1867) ва М.Хартман(1902) томонидан амалга оширилган. Ҳар иккала олим “Чигатой тили” дарслигини яратиб, мисол тариқасида Навоий шеърларидан изохлари билан парчалар келтиришган. [3, 274.]

Шунингдек, ушбу мақолада 1900 йилда Йоханнес Аветаряниане томонидан Навоийнинг 2 та ғазали таржимаси диний ҳарактердаги “Шаҳид ул ҳақойиқ” журналида, 1946 йилда эса Альфред Курелла томонидан “Фарҳод ва Ширин достонининг XVII боби таржимаси “Neue Welt” журналида эълон қилингани ва бошқа таржималар ҳақида муҳим маълумотлар келтирилган.

Россиянинг Москва Қозон, Новосибирск, Пермь ва бошқа шаҳарлари кутубхоналарида Навоий асарлари ардоқланиб сақланади. Биргина Санкт-Петербург шаҳрининг ўзида 3 та жойда: Шарқ қўлёзмалари институти фондида, СПб Давлат университети кутубхонасида ва Салтыков Щедрин номли Миллий кутубхонада Навоий асарлари қўлёзмалари сақланади. Дунёда Навоий ижоди бўйича биринчи диссертация ҳам айнан Санкт-Петербург университети шарқшунослик факультетида, 1856

йилда, Михаил Никитский томонидан «*Амир Низомиддин Алишер: давлат арбоби ва шоир сифатида*» мавзусида ҳимоя қилинган. Михаил Никитский ўзигача Европа адабиётидаги тадқиқотларни, шунингдек, шоир яшаган йилларга яқин даврларда яратилган форсий ва туркий манбаларни синчиклаб ўрганади, улардан унумли фойдаланади ва адабий-илмий жамоатчиликни Навоий ижодининг энг муҳим қирралари билан таништиради. М.Никитский Алишер Навоийнинг илмий-ижодий меросини «*адабиёт гулзорининг энг сара гули*» деб баҳолайди. Муаллиф ўз фикрларини Бобур, Ҳусайн Бойқаро, Жомий каби шоир замондошларининг Навоийга берган баҳолари билан ривожлантиради. Олим Навоийнинг Россияда мавжуд қўлёзмалари

ҳақида маълумот берар экан, уларнинг кўпчилиги Европада йўқлиги, айниқса, бир қанча асарларни ўзида жамлаган «Куллийи Навоий» ноёб манба эканини маълум қилади. Асар таркибида «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сайёр», «Чихил ҳадис», «Назм ул-жавоҳир», «Сирож ул-муслимин», «Насойим ул-муҳаббат», «Лисон ут-тайр», «Маҳбуб ул-қулуб», «Тарихи мулуки аҷам», «Хамсат ул-мутаҳаййирин», «Мажолис ун-нафоис», «Ҳайрат ул-аброр» – жами 15 та асар жамланганлигини маълум қилади. [2]

Шундан кейин М.Никитский Навоийнинг аввал туркий, кейин форсий асарларига бирма-бир қисқача изоҳ беради ва парчалар келтиради. Асарларни таърифлаш баробарида бу борада Навоий замондошлари ва Европа олимларининг фикрларидан ҳам мисоллар келтиради.

Шарқшунос олим, Семён Львович Волин (1909-1943) биринчи бўлиб Навоий асарларига тавсиф берган олим ҳисобланади. (Описание рукописей произведений Навои в ленинградских собраниях // Алишер Навои. М.; Л., 1946). Олим ушбу илмий асарида Санкт-Петербург фондларида Навоийнинг «Муҳокамат ул-луғатайн», «Сирож ул-муслимин», «Девони Фоний»дан бошқа барча асарлари мавжудлигини маълум қилади. С.Волин бир муддат, яъни 1930-1933 йиллар давомида Тошкентда, марказий архивда ҳам ишлаган. 1935 йилдан Санкт Петербург, ўша пайтда Ленинграддаги Шарқ қўлёзмалари институтида илмий ходим сифатида фаолият юритган, Хоразм манбалари, туркий адабиёт бўйича тадқиқотлар олиб борган. Араб, форс, ўзбек, турк, туркман тилларини мукаммал билган. Афсуски шундай олим, 1941 йилда катагоннинг аёвсиз ғилдираги остига тушиб, 1943 йилда қийноқларда вафот этган.

Шарқшунос олим В.В.Бартольд «**Мир Алишер ва сиёсий ҳаёт**» номли монографиясида Навоийнинг тарихий биографиясини қўлёзма манбалар асосида ёритиб берган. Олим монографияда Алишер Навоийнинг ҳаёт йўлини, ижодий

фаолиятини бор ҳолича, реал кўрсатишни мақсад қилади. Чунки шоир биографияси ёритилган кўп манбаларда Навоий дунёдан узилган, дарвешсифат, фақат шеър шоирлик шайдоси қилиб кўрсатилган. В.В.Бартольд ўзигача ёзилган тадқиқотлардаги камчиликларни ёритар экан, аниқ манба ва тарихий далилларга суянмай фикр айтиш илмий этикага тўғри келмаслигини уқтиради. [1, b.100-165]

Е.Э.Бертельс (1881–1957) Алишер Навоий ижодий меросини юксак текстологик тайёргарлик асосида жиддий ўрганган шарқшунослардан биридир. Умумий эстетик асосга эга бўлган турли халқ адабиётларининг қиёсий таҳлили олимга туркий адабиётнинг ўзига хослигини аниқлашга ёрдам берди. Олим ўзигача бўлган Европа олимларининг, жумладан, француз олими Франсуа Белен ва немис олими Йозеф фон Хаммер Пургшталнинг “Навоий форс адабиётининг тақлидчиси” деган қарашларини давр шарқшуносларининг энг катта «методологик хатоси», асар моҳиятини англамаслик деб билди, ўз изланишлари билан бу қарашни рад қилди ва Навоий асарларининг оригиналликни исботлаб берди. Олим таҳлил жараёнида асарларнинг асосан фабуласига эътибор қилиш, қисқа тавсиф билан чегараланиш “*туркий адабиёт тўла қимматга эга эмас, форсий адабиётнинг такрори*” деган нотўғри хулосага олиб келганини маълум қилади.

Умуман, Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини, бадиий асарларининг поэтик хусусиятларини, ўзаро адабий таъсир масалаларини махсус тадқиқ қилган А.Н.Самойлович, Е.Э.Бертельс, С.Л.Волин, А.Н.Кононов, М.Салье, каби олим-

ларнинг илмий изланишлари рус навоийшунослигининг асосий қисмини ташкил этади.

Бугунги кунда Ўзбекистонда “Алишер Навоий” халқаро журнали мавжуд ва унда шоир ижоди бўйича энг салмоқли мақолалар нашр этилади. Журналнинг 2022 йил биринчи сониди профессор Афтондил Эркинов Навоий асарлари дунё каталогини ташкил қилиш таклифи ва ташаббусини баён қилади. Бу жуда тўғри бўлиб, бутун дунё навоийшунослари шу борада бирлашса арзийди.

Алишер Навоий туркий халқларнинг гурур ва ифтихори, бутун дунё халқларининг интеллектуал бойлигидир. Буюк мутафаккиримизнинг ижод оламига саёҳат ва ижобий натижа чинакам саодат ва санъатдир. Устозимиз Иброҳим Ҳаққул тўғри таъкидлаганидек, навоийшунослик маъно микёси ниҳоятда кенг ва улкан соҳа. Уни ҳар томонлама билиш ёки фикран қамраб олиш анча қийин юмуш. Навоийнинг улуғликда бекиёс, қудратли, яратувчан шахсиятини кенг ўрганиб, даҳо шоир асарларида тасвирланган маъно ва ҳақиқатларни Навоийга гўёки ҳисоб бераётгандай таҳлил ва талқин қилиш бурч ҳамда қалб заруриятига айлантирилса, ечими топилмайдиган муаммо қолмайди.

Европада навоийшунослик бугунги кунда ҳам жадал суръатлар билан давом этмоқда. Шоирнинг асарлари таржима қилинмоқда, таваллуд кунларида халқаро анжуманлар, учрашувлар ташкил қилинмоқда. Демак, Европа навоийшунослиги жаҳон адабиётшунослигининг муҳим таркибий қисми бўлиб, бу соҳани кўп янги маълумот, таҳлил ва талқин билан билан бойитган ва бойитмоқда. Е.Э.Бертельс таъкидлаганидек, Навоий ижоди музейдаги экспонат ёки тарихнинг бир бўлаги эмас, у барҳаёт ва яшашда яна давом этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бартольд В.В. Мир Али Шир и политическая жизнь // Сб. Мир Али Шир. –Л.:1928. –С.100–165.
2. Никитский М. Эмиръ Низам–Эд–Динъ–Али Ширъ. Государственном и литературном его значении. Санкт–Петербург. 1856.
3. Тожихўжаев М. Из истории переводов произведений Алишера Навоий на европейские языки. // Вестник ЧПУ, 2012, №2. - С.274.
4. Quatrimere M. Chrestomathie en turc oriental. Paris. 1841.

Жамоатчилик телевидениеси орзуси

Ильмира Раҳматуллаева,

Санъатишунослик фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Журналистика ва Оммавий коммуникациялар университети докторанти

Маънавий баркамол инсон ҳақида тинмай ўйлаймиз. Пешонамизни тириштириб, бир ёғи Афлотун, Сукрот, Сенека, Конфуций, бир ёғи Толстой, Достоевский, Кафка, Жойс ёхуд Навоий, Бобур, Қодирий, Чўлпон сингари ўйлаб кўрмоқчи бўламиз, айтингчи, шахснинг маънавий қиёфасини шакллантириш учун нима қилиш керак, ватанпарварлик ва инсонпарварлик тушунчаларини ёш авлодга қандай тушунтириш мумкин, ва яна ... миллий ўз-ўзини англаш, миллий ғурур ва миллатга садоқатлилиқ рамзлари ҳақида қайғурадиган одамларни тарбиялаш учун нима қилиш керак?

Бир жойда ўқиганман. “Шахс маънавияти ҳамма даврлар ва жамиятларнинг етакчи масалаларидан саналган. Миллатнинг дунёқараши, ахлоқий, ҳуқуқий ва сиёсий маданияти, ижтимоий ва ижодий фаоллиги, давлат ва жамият институтлари устидан жамоат назоратининг ўрнатилиши жамият маънавиятининг етуклиги, миллат савиясини кўрсатади”. XX асрда ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида пайдо бўлиб, шу асрнинг ўзидаёқ миллий маданиятнинг ўзига хос ва маҳсулдор ҳазинаси, мазмунан ва ифода воситалари жиҳатидан ранг-баранг ва мукамал, санъат ва оммавий ахборот воситаси уйғунлашувидан таркиб топган, ҳаммабоп восита сифатида маънавият кўзгусига айланган телевидение олдида ҳамиша давр, замон улкан вазифалар қўяди.

Ташкил топганига олтмиш беш йилдан зиёд вақт ўтган Ўзбекистон телевидениеси ҳам ўз тарихи давомида ҳақиқий маънода миллат тарбиячиси, унинг азалий қадриятлари тарғиботчиси мавқеига кўтарилди. Қайта қуриш йилларида бутун собиқ советлар мамлакатаида бўлгани каби у ҳам ошкораликнинг жарчисига айланди. Собиқ иттифокнинг ижтимоий-сиёсий, илмий-маданий жиҳатдан энг ривожланган республикаларидан бирининг телевидениеси ҳам шубҳасиз унинг мавқеига ҳамоҳанг эди. Халқ телевидениега ишонарди, унга эргашарди, унинг ҳақиқатларини рад этолмасди.

Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилинганидан буён ўтган ўттиз йиллик давр ўзбек жамияти жуда мураккаб даврни бошидан ўтказди. Бугун биз “турғунлик” деб атаётган давр(1994-2016) ўз-ўзидан телевидениега ҳам таъсирини ўтказмай қўймади. Оммавий ахборот воситалари, хусусан, телевидение замонавий инсоннинг ҳаётий позицияларини шакллантиришда ижобий ҳам бўлиши мумкин, салбий рол ҳам йўнаши мумкин. Ижобий ва салбий нисбатлар коммуникация таркибининг сифати билангина эмас, балки мақсадлар, муайян ижтимоий гуруҳларнинг эҳтиёжлари ва манфаатларини қондириш билан боғлиқ мақсадларга ҳам боғлиқ бўлади. Бу хулоса телевидение иқтисодининг яхшиланиб бораётгани, реклама бозорининг тикланиши билан боғлиқ, шунингдек, 3D телевизорларининг пайдо бўлиши, рақамли телевидениега ўтиш жараёнларининг тезлашиши билан ҳам боғлиқ. Лекин, бизда аҳолининг катта қисми билан гаплашсангиз “мен телевизор кўрмайман” дейди. Ростданам одамлар телевизор кўрмайдиган бўлиб кетишганми?

Ахир бозор муносабатлари қарор топаётган, мулкчиликнинг турли шакллари ривожланаётган, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт рақобатга асосланаётган бир пайтда маънавиятни кўзга илмаслик оғир аҳволга олиб келиши мумкинлигини президент И.Каримов ҳам яхши тушунар ва «Юксак маънавият — енгилмас куч» номли асарида қуйидагича асослаганди: «Биз бугунги кунда таълим-тарбия соҳасидан бошлаб, матбуот, телевидение, Интернет ва

бошқа ОАВ, театр, кино, адабиёт, мусиқа, рас- сомлик ва ҳайкалтарошлик санъатигача, бир сўз билан айтганда, инсоннинг қалби ва тафаккурига бевосита таъсир кўрсатадиган барча соҳалардаги фаолиятимизни халқимизнинг маънавий эҳтиёж- лари, замон талаблари асосида янада кучайтири- шимиз, янги босқичга кўтаришимиз зарур».¹ Президент мураккаб ва масъулиятли бўлган бу ишларни ўз зиммасига олган, эски қолиплардан воз кечиб, бу соҳада янги йўлларни очиб бера- ётган, одамларнинг дунёқарабини янада бойи- тиш учун тинимсиз меҳнат қилаётган, ишлари бир қарашда кўзга ташланмайдиган, лекин катта кунт, билим ва тажрибани талаб қиладиган касб эгалари қаторида журналистларни ҳам тилга оларкан, бу интилиш ва амалий ҳаракатларни кенг қўллаб-қувватлаш лозим, деган фикрни ил- гари сурганди.

Бу асар эълон қилинган 2005 йилга келиб, ўзининг суверен давлат мақомини олган мамла- кат аҳолиси журналистика, медиа макони, босма нашрлар, телевидение ҳақида бир неча Қонун ва фармонлар қабул қилганига қарамай, аҳолининг катта қисми ундан тобора узоқлашиб кетганди. Йўлдош, кабель орқали узатиладиган кўрсатув- лар томоша қилиб, ўзга мамлакатлар, давлатлар таъсиридаги, эркин фикрлайдиган, ҳаётини ме- зонлари тамомила бошқа бир авлод шаклланиб бўлганди. “Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир” деганида қанчалар ҳақ эди Чўлпон. Совет даври андозаларидан чарчаган, қайта ку- риш шабадаларига ишонган халқ энди ўз йўл- бошчисининг сўзларига кулоқ тутма олмасди. У тамомила бошқа фикрда эди.

Аллақачон оила анъаналари дарз кетганди, миллий қадриятларимиз билан яшаган халқ энди буёғига бу фазилатлари билан кун кечириб бўл- маслигини англаганди, миграция тобора кучайиб борар, халқ орасида норозилик оҳанглари тобо- ра аниқ, тиниқ эшитила бошлаганди. Катта ав- лод вакиллари эскича яшашда давом этсалар-да, янги авлод техноген воситаларига боғланган ва у энди чегара билмас ҳудудлар, ахборотлар маконида яшамоқда эди. Бу жараёнларда Ўз- бекистон миллий телерадиокомпанияси мамла-

катнинг бош минбари вазифасидан аллақачон тушиб бўлганди. Мамлакат бюджетидан жуда катта маблағ ажратилаётгани, янги технология- лар ўзлаштирилаётгани сингари кўплаб ижобий ҳолатларга қарамай, “маддоҳ” тамғаси илиб бў- линганди унинг пешонасига, “оқни қора, қорани оқ” деяверганидан чарчаб бўлганди бечора халқ. У фақат йўлдош, кабель телеканаалларга обуна бўлмаган аҳолининг, кўп ҳолларда сиёсий онги у қадар ҳам шаклланмаган аҳолининг эрмагига айланиб қолганди.

Миллат ойдинлари кетма-кет “қора рўйхат”га тушиб туришар, алал-оқибат ўттиз миллионли халқ ўз йўлбошчиларини йўқотиб қўйиб, аро кўчага кириб қолганди. Албатта Ўзбекистон суверен давлат сифатида бутун дунёда қабул қилинган умуминсоиний ва умумбашарий анъа- налар, инсон шаъни, кадр-қиммати ва унинг эр- кинликлари масаласида ҳеч бир ва мезонлардан воз кеч олмасди. Мамлакатнинг 25 йилдан кейин ёпиқлик мақомига даъвогар қилиши натижасида энг кўп талофатни яна миллатнинг минбари бўл- ган телевидение олди.

Тўғри, 2017 йилдан бошланган янги сиёсат те- левидениега янгича ҳаво олиб кирди. Чегаралар, чекловлар олиб ташланмоқда, шунга қарамай, ҳамон у жаҳон телеканаллари даражасидан орт- да қолиб кетмоқда. Бугунги кунда ўз кўнгилочар дастурлари билан аҳолининг жуда катта қисми талаб-истакларига эргашган ҳолда ривожланаёт- гани, Туркия, Ҳиндистон, Бразилиянинг айрим мафия фильмларидаги сингари бузукчилик, ур- сур, от-ўлдир, “бу бола сендан ҳаммас, меники” қабилида фикрлайдиган ёшлар, келинига кўз су- задиган қайноталар, келинини калтаклайдиган қайноналар, у ўйнашдан бу жазманга чопадиган, сўнгги русусмдаги телефонлар, уй-жой, автом- билларга эга, кўнгилхушлиги оламни бузадиган ёшлар сиймолари киритилган, қимор ўйинлари, хуллас, енгил ҳаётга ундовчи кўрсатувларни тақ- дим қилаётган телевидениедан халқ чарчаб бор- моқда. У телевидение ҳақиқатларига ишониш- ни истамаётир, оқибатда мамлакатда ҳукуматга ишончсизлик билдирилмоқда, “турғунлик” дав- ридагидан кам бўлмаётир.

Инсоният бир умрки, ҳаётни гўзал қиладиган, бунёдкорлик туйғуси билан яшайдиган идеал ин-

¹ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., «Маънавият», 2008, 129-б.

сон ҳақида, уни баркамол, бахтли-саодатли қила оладиган жамият ҳақида орзу қилади. Юсак маънавиятли, интеллектуал салоҳиятли шахсни тарбиялаш сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-маданий соҳаларда кенг, катта ислохотлар жадаллик билан амалга оширилаётган бугунги кунда айниқса, муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисоблаймиз. Бир томондан, минтақалар, давлатлар ва бутун ер юзини қамраб олган глобаллашув жараёни инсоният тақдирига тўла-тўқис дахлдор муайян ҳодиса сифатида мафкуравий таъсир ўтказиш кўламини тезлаштириб юборган бўлса, иккинчидан, мустақиллик йилларида авторитар бошқарув тизими, сўз эркинлиги ва демократиянинг йўқлиги қулай жуғрофий жойлашув, минг йиллик тарих, маданиятга эга бўлгани ҳолда Ўзбекистонни ривожланишининг дунёвий мезонлари босқичига кўтарилишига монелик қилди, меҳнаткаш ва бағри кенг халқининг азалий қадриятлари хавф остида қолди, ёш авлодда миллий ва маънавий қадриятларни англаш туйғулари завол топди, жамият аъзоларида эртанги кунга ишонч йўқолди, ватан ва ватанпарварлик туйғулари топталди.

Миллатнинг маънавий минбарига айланган телевидение ўз аудиовизуал асосларининг кўп

қатламлилиги, таъсир кучининг кенглиги, энг муҳими қабул қилишнинг қулайлигига қарамай, жамиятни таназзулга олиб борадиган хавфли иллатлардан ўз фуқароларини ҳимоя қилолмади. Ҳолбуки дунё телевидениелари ўзининг ахборий, таълим, манипулятив, сафарбар этиш, ижтимоий муҳитни муҳофаза қилиш, мафкуравий ва реклама функциялари билан дунё медиа макони фаолиятини такомиллаштиришга улкан ҳисса қўшаётган, сунъий йўлдош, кабель, интернет телевидениелари, ижтимоий тармоқлар илмфан, маданият тараққиётига таъсир кўрсатадиган маънавий-маърифий кўрсатувлар, фильмлар орқали ғоялар, маълум қарашлар, тасаввурларни шакллантиришга, ҳаётни янги фикрлар билан бойитишга хизмат қилиш соҳасида жуда катта тажриба тўпланганди.

Сўнгги даврда мамлакатимиз ривожланишининг янги даврига қадам қўйди. Сўз эркинлиги ва демократияни таъминлаш йўлида қўйилган дастлабки қадамлар жамиятнинг ҳамма соҳаларида кўзга ташланмоқда. Мамлакатимизда сўз эркинлигини таъминлаш, ахборот ва оммавий коммуникациялар соҳасини бошқариш тизимини қайта ташкил қилиш, ижтимоий-сиёсий ва соци-

ал-иқтисодий ривожланишнинг муаммоли масалаларини ҳал этишда оммавий ахборот воситаларининг ролини ошириш бўйича сезиларли ишлар амалга оширилди. Санъатнинг жуда кўп турлари, турли бадиий анъаналарни ўзида қамраб олгани ҳолда, жамият ривожига, илғор прогрессив ғояларнинг тарғиботиغا, умуминсоний қадриятлар, дунёвий маданият идеаллари билан чамбарчас боғлиқ маънавиятнинг тикланиш жараёнарига муносиб ҳисса қўшган телевидение бугунги кунда катта синов майдонида турибди. Бир томондан ижтимоий тармоқлар орқали ҳам аудио-визуал асарларни тарқатиш контентлари кўпайган, жамоатчилик фикрига таъсир кўрсатишнинг фаол шакллари билан бирига айлангани ҳолда ахборот маконидаги замонавий тенденциялар, ахборот алмашинуви жараёналарининг тезлашуви туфайли журналистиканинг маданий-маърифий функцияларини кучайтириш зарурати майдонга чиқмоқда. Бугунги кунда телевидение бутун дунёда ижтимоий маданиятнинг тарғиб қилиш субъектига айлангани ҳолда қатор давлат ва хусусий телеканалларига эга аҳолини нега қониқтира олмайди.

Илмий-техника тараққиёти ва бадиий ижодиётнинг мураккаб уйғунлашувидан таркиб топган телевидение ўзининг аудиовизуал асоси, таъсир кучининг кўпқатламлилиги, ҳаётни нафақат кўрсатиш, ҳаракатда тасвирлаш, томошабинлар аудиторияси билан мулоқотга кириша олиш имкониятлари билан ҳам коммуникатив воситалар орасида етакчилик қила олади. ТВнинг ўзига хос хусусиятлари хориж мутахассисларининг жуда кўп тадқиқотлари мавзусига айланганига қарамай, маънавият масалаларини ёритиш, унинг ўзига хос жиҳатлари, телевидение ва маънавият масалалари, уларнинг бир-бирига таъсири ҳозирча деярли ўрганилмаган. Ишни мураккаблаштирадиган жиҳатлардан бири шундаки, Ўзбекистонда телеканалларнинг талаб ва эҳтиёжлари ўрганилмайди.

Айниқса, аҳоли талаб ва эҳтиёжларининг ноаниқлиги кўплаб жиддий оқибатларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Улардан биринчиси, ижодкорлар фаолиятининг томошабинлар, жумладан, аудиториянинг талаб ва истаклари билан

мувофиқ келмаслигидир. Ҳолбуки, бундай ҳолат телевидение истиқболига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Ижтимоий тадқиқотлар телевидение дастурларининг иқтисодий, ижтимоий ҳамда эстетик вазифаларини қамраб олиши лозим. Мамлакатимизда бу соҳада амалга оширилаётган ишлар кўламининг талабга жавоб бермаслиги, бугунги кунда аҳоли катта қатламининг хориж телеканаллари дастурларининг доимий мухлис-ларига айланишларига олиб келмоқда.

Бугунги кунда давр телевидение олди-га қўяётган муҳим ва масъулиятли вазифалар унинг нафақат дастурларини тубдан кўриб чиқиш, ўрганиш, илмий, танқидий баҳолаш, балки мулкчиликнинг бутун дунёда қабул қилинган, лекин ҳали мустақиллик йилларида Ўзбекистон майдонида қабул қилинмаган янги турига ўтиш заруриятини талаб қилмоқда.

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларида телекўрсатувларда кўрсатувларнинг таъсирчанлигини ошириш, уларга замонавий руҳни бериш мақсадида шиддат, ритм бағиш-лашга эришилгани ҳолда, олиб бориш ва тайёрлашда ғарб мезонларига кўр-кўрона эргашиш ва шунинг баробарида миллий қадриятлардан узоқлашиш ҳоллари юз берган бўлса, бугунги кунда аксинча жараёнлар, яъни миллатнинг маънавий қадриятларига урғу берилгани ҳолда, умуминсоний қадриятлар, дунёда юз бераётган воқеа-ҳодисалар, уларга халқимизнинг нигоҳи, жаҳон маданияти, тамаддун масалалари мавзудан четда қолмоқда. Қолаверса бугунги глобаллашув шароити техноген воситаларининг ривожланишига жуда катта туртки бермоқда: дунёнинг бир бурчагида тайёрланган кўрсатув, фильм маҳсулотининг интернет орқали томоша қилиш имкониятининг мавжудлиги, телелойиҳа тайёрлаш жараёналарининг тобора қулай бўлиб, томошабинда танлаш имкониятининг ортиб бораётгани, бу материалларда миллатимизнинг урф-одатлари, қарашлари, руҳи, қалбига тамомла зид ғоялар, қарашлар ҳам тарғиб қилинаётгани сир эмас. Сиз бунга қўшилисанми, шундайми ўзи? Мавжуд ҳолат Ўзбекистон телевидение маконида тайёрланаётган маънавият кўрсатувларининг бадиий-ғоявий мазмундорлигини ошириш

масаласи жиддий масала эканини кун тартибига қўймайдими?

Аслида давлат телевидениесига мамлакат бюджетидан ажратиладиган жуда катта маблағ айнан унинг ботинидаги имкониятлардан халқ маънавиятини ошириш масаласига ҳам қаратилиши кўзда тутилган. Ушбу жараёнлар ўз-ўзидан телевидениенинг маънавият дастурларига ўз таъсирини ўтказиб келмоқда. Ортда қолган ўттиз икки йил телевидение тизими учун ниҳоятда мураккаб кечиб, бу соҳада олиб борилган босқичма-босқич ислохотлар телевидение дастурларига, ҳар томонлама ўз таъсирини ўтказди.

Телевидение мулкчилиги шаклига кўра давлат ва хусусий телеканалларга бўлинади, шунингдек, бугунги томошабин учун Россия, АҚШ, Европанинг етакчи телеканаллари кўрсатувларини кўриш имконининг мавжудлиги ҳам мамлакат телекўрсатувларини ижтимоий-сиёсий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-маърифий ракурсдан, шунингдек, бадиий маҳорат муаммолари, кўрсатувларнинг таъсирчанлиги, ижтимоий маҳсулдорлиги, изланишлар, тенденциялар, ижодий вазифани амалга ошириш билан боғлиқ жараёнлар жиҳатидан такомиллаштиришни тақозо этади.

Албатта жамоатчилик телевидениеси ҳақида гап очсанг, на давлат телеканаллари раҳбарлари, на хусусий телеканаллар бошқарувчилари яхши қарши олишмайди. Тўсатдан сифатли ва сифатсиз телевидение деган баҳслар, мунозаралар майдонга қалқиб чиқади. Аксарияти “масъулият керак”, “холислик сувдек зарур”, “кўрсатувларнинг юсак сифатини таъминлашнинг ўзи бўлмайди”, “рекламаларнинг кам сонлилиги ниҳоятда муҳим” деган сўзлар билан ниҳояланадиган ушбу мусохабалар тилга олаётган ушбу сифатларнинг ҳаммаси жамоатчилик телевидениеси учун ниҳоятда зарур сифатлар – бундан кўз юмолмаймиз. Бунинг устига жамоатчилик телевидениеси қилиб ҳам ҳамма давлатлар ва жамиятлар муваффақиятга эришиб кетолгани ҳам йўқ.

Бугунги кунда жаҳон медиаси талай жамоатчилик телеканаллари билан яшаб турганига қарамай, не ажабки, муваффақиятли жамоатчилик

телеканаллари даражасига кўтарилганлари фақат Буюк Британиянинг ВВС (Би-би-си) и ва олмон ARDLаридир. Яъни уларнинг муваффақиятли қадамлари сўзсиз медиамайдонида тан олинган. Иккинчи томондан, дунё медиа маконида катта муваффақият қозонган хусусий телеканалларни ҳам учратиш мумкин. ТРК, CNN, ABC, NBC, CBSларнинг кўрсатувларини кўрганда, бизнинг бугунги хусусий телеканалларни кўриб, шакли шамойили умуман ўзгариб бораётган халқнинг аҳволига йиғлагинг ҳам келади.

Лекин шунинг эсида тутиш керакки, жамоатчилик телевидениеси биринчи навбатда эфирга узатадиган дастурларнинг мазмунини ёки шакли, реклама ҳажми, бошқа шунга ўхшаш, шубҳасиз муҳим, аммо иккиламчи кўрсаткичлар билан эмас, балки мулкчилик шакли билан тавсифланади. Жамоатчилик телевидениеси на давлат, на хусусий шахсларга тегишлидир, балки у жамиятнинг мулки ҳисобланади. Яъники йигирманчи асрнинг бошларида “жамоатчилик ҳуқуқи корпорация”ларини мустаҳкамлаш тажрибаси майдонга юзага чиққанида пайдо бўлган тушунчадир.

Одатда жамоатчилик телевидениеси икки усул билан молиялаштирилади. Биринчиси, мамлакатнинг барча фуқароларидан йиғиб олинadиган абонент тўлови бўлса, иккинчи усулда хусусий шахслар, фондлардан тушадиган тушумлар ҳисобига молияланиши мумкин. Бу тавсия этиладиган иккинчи усул муваффақиятли эмас, бунинг устига телеканални молиялаштираётган шахс ёки фонд ижодий жараёнларга суқилиши ҳам мумкин эмас телеканал устувор йўналишларига аралашшига ҳам, қолаверса, бундан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишига ҳам мутлақо йўл қўйилмайди.

Хусусий телеканаллардан фарқли ўлароқ келадиган фойданинг асосий қисми реклама тушовидан бўлгани ҳолда, жамоатчилик телевидениеси реклама атрофида ўралашмайди, узатишдан тушадиган фойда ҳисобига яшамайди ҳам. Абонент тўловларидан келадиган тушумлардан оқилана фойдаланиш ҳисобига яхши натижаларга эга бўлган телеканаллар қаторида Исроил жамоатчилик телевидениесини қайд этиш мумкин.

VR технологии в журналистике как феномен и нарратив

Мухайё Саидова,

преподаватель кафедры Информационных услуг и связи с Обществом Узбекистана УзГУМЯ

Исследования, связанные с факторами развития иммерсивной журналистики в демократизации общества, проводятся в ведущих мировых научных центрах и учебных заведениях. В частности, впервые в 2018 году в основу исследования по иммерсивной журналистике лег первый виртуальный контент американской журналистики и медиаэксперта Нонни Де ла Пенья¹. В ходе изучения контента стало ясно, что этот нарратив стал предметом обсуждения среди мировых медиаэкспертов как новое явление формата визуализации технологии VR.

Исследователь Г. М. Харди основал теорию о том, что иммерсивная информация состоит в создании среды, в которой потребитель может участвовать в сообщении, а не только видеть или слушать его². Основатель иммерсивной журналистики Нонни Де ла Пенья утверждала, что иммерсивный журналистский продукт «чувствует» факты и основан только на фактах³. Изучены теоретические взгляды⁴ американского ученого Джерона Ланера, впервые введшего термин «виртуальная реальность» в научную теорию и введшего его в обиход. А. Крокер подтвердил эту

Аннотация

В данной статье рассматривается иммерсивная журналистика или технологии виртуальной реальности как новая сфера деятельности в журналистике. Технологические возможности этой области основаны на эффектах виртуальной реальности, и определение этого явления сложно выразить простыми словами. По мнению зарубежных медиаисследователей, это формирование информации с эффектом иммерсии через конвергентную платформу, виртуально отражающую реалии жизни посредством сложных расчетов математических методов и физических принципов. В данной статье научно обоснована роль иммерсивной журналистики в передаче информации, ее уникальные особенности как современного формата.

Ключевые слова: иммерсивная журналистика, VR технологии, виртуальная реальность, нарратив, контент.

¹ https://www.youtube.com/watch?v=vvXPP_0Ofzc (дата обращения: 20.02.2018)

² Hardee G.M. (2016) Иммерсивная журналистика в виртуальной реальности: четыре теоретических области исследования структуры повествовательного дизайна. В: Международная конференция по виртуальной, дополненной и смешанной реальности. стр. 679–690.

³ Пенья Н.ДлП., Вейл П., Любера Дж., Спанланг Б., Фридман Д., Санчес-Вивес М.В., Слейтер М. (2010) Иммерсивная журналистика: иммерсивная виртуальная реальность для просмотра новостей от первого лица. Присутствие Телеоп Вирт 19 (4): 291–301

⁴ Севальников А. Ю. Онтологические аспекты виртуальной реальности // Виртуалистика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты. М., 2004. 384 с.

теорию и доказал в практических экспериментах, что пользователь как тело, является электронным (искусственным) телом в виртуальном классе⁵. Исследователи С. Галимберти, С. Беллони, М. Кантамес отметили, что процесс создания VR-контента зависит от ряда технических и организационных моментов⁶.

Д. Шин⁷ пришел к выводу, что в основе иммерсивной журналистики лежат символические эмоции и иллюзии как цифровые аватары. Исследователи также обеспокоены тем, что внедрение VR в журналистику нанесет ущерб профессионализму журналистов (А. Лавс, Т. Ютни)⁸. Другая группа исследователей, выступающих против этой теории (Р. А. Рат, Дж. Милворд, Т. Оуэн, Ф. Питт)⁹, выдвинула идею о том, что одним из важных факторов техники виртуальной реальности является предоставление технологии, вызывающей чувство эмпатии, как в реальном мире. С. Лоус, А. Луиз¹⁰ подчеркивали формат иммерсивной журналистики как процесса, связанного с эмпатией. Медиаисследователи Ф. Фико, Дж. Ричардсон и С. Эдвардс¹¹ обсуждают это в своем учебнике (2004 г.) «Уверенность в реализме и новая структура повествовательной структуры». Такие исследователи, как Э. Сирккунен, Х. Ваятая, Т. Ускали, П. П. Резай¹², разработали рекоменда-

ции по иммерсивному информационному дизайну. Г. М. Харди, Р. П. МакМахан, Р. Мабрук, Дж. Б. Сингер, Э. Сиркунен, Х. Ваятая, Т. Ускали, П. П. Резаи дали научную основу для создания иммерсивной информации виртуальной реальности в три этапа¹³. А. Уайт¹⁴ рекомендует, чтобы иммерсивные новости основывались на пяти основных принципах журналистики и Глобальной хартии¹⁵ журналистской этики. Исследователь Д. М. Уайт определил пять процессов иммерсивного производства информации и предложил назвать их *привратником*¹⁶. Группа медиа-экспертов, таких как В. Шмитч¹⁷, О. Бает¹⁸, Г. Харди¹⁹, А. Коффи²⁰, признает VR-контент развитием мультимедийных технологий. О. Добровидова²¹ подчер-

Международной академической конференции Mindtrek. стр. 297–303.

¹³ 1. Харди Г.М., Макмахан Р.П. (2017) Фиджи: основа для пересечения иммерсии и журналистики. Границы ИКТ 4:21 стр. 1–18;

2. Mabrook R, Singer JB (2019) Virtual reality, 360° video, and journalism studies: conceptual approaches to immersive technologies. Виртуальная реальность, 360-градусное видео и журналистские исследования: концептуальные подходы к иммерсивным технологиям. Журнал Stud 20 (14): 2096–2112; 3. Sirkkunen E, Väättäjä H, Uskali T, Rezaei PP (2016) Journalism in virtual reality: opportunities and future research challenges. Журналистика в виртуальной реальности: возможности и будущие исследовательские задачи. В: Материалы 20-й Международной академической конференции Mindtrek. стр. 297–303.

¹⁴ White A. The 5 Principles of Ethical Journalism. Retrieved February 4th, 2020 from <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists.html>.

¹⁵ Global Charter of Ethics for Journalists. The 30th IFJ World Congress in Tunis. Retrieved October 1ST, 2019 from <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists.html>

¹⁶ White DM (1950) «Привратник»: тематическое исследование по выбору новостей. Журнал Q 27 (4): 383–390

¹⁷ Schmitz Weiss A. (2009), “Virtual Worlds: Where the Journalist and the Avatar Combine, New Research Paradigm for Journalism Scholarship, Professional Journalism Training” article presented at the International Communication Association’s Annual Conference, May 21.

¹⁸ Balet, O., G. Subsol and P. Torguet, editors (2001), Virtual Storytelling: Using Virtual Reality Technologies for Storytelling, International Conference on Computer Vision Systems, Avignon, 27–28 September.

¹⁹ Hardee G.M. Immersive Journalism in VR: Four Theoretical Domains for Researching a Narrative Design Framework. Research Gate, 2016. URL: <https://www.researchgate.net/publication/304055227>

²⁰ Coffey, A.J., et al. (2013), “New Media Environments’ Comparative Effects Upon Intercultural Sensitivity: A FiveDimensional Analysis”, International Journal of Intercultural Relations 37 (5): 605–627.

²¹ Добровидова О. (2015) Этический реалити-чек для журналистской виртуальной реальности. URL: <https://>

⁵ Kroker A. Data trash. The theory of the virtual class / Kroker A., Weinstein M. — Montreal: New world perspectives, 1994. — 176 p. C-20.

⁶ Galimberti C., Belloni C., Cantamesse M. et al. The development of an integrated psychosocial approach to effective usability of 3D virtual environments for cybertherapy // PsychNology J. 2006. Vol. 14. N 2.

⁷ Шин Д. (2018) Эмпатия и воплощенный опыт в виртуальной среде: в какой степени виртуальная реальность может имитировать эмпатию и воплощенный опыт? Comput Hum Behav 78: 64–73

Шин Д., Биокка Ф. (2018) Изучение иммерсивного опыта в журналистике. New Media Soc 20 (8): 2800–2823

⁸ Laws ALS, Utne T (2019) Руководство по этике иммерсивной журналистики. Передний робот ИИ 6:28. стр. 1–13. <https://doi.org/10.3389/frobt.2019.00028>

⁹ Рат Р.А., Милвард Дж., Оуэн Т., Питт Ф. (2015) Журналистика виртуальной реальности. Колумбийская школа журналистики, Tow Center.

¹⁰ Лоус С., Луиза А. (2017) Может ли иммерсивная журналистика усилить эмпатию? Цифровая журналистика. 1–16.

¹¹ Fico F, Richardson J, Edwards S (2004) Influence of story structure on perceived story bias and new organization credibility. MassCommunSoc 7(3):301–318.

¹² Сирккунен Э., Ваятая Х., Ускали Т., Резаи П.П. (2016) Журналистика в виртуальной реальности: возможности и будущие исследовательские задачи. В: Материалы 20-й

кнула гипотезу о том, что производство эмпатий угрожает репутации журналиста. Это выдвигает требования к научно обоснованным теориям Ф. Муминова, Ш. Баротова с точки зрения информационно-психологической безопасности²². Потому что Д.Ю.Усенков²³ научно обосновал, что иммерсивная информация передается в мозг пользователя посредством тактильных и сенсорных сигналов, зрения, слуха, чувств и других эмоций. Т.И. Макагон²⁴ трактовал период перехода к иммерсивной журналистике как «медиаповорот» и объяснял, что стратегия социально-гуманитарной исследовательской системы как философской интерпретации медиа стартовала в новом направлении.

При раскрытии проблемы исследователи больше внимания уделяли научно-теоретическим вопросам иммерсивной журналистики. Однако, несмотря на разнообразие существующей литературы, научных работ по вопросам информационно-психологической безопасности в процессе информатизации общества дополнительные исследования этого направления являются одним из актуальных вопросов.

Цель – раскрыть влияние инновационных информационных технологий на трансформацию журналистики, а так же важность совершенствования современных форм создания контента, проблемы и перспективы технологий виртуальной реальности и их применение в отечественной журналистике.

Задачи: иммерсивная журналистика формировалась на базе традиционной журналистики

themedia.enter/2015/09/04/eticheskiy-realiti-chek-dlya-zhurnalistikivirtualnoy-realnosti/ (04.01.2020).

²² Муминов Ф., Баротов Ш. Очир ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Т.: Янги авлод. 2013 й. С-191.

²³ Усенков Д.Ю. Виртуальная реальность. //Компьютерные инструменты в образовании. №5, 2006//<https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-realnost-1/viewer>.

²⁴ Макагон Т.И. «Пространственный поворот» и возможность новационных подходов в социальнофилософском дискурсе // Изв. Томск. политехническ. ун-та. 2012. Т. 321. № 6. – С. 167.

как вид современных методов подачи информации, что является наиболее актуальным вопросом в информационно-коммуникационных процессах мира, основанных на демократических принципах. На основании существующих исследований приоритетов иммерсивной журналистики из цели данной статьи вытекают следующие задачи:

... пользователь информации VR может посмотреть на детали дизайна на дисплее, поворачивая голову из стороны в сторону, ощупывая шлем или очки VR, чтобы увидеть объекты в среде виртуальной реальности.

1. Исследование возможностей, создаваемых цифровыми технологиями в передаче информации в нарративном формате;

2. Исследование проблем информационной безопасности иммерсивной информации с использованием опыта зарубежных лабораторий;

3. Изучить влияние традиционной журналистики на иммерсивную журналистику и роль эффекта погружения как информации.

Научная новизна исследования заключается в том, что:

- Изучены различные источники иммерсивной журналистики, в частности электронные, социальные сети, деятельность лабораторий зарубежных университетов, доказана необходимость обеспечения прозрачности государственной политики в контексте материалов иммерсивной журналистики;

- В применении современных VR-технологий в журналистике дается новое определение иммерсивной журналистике, которая формируется на основе комплексных наук, формирующих у потребителя навыки критического мышления.

В современной индустрии цифровых медиа под названием иммерсивная журналистика или иммерсивные медиа лидирует виртуальная реальность - технологии VR. Новый способ передачи информации – это широкое панорамное изображение, которое переводит потребителя информации из статуса наблюдателя в статус «участника». Согласно анализу VR основоположника виртуальной психологии Н. А. Носова,

VR – это психологическое состояние человека с особыми характеристиками. В VR пользователь полностью «отключается» от реальной жизни и погружается в водоворот виртуальной реальности²⁵. Ученый применяет концепцию VR ко всем аспектам реальности: физическому, техническому, психологическому и т. д. В целом он выдвинул мысль о том, что это понятие ближе к психологии.

Форма журналистского контента и виды технологий VR в современных средствах массовой информации, безопасность информационно-контентной инфраструктуры направлена на защиту пользователя от случайных или преднамеренных посягательств при обеспечении защиты информации и контента²⁶. Однако проблемы, связанные с виртуальными информационными продуктами и их эмоциональным воздействием на потребителя, соблюдением требований профессиональных этических норм к производителям и распространителям этих продуктов, а также решение вопросов, связанных с правилами, которые важны при применении данных технологии. Потому что перед мировым сообществом стоит новый вид информационно-психологической опасности. Это информация в формате 360°.

Виртуальная реальность представляет собой процесс, создающий иллюзии соприкосновения с конкретными объектами в среде, созданной с помощью интерактивных технологий. Определены два разных типа VR-контента с точки зрения технологической структуры: наличие инфографики и видеоформатов, анализ «участие» и «наблюдение» с точки зрения эффекта «погружения».

Дизайн, используемый для иммерсивных сообщений виртуальной реальности, ставит перед профессионалами новые задачи. Также пользователь информации VR может посмотреть на детали дизайна на дисплее, поворачивая голову из стороны в сторону, ощупывая шлем или очки VR, чтобы увидеть объекты в среде виртуальной реальности. При этом пользователь использует свои глаза. Суть информации, получаемой через визуальный канал пользователя, расходуется

с сущностью виртуальной информации, получаемой физической сенсорной системой, которая поступает через контакт специального оборудования, прикрепленного к таким органам, как его голова и уши. Эксперты предлагают новые методы, позволяющие пользователю перемещаться в виртуальной среде с помощью индикаторов взгляда и получать информацию, не отвлекаясь на другие эмоции. В процессе данная технология используется не только для восприятия реальности как информации, но и для того, чтобы чувствовать и понимать ее сущность. В этом и заключается эффективность технологий виртуальной реальности. Поэтому многие исследователи поддерживают данную платформу как инновационную модель технологий производства информации. Ученые мира признают, что эта технология предстает как полностью визуализированная модель медиареализма. Поскольку виртуальный мир визуализируется в трех измерениях, среда совершенно разных измерений и погружение в нее передается в мозг пользователя посредством тактильных и сенсорных сигналов, зрения, слуха, осязания и других органов чувств²⁷.

Иммерсивная журналистика стремится охватить более широкую аудиторию, чтобы увеличить свое влияние и, как следствие, прибыль. Поскольку вопрос подходов к подаче информации до сих пор остается открытым, этическим вопросом для иммерсивной журналистики является «глубокое погружение» без технических ухищрений и нахождение баланса между реальной правдой, бизнесом и новостями, вопросом медийного имиджа и взаимосвязи между ними и находит отражение в теоретических исследованиях.

Широкие возможности эффекта погружения иммерсивных медиатехнологий, вошедших в нашу современную жизнь, частота кадров, условия визуальной конвергенции, трехмерное моделирование, опыт достижения гармонии с телом и технологиями, а также, открытие сложных форм и программ, с помощью которых передается содержание и сущность контента виртуальной реальности.

²⁵ Носов, Н.А. Виртуальная психология / Н.А.Носов. – М.: Аграф, 2000. – 432с.

²⁶ Мўминов Ф., Баротов Ш. Очик ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Т.: Янги авлод. 2013 й. С-191.

²⁷ Усенков Д.Ю. Виртуальная реальность. //Компьютерные инструменты в образовании. №5, 2006//<https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-realnost-1/viewer>.

Одной из задач иммерсивных контентов виртуальной реальности является создание осмысленной реальности в среде времени и пространства²⁸. Использование технологий виртуальной реальности в сфере журналистики требует кардинально иного опыта по сравнению с традиционным репортажем и ставит новые задачи перед журналистским опытом и методами передачи реальности. Из-за этого исследования показали, что не существует единой системы или руководства, которым должны следовать специалисты по производству информационных продуктов, когда дело доходит до создания иммерсивных материалов.

В результате данного исследования было определено следующее:

1. Одна из проблем иммерсивной журналистики связана с этическими нормами СМИ.

2. Есть вероятность того, что существующие ценности журналистики, такие как прозрачность и точность контента, могут быть поставлены под угрозу. Этот нарратив должен быть глубоко изучен не только исследователями медиамира, но и учеными ряда других областей.

3. В результате длительного использования технологии VR наблюдались случаи непонимания потребителем информации разницы между временем и пространством, потери координации действий. Поскольку это новейшая форма виртуальной реальности в мире, ее психологические эффекты до конца не изучены²⁹. Технологии виртуальной реальности оказывают физическое и психическое воздействие на здоровье человека.

4. Одно программирование недостаточно для реализации виртуального контента. СМИ, рекомендуя этот контент, должны дополнительно предоставить специальные гаджеты для «погружения». Без этого невозможно добиться эффекта иммерсии.

5. Журналистика в виртуальной реальности проявляется в создании и представлении реаль-

ных кадров, а это значит, что технология не может вовремя осознать, что автор использует ее с дурными намерениями, добавляя к событиям необъективность автора. Когда потребитель полностью погружен в виртуальную реальность, он психически уязвим и более открыт для манипуляций и ложной информации. Именно поэтому перед учеными встал вопрос поиска системы проверки информации, чтобы средства массовой информации оставались свободными, открытыми и подотчетными, в какой бы форме они ни принимались в будущем.

В связи с этим разработаны предложения и практические рекомендации:

- Возможности технологий VR в эффекте погружения широки, частота кадров, условия визуальной конвергенции, трехмерное моделирование, достижения гармонии техники с человеком открывают для себя сложные формы и программы. Данный нарратив до конца не изучен в рамках научных исследований.

- Феномен виртуальной реальности, то есть VR-контент – это мир, созданный с помощью компьютерных технологий, технические и технологические возможности которого способствуют развитию новых направлений журналистики. В связи с чем возрастает значение подготовки таких специалистов, как журналистов-визуализаторов, журналистов-аниматоров.

- Технологии виртуальной реальности привлекли внимание исследователей средств массовой информации во всем мире. Актуальным является вопрос передачи информации аудитории с помощью конвергентной технологической платформы, отражающей реальную действительность и явление, созданное совокупностью технических средств, а также воплощение в жизнь аспектов, характерных для нашего национального менталитета, через исследования с научной точки зрения как вид журналистской деятельности.

- Задача журналистики состоит прежде всего в защите интересов общества. И это правило остается неизменным в виртуальном мире. Исходя из этого, можно сказать, что в связи с отсутствием специально разработанного кодекса в мировом масштабе необходимо создание проекта национальной этической декларации.

²⁸ Hardee GM (2016) Иммерсивная журналистика в виртуальной реальности: четыре теоретических области исследования структуры повествовательного дизайна. В: Международная конференция по виртуальной, дополненной и смешанной реальности. стр. 679–690.

²⁹ Усенков Д.Ю. Виртуальная реальность. //Компьютерные инструменты в образовании. №5, 2006//<https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-realnost-1/viewer>.

ЛИТЕРАТУРА

1. Balet, O., G. Subsol and P. Torguet, editors (2001), *Virtual Storytelling: Using Virtual Reality Technologies for Storytelling*, International Conference on Computer Vision Systems, Avignon, 27-28 September.
 2. Coffey, A.J., et al. (2013), „New Media Environments’ Comparative Effects Upon Intercultural Sensitivity: A FiveDimensional Analysis“, *International Journal of Intercultural Relations* 37 (5): 605-627.
 3. Fico F, Richardson J, Edwards S (2004) Influence of story structure on perceived story bias and new organization credibility. *Mass Commun Soc* 7(3):301–318.
 4. Galimberti C., Belloni C., Cantamesse M. et al. The development of an integrated psychosocial approach to effective usability of 3D virtual environments for cybertherapy // *PsychNology J.* 2006. Vol. 14. N 2.
 5. Global Charter of Ethics for Journalists. The 30th IFJ World Congress in Tunis. Retrieved October 1ST, 2019 from <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists.html>
 6. Hardee G.M. (2016) Иммерсивная журналистика в виртуальной реальности: четыре теоретических области исследования структуры повествовательного дизайна. В: *Международная конференция по виртуальной, дополненной и смешанной реальности*. стр. 679–690.
 7. Kroker A. Data trash. The theory of the virtual class / Kroker A., Weinstein M. — Montreal: New world perspectives, 1994.—176 p. C-20.
 8. Laws ALS, Utne T (2019) Руководство по этике иммерсивной журналистики. Передний робот ИИ 6:28. стр. 1–13. <https://doi.org/10.3389/frobt.2019.00028>
 9. Mabrook R, Singer JB (2019) Virtual reality, 360° video, and journalism studies: conceptual approaches to immersive technologies. Виртуальная реальность, 360-градусное видео и журналистские исследования: концептуальные подходы к иммерсивным технологиям. *Журнал Stud* 20 (14): 2096–2112;
 10. Schmitz Weiss A. (2009), „Virtual Worlds: Where the Journalist and the Avatar Combine, New Research Paradigm for Journalism Scholarship, Professional Journalism Training“ article presented at the International Communication Association’s Annual Conference, May 21.
 11. Sirkkunen E, Väättäjä H, Uskali T, Rezaei PP (2016) Journalism in virtual reality: opportunities and future research challenges. *Журналистика в виртуальной реальности: возможности и будущие исследовательские задачи*. В: *Материалы 20-й Международной академической конференции Mindtrek*. стр. 297–303.
 12. White A. The 5 Principles of Ethical Journalism. Retrieved February 4th, 2020 from <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists.html>.
 13. White DM (1950) «Привратник»: тематическое исследование по выбору новостей. *Журнал Q* 27 (4): 383–390.
 14. Добровидова О. (2015) Этический реалити-чек для журналистской виртуальной реальности. URL: <https://themediacenter/2015/09/04/eticheskiy-realiti-chek-dlya-zhurnalistiki-virtualnoy-realnosti/> (04.01.2020).
 15. Лоус С., Луиза А. (2017) Может ли иммерсивная журналистика усилить эмпатию? *Цифровая журналистика*. 1–16.
 16. Макагон Т.И. «Пространственный поворот» и возможность новационных подходов в социальнофилософском дискурсе // *Изв. Томск. политехническ. ун-та*. 2012. Т. 321. № 6. – С. 167.
 17. Муминов Ф., Баротов Ш. Очик ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик. Т.: Янги авлод. 2013 й. С-191.
 18. Носов, Н.А. Виртуальная психология / Н.А.Носов. – М.: Аграф, 2000. – 432с.
 19. Пенья Н.ДлП., Вейл П., Любера Дж., Спанланг Б., Фридман Д., Санчес-Вивес М.В., Слейтер М. (2010) Иммерсивная журналистика: иммерсивная виртуальная реальность для просмотра новостей от первого лица. *Присутствие Телеоп Вирт* 19 (4): 291–301
 20. Рат Р.А., Милвард Дж., Оуэн Т., Питт Ф. (2015) Журналистика виртуальной реальности. Колумбийская школа журналистики, Tow Center.
 21. Севальников А. Ю. Онтологические аспекты виртуальной реальности // *Виртуалистика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты*. М., 2004. 384 с.
 22. Усенков Д.Ю. Виртуальная реальность. // *Компьютерные инструменты в образовании*. №5, 2006// <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnaya-realnost-1/viewer>.
 23. Харди Г.М., Макмахан Р.П. (2017) Фиджи: основа для пересечения иммерсии и журналистики. *Границы ИКТ* 4:21 стр. 1–18;
 24. Шин Д. (2018) Эмпатия и воплощенный опыт в виртуальной среде: в какой степени виртуальная реальность может имитировать эмпатию и воплощенный опыт? *Comput Hum Behav* 78: 64–73
 25. Шин Д., Биокка Ф. (2018) Изучение иммерсивного опыта в журналистике. *New Media Soc* 20 (8): 2800–2823.
- Электронный источник:**
https://www.youtube.com/watch?v=vwXPP_0Ofzc (дата обращения: 20.02.2018).

Оғзаки публицистик нутқ

Заир Тахиров,

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети профессори

Аннотация: Мазкур мақолада оғзаки публицистик нутқ ҳақида сўз боради. Унда оғзаки нутқдаги синтактик конструкциялар, нутқнинг луғат таркиби, оммавий ахборотнинг оғзаки услуги, радионутқ, кўриб чиқилган.

Таянч сўз ва бирикмалар

Публицистика, функция, мулоқот, оғзаки нутқ, илмий нутқ, ёзма нутқ, компонент, қўшма гап, лексема, нутқ эгаси, нотик, сиёсий нутқ, тингловчи, матн, фразеологизм, лингвистика, экстралингвистика, конструкция, оммавий ахборот, аудитория, радио нутқ, интерфаол, монолог, диалог, инверсия, синоним, фонетик ҳодиса, интонация, номенклатура, терминология.

Китобий нутқ соҳасига тааллуқли яна бир оммавий нутқ тури оғзаки публицистик нутқдир. Мазкур нутқ гуруҳий мулоқот чоғида муайян ижтимоий жамоа доирасида намоён бўлади. Муайян тилда сўзлашувчилар жамоаси қандайдир машғулот, бирор иш билан умумий тарзда шуғулланувчи, манфаатлар бирлиги, бир хил вазиятда бўлишлиги туфайли бирлашган бўлади, масалан мактаб ўқувчилари, талабалар, фирма ходимлари, бир хил касб эгалари, қурилиш ишчилари, парламент аъзолари, намоён, митинг, сайлов, референдум иштирокчилари ва бошқа.

Мазкур функциявий нутқ тури оғзаки шаклдадир. Оғзаки публицистик нутқ матни аудитория олдидаги чиқиш кўринишида, оммага қаратилган, ижтимоий долзарб мавзу, масалага бағишланади (вазият расмий тусда бўлади: олий таълим муассасасидаги аудитория, парламент, митинг, намоён, суд ва ҳ.).

Шуни таъкидлаш жоизки, оғзаки публицистик нутқнинг вазифаси ва мақсади ижтимоий мулоқотдир, бу – публицистик, илмий, расмий-иш юритиш ёзма услубларига ҳам хос.

Оғзаки публицистик нутқ доирасида қуйидаги тур нутқ кўринишлари алоҳида ажралиб туради:

- **сиёсий сўзамоллик** (сиёсий нутқ: митингда, парламентда, конгрессда, анжуманда, матбуот конференциясида, валдайда, съездда, миллий, халқаро, жамоатчилик ташкилотларининг форумлари ва б. да);

- **илмий сўзамоллик** (илмий нутқ: илмий конференция, маъруза, семинардаги маъруза, илмий мунозарада қатнашиш ва ҳ.да);

- **маъмурий-ҳуқуқий сўзамоллик** (суддаги нутқ, айбловчи нутқи, адвокат нутқи, судловдаги нутқ; маъмурий-ҳўжалик мавзуидаги нутқ, ишга алоқадор сўзлашув ва б.да).

Маълумки, нутқнинг оғзаки тури ўқилмайди, балки сўзланади, у сўзлаш жараёнида узил-кесил яратилади.

Бугунги кунгача анча тўлиқ тадқиқ этилган оғзаки нутқ тури – оғзаки илмий нутқ хисобланади.

Оғзаки публицистик нутқда содда гаплар кўпгина учрайди. Мазкур содда гапларда феъл замонларидан фойдаланиш ёзма нутқдагига қараганда анча фаол. Ёзма нутқда 2-шахс шакли ва *сен, сиз* олмошларидан деярли фойдаланилмаса, 1-шахс бирликдаги шакл жуда кам учраса, фақат 3-шахс шакли ва у **кишилик-кўрсатиш** олмоши кўпроқ учраса, оғзаки нутқда бу шаклларнинг барчасидан (2-шахс бирлик ва *сен* олмоши бундан мустасно) фаол фойдаланилади. Масалан: *мен ... таклиф этаман, ... ҳамда сизнинг ижозатингиз билан мен ҳам барчангизни ... табриклайман.*

Агар ёзма нутқда *биз* “биз биргаликда” маъно ифодасини берса, шунингдек, камтар-

лик, мулойимлик маъносида қўлланилса, оғзаки нутқда эса муайян субъектни англатади, 1-шахс кўпликда келади, *биз қандайдир мавҳум аудитор-ия эмас, балки “... нутқни тинглаётган аудито-рия”дир* [1].

Иккидан ортиқ кесимли бирликни бирлаштирган конструкцияда сўнги гап боғловчи воситада ўзидан олдинги гапга боғланган шакл кўп учрайди.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, сўзлар бир туркумдан бошқа туркумга ўтиши натижасида бошқа туркум вазифасини бажарар экан, ўша туркум вазифасини ўтовчи мучаси кўчимни юзага чиқаради ва унда субъектив муносабатлар ифода топади: [2. 26-б.].

Боғланган қўшма гаплар орасида ва боғлов-
чиси ёрдамида боғланган гаплар алоҳида ажра-
либ туради, кейинги гап олдинги гап мазмунини
янада чуқурлаштиради, кенгайтиради. Масалан,
Кейинги конференция Анжуманлар саройида
бўлиб ўтиши келишиб олинади ва у бугунги кун
журналистикасининг долзарб масалаларига
бағишланади.

Оғзаки публицистик нутқда эргашган кўшма гаплардан фаол фойдаланилади. Таркибидаги предикатив бирликлар бош ва эргаш гап ҳолатида бўлади, бири иккинчисини аниқлаб, тўлдириб келади. Бундай вазифани эргаш гап бажаради. У бошгапни ёки унинг бирор бўлагини, қайсидир жиҳатдан аниқлаб, белгилаб келади.

У журналистика ҳамда публицистика ўрта-сидаги фарқли жиҳатларни алоҳида таъкидла-моқчи экан, бу билан у мазкур масала хусусидаги, бугунги кунда мавжуд бўлган турлича қараишлар-ни бир хиллаштирмоқчи бўлади. Мазкур жумла-да у кишилик олмоши такрор қўлланган, ёзма публицистик нутқ учун бу хос эмас. Чунки, ки-шилик олмошида ифодаланган бош гапдаги эга-нинг эргаш гапдан кейин такрор келиши ёзма нутқда меъёрдан четлашиш ҳисобланади.

Эргашган кўшма гапларни оғзаки публицистик нутқда қисмларга ажратиш ҳам кузатилади. Бундан мақсад оғзаки нутқни, таъбир жоиз бўлса, *лукма* ҳолида тингловчига етказиш. Бу нутқ эгаси учун, бир томондан, нутқни шакллантиришни, иккинчи томондан, тингловчи идрок этишини осонлаштиради.

Оғзаки публицистик нутқда бош гап ва эргаши гапни ажратиш учун улар орасига лексик воситалар киритилади. *Адабий таҳрир* илмидан чуқур хабардор бўлиш учун, яъни *матн таҳририни* мукаммал билиш учун тил ва услубни пухта эгаллаш, яна уларни амалда қўллай билиш талаб этилади.

Юқоридаги жумладаги учун кўмакчисининг такрор келиши, *яъни, яна* лексик воситасининг қўлланиши ёзма нутқда қўллаш меъёрий ҳол эмас, бу – фақат оғзаки нутқда учрайди.

Қуйида оғзаки публицистик нутқда учрайдиган эргашган қўшма гапларга бир қатор мисоллар келтирамыз:

1. *Шуниси ачинарлики, бугунги кунгача мазкур масалага деярли эътибор қаратилмаяпти.*

2. *Ҳамма гап шундаки, “Давлат тили тўғрисида”ги қонуннинг амалга оширилишида ҳамон лоқайдлик сезилмоқда.*

3. *Сиз тадқиқотнинг қайси усулларида фойдаланган бўлсангиз, мен ҳам ўша усуллар билан танишман.*

4. *... сиз шуну яхши билингки, китобнинг ўрнини ҳеч бир манба боса олмайди.*

5. *Миришкор бозбонлар кеч куз палласида, мева-вали дарахтларга шакл берадилар.*

6. *Қаерда илм ва илмилар қадрланмаса, у ерда нодонлик ва жоҳиллар қадр топади.*

7. *Амударё ва Сирдарё сувидан илмий асосда фойдаланилмагани учун Орол денгизининг сатҳи ниҳоятда пасайиб кетди.*

8. *Талабалар саводлигини ошириш учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш лозим бўлади.*

9. *Қаерда онгли интизом бўлса, шу ерда меҳнат унуми юқори бўлади.*

10. *Турмуш машаққатли бўлса-да, инсон келажакка умид билан боқади.*

11. *Унинг фикри шу даражада чувалашиб кетдики, оқибат нима дейётганини ўзи ҳам билмай қолди.*

12. *Қушларнинг чуғур-чуғуридай, болаларнинг қий-чуви авжига чиқарди.*

13. *Вақт ўтган сари, аҳвол янада оғирлашар эди.*

14. *Тошкентда бирор иши ўнгидан келмай, бирор мақсади юзага чиқмай, ёш умри самарасиз ўтди, кетди.*

Юқорида эргашган қўшма гаплар таркибидаги тобе компонент, бош гапга эргашиб, унинг ёки унинг бирор қисмини аниқлаш, белгилаш вазифасини бажаради. Ана шундай синтактик конструкциядан иборат 14 тур эргашган қўшма гапнинг ҳар бири публицистик оғзаки нутқда учрайди. Улар публицистик ёзма нутққа ҳам хос. Бироқ, нутқ эгасининг индивидуал нутқий

махорати (тилдан фойдаланиш иқтидори)га кўра юқоридаги 14 шакл ҳар бири тури публицистик оғзаки нутқда (оғзаки нутқ матни шаклланиши жараёнида) меъёрдан четга чиқиш кузатилади. Бундай ҳолатда ёзма публицистик нутқда меъёрий бўлмаган тил воситалари иштирок этади: *яна; тагин; биласизми; билинки; тежаб-тергаб; албатта* ва ҳ. Синоним унсурлар кетма-кет қўлланади: *чувалашиб, чалкашиб; саводлиги, билимдонлиги; оғирлашар, мушкллашар; илмий, оқилона* ва ҳ. Тил бирлигининг шакли ўзгартирилади, такрор юзага келади: *қадрланмаса, қадр топмаса; интизом, интизомлилик* ва ҳ.

Матн таҳририда оғзаки публицистик нутқ учун хос бўлган тил унсурлари, албатта, ёзма публицистик матнда қисқартирилади, синоним-лардан мантиқан мақбули қолдирилади.

Оғзаки публицистик нутқнинг яна бир ўзига хос жиҳати, нутқ эгаси, агар зарурат бўлса, би-

ринчи жумла асосий мазмунини ифода этганидан сўнг қўшимча илова этишидир. *Ҳар бир талаба мунтазам китоб ўқиб борар экан, айниқса ўқув адабиётларини, шубҳасиз малакали мутахассис бўлиб етишади.*

Публицистик оғзаки нутқдаги лексик бирликлар асосий таркиби (аввало, терминологик, номенклатуравий лексемалар) ҳақида сўз боради. Булар “ёзма” услуб учун ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Зеро “оғзаки шакл махсус терминология ва номенклатуравий лексиканинг қимматини сезиларли пасайтирмайди”. [3.60-б.].

Битта лексемадан иборат терминларгина эмас, балки, оғзаки публицистик нутқда, икки ва ундан ортиқ сўз бирикмасидан ташкил топган терминлар ҳам қўлланади. Масалан, *мантиқий таҳлил, бадиий услуб, касалга чидамли нав, маблағ айланиши, даромад солиги* ва б.

Оғзаки публицистик нутқда услубий чекланган, сўзлашувга хос, маъноси услубий бўёқдор лексик-фразеологик бирикмаларнинг қўлланиши

Оғзаки нутқ матнлари оммавий ахборот учун мўлжалланган бўлади. Бу нутқнинг юзага келиши, ифода этилиши ва нутқ ҳамда матннинг мулоқий шароити ва майдонини белгиловчи омил ҳисобланади.

сўзловчининг нутқи кимларга қаратилганлиги билан изоҳланиши мумкин. Нотик тингловчи уни тушунаётганлиги, баён этаётган фикрни чалғимасдан идрок этаётганлиги, унинг хулосаларига, мулоҳазаларига қўшилаётганлигига амин бўлиши лозим. Бундан ташқари нотик аудиториянинг тайёрланганлик даражаси, ёши, кайфияти, маълумотлилиқ даражаси ва б. ни ҳисобга олиши керак.

Булар барчаси, биринчи галда тингловчи ўзини “жон қулоғи билан тинглашларига эришиш учун интилиши (сиёсий нутқ шароитида тингловчини ўзига ром этиш истаги), ёзма нутқдаги ва андозага айланиб улгурган шакллардан фарқланувчи эмоционал-экспрессив нутқий шакл ва воситалардан фойдаланишни тақозо этади.

Оғзаки матндаги таъсирчан эмоционал-субъектив баҳо ифода этувчи экспрессив воситалар лексик-фразеологик бирликлар бўлиб, улар ижобий ҳамда салбий баҳо ифодасига эгадир.

Бундай лексик ҳамда фразеологик бирликлар ҳам китобий нутқда, ҳам сўзлашув нутқи-

да бирдек қўлланилиши мумкин. Масалан, китобий нутқда: *хайратомуз, ақл бовар қилмайдиган, ақлга сизмайдиган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган даҳо* (фанда), *сохта, олий мақом, таниқли* ва б.; сўзлашув нутқида: *зўр, гап йўқ, алдакасим, кетворган, яхши нарса* (шахс), *жинни-санқи* ва б.

Оғзаки публицистик нутқда кўчимлардан, хусусан, кўчим тури бўлган метафорадан анча фаол фойдаланилади. *Ҳар икки партиянинг рақиб партия ичида ўз қулоғи бўлади.*

Мен сизларни огоҳлантирган эдим, ичимизда галамис бор, доимо хушёр бўлинг! Оғзаки нутқда фразеологизмлар ҳам кўпгина учрайди. *Сиёсий мухолифларимиз сўнгги пайтларда қуюшқондан чиқиб кетдилар ... Ғарб оммавий ахборот воситалари Трамп рақибларининг тегирмонига сув қуймоқдалар ...*

Кўчимлар ҳамда фразеологизмлардан фойдаланиш сиёсий сўзамоллик доирасида учрайди. Сиёсатдонлар омма олдидаги чиқишларида тингловчилар онгига, ҳиссиётига, жамоатчилик фикрига таъсир этишга интилади.

Демак, оғзаки шакл оғзаки публицистик нутқ негизи ҳисобланади, унинг матни гуруҳий мулоқот шароитида шаклланади.

21-аср – ахборот асри, ахборий инқилоблар жадаллашган давр. Мазкур давр кундалик турмушда оммавий хабар тарқатишга, маълумотларни зудлик билан етказишга, юз миллионлаб кишиларни ўз домига тортишга хизмат қилиш учун кенг қулоқ ёйган мулоқотнинг турли-туман техникавий ва технологиявий воситалари кундалик ҳаётда тобора ўз ҳукмронлигини мустаҳкамлаётган даврга айланди.

Оммавий коммуникация 20-асрнинг иккинчи ярмида нутқдан фойдаланишнинг янги соҳаси сифатида жадал ривожланишни бошлади ва босма матн саноати ва маданиятига соя солабошлайди.

Босма ҳамда электрон оммавий ахборот воситаларининг, янги компьютар, ахборот-технологиялар жадал ривожланиши ва кенг ёйилиши, уларнинг дунё бўйлаб ҳеч бир тўсиқсиз тарқалиши, жаҳон ахборот майдонининг глобаллашуви, шубҳасиз вербал (сўз ёрдамида) матн яратиш жараёнига кучли таъсир ўтказмоқда. Албатта, буларнинг барчаси янги нутқий мулоқотнинг, нутқнинг янги шакллари юзага келишига, охири оқибатда, муайян миллий тил ривожига таъсир этмай қолмайди.

Оммавий ахборот лингвистикасининг долзарб масалаларини тадқиқ этувчилар фикрича “оммавий ахборот матни ёки медиа-матн бугунги кунда кенг тарқалган истеъмолда бўлиш шаклларида бўлиб қолади” [4. 7-б.].

Оммавий мулоқот негизида 20-асрнинг 2-ярмида адабий нутқ ривожига сезиларли ўзгаришлар юз беради. Адабий нутқда янги функциявий услубий бирликлар шаклланади: радионутқ, теленутқ, кино (ҳужжатли) нутқ. Мазкур функциявий турлар китобий нутқ оғзаки соҳасига тааллуқли бўлиб, оғзаки публицистик нутқ билан умумий хусусиятларга эга. Аввало, оғзаки амалга оширилади, оммавий мулоқотда амалда бўлади. Расмий, илмий, ёзма публицистик нутқлар билан умумийликка эга. Нутқий мулоқотда қайд этилган услубий уч турнинг бирортаси билан ҳам аниқ айниқлик касб этмайди, бу ҳол маъму-

рий-ҳуқуқий, академик, сиёсий каби сўзамоллик турларида кузатилади. Нутқий тузилишига кўра оғзаки нутқ сифатида алоҳида ўрин тутади, буни ёзма нутқига қиёсан яққол кўриш мумкин. Мазкур тур публицистик нутқда бошқа функциявий турларга хос кучли таъсирчанлик унсурлари албатта иштирок этади.

Оммавий ахборотда қўлланивчи функциявий турлардан оғзаки публицистик нутқнинг фарқланувчи жиҳатлари ҳам мавжуд, булар қуйидагича:

1. Оммавий мулоқотда: ўз экстралингвистик негизига кўра;
2. Функциявий-мулоқий тавсифига кўра, шу жумладан, матн тузиш ҳамда баён этилишига кўра;
3. Бир қатор ўзига хос конструктив жиҳатлари, матн тузилишига кўра.

Янги функциявий услубларнинг ўзига хосликларини оммавий

мулоқотда нутқ ёрдамида ахборот узатиш электрон воситаларининг техникавий хусусиятлари билан изоҳлаш мумкин. Бу на хат, на оғзаки нутқ, бевосита боғланишли мулоқот эмас, балки, махсус техникавий воситалар ёрдамида узатиладиган оғзаки нутқ, холос. Ана шу техникавий воситалар матн тузилишининг ўзига хос шароитини, тил воситаларидан фойдаланиш тарзини белгилайди.

Оғзаки нутқ матнлари оммавий ахборот учун мўлжалланган бўлади. Бу нутқнинг юзага келиши, ифода этилиши ва нутқ ҳамда матннинг мулоқий шароити ва майдонини белгиловчи омил ҳисобланади.

Нутқ, нутқ эгаси билан аудитория мутлақо бир-биридан айри ҳолда бўлган шароитда юзага келади.

Нутқ қаратилган аудитория Олимпиада ўйинлари, жаҳон биринчилиги учун спорт мусобақалари (футбол, бокс ва б.) вақтида оммавий, сони миллионлаб бўлади. Бундай шароитда тезкор қайта алоқа мавжуд эмас. Сўзловчи билан тингловчи ўртасидаги қайта алоқа вақтида боғланиш интернет, телефон ёки ОАВ таҳририятига хат юбориш йўли билан ўрнатилиши мумкин.

Матнни узатиш электрон воситаларининг техникавий томони радио, телевидение ва кино

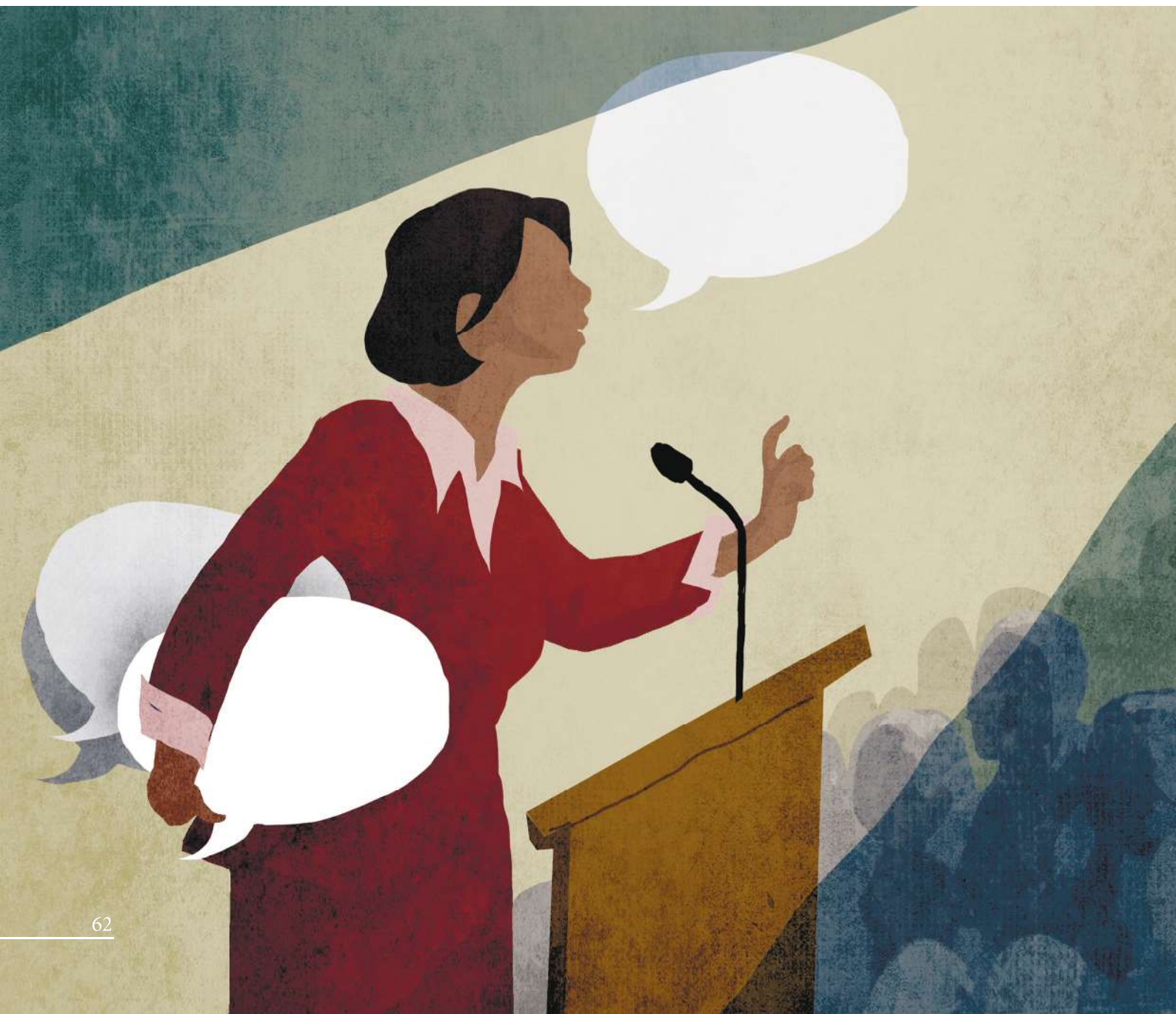
нутқини бошқа унсурлар билан биргаликда амалга оширишга имкон беради.

Масалан, радио нутқ сўз ва товуш қатори телевидениедаги матн ҳамда киноматн, сўз, товуш ва тасвир қатори билан узатилади.

Радио нутқ – оммавий ахборотнинг оғзақ функциявий услуги. Унинг тузилиши нутқ воситаларини танлаш асосий тамойиллари (интонация – фонетика, грамматика – асосан синтаксис, лексика, фразеология) улардаги ўзаро боғланиш, бирикиш билан боғлиқ. Бу боғлиқлик радиоэшиттиришда нутқни техникавий узатиш хусусияти ҳамда нутқ оммавий аудиторияга қаратилганлиги билан ўзига хослик касб этади. Радиоматндаги асосий шакл-монолог. Радиодаги замонавий журналистика нутқида интерфаолликка интил-

са-да, кенг оммага қаратилган бўлса-да, ўзининг коммуникативлигига кўра, табиатан монологлигича қолади.

Интерфаоллик оммавий ахборот оғзаки матнини тузишда томонлар иштироки албатта бўлишини тақозо этади ҳамда мазмундор нутқий ўзаро фаолликни талаб қилади. Натижада, матннинг бундай тузилишида диалог нутқ унсурлари тузувчилик вазифасини бажаради. Замонавий оммавий ахборот электрон воситаларида, хусусан, радиода ҳам кенг қўлланадиган жанрлар – интервью, суҳбат, “доира стол”, мунозара (сиёсатга оид долзарб масалалар хусусида), мутахассислар иштирокидаги турли мавзуларга бағишланган эшиттиришлар, радиотингловчилар берилиб тинглайдиган ўйинлар, репортажлар, радио-

тингловчиларнинг фикр билдиришлари, ходиса иштирокчиларининг гувоҳликлари ва ҳ. бунга яққол мисол бўлади.

Матн тузувчи, нутқ ижод қилувчи (ижрочи, радиомикрофон олдида сўзловчи) матнни тингловчига “яқинлаштириш”га уни қизиқтиришга, ишонтиришга, унинг онгига таъсир этишга, ҳис-ҳаяжон уйғотишга интилади. Бу радио нутқнинг функциявий мақсадига тўла мос келади.

Радионутқнинг самарадорлигини оширувчи нутқий воситалардан бири *диалогдир*, радиотингловчиларга мурожаат, эллиптик конструкциялар тузиш, сўз-гап (атов гап), маъноси ва интонацияга кўра алоҳида таъкидга эга синтактик конструкциялар шундай нутқий унсурлар ҳисобланади. Масалан, *Истиқболда, мақсадларимиз кўп. Жуда улкан. Омонов, у ҳамшиша фаол-ку!*

Радионутқда *инверсия, синонимлар*, маъноси-эмоционал-экспрессив бўёққа эга сўзлар, иборалар, сўзловчининг нарсаси, ходисага субъектив муносабатни ифода этувчи синтактик конструкциялар каби тил воситалари фаол қўлланади.

Фонетик ходиса – интонациянинг радионутқда аҳамияти катта. Ҳар бир тур оғзаки нутқда бўлгани каби радионутқда ҳам интонация ҳаяжонни, баҳолашни (айни сўзлашув нутқидаги каби) ягона ифода этувчи восита ҳисобланади. Интонация радионутқда қўшимча, вербал бўлмаган хабар етказди ва бу билан айтилганни чуқур идроклашга имкон яратади.

“Оғзаки нутқ ёзма нутқдан, аввало, интонацияга кўра фаркланади” [5]. – деган фикрга тўла қўшилиш мумкин. Агар интонациясиз нутқ нимани ифода этади, деган саволга жавоб берса, интонацияли нутқ “нима”ни қандай ифодалайди, деган

саволга жавоб беради. Шу маънода радионутқда бошқа функциявий нутқ турларидагига қараганда орфоэпия ва интонация алоҳида ўрин тутати. Чунки ана шу нутқий ходисалар сўз ва ибораларнинг, синтактик конструкцияларнинг аниқ ва жарангдорлигини таъминлайди. Албатта нутқ воситалари аниқлиги деганда сўзлар, иборалар (фразеологизмлар), грамматик шакллар, синтактик конструкциялар, нутқ оҳангдор-мусиқийлиги, интонацияли конструкциялар ва б. хабарни, бирон-бир маълумотни аниқ-тиниқ, ифодали, таъкидланган маъно ҳолида эмоционал-экспрессив таъсирчан шаклда етказди.

Омофонлар радионутқда (умуман, сўзлашув нутқида ҳам) оғзаки нутқни аниқ фарқлашни қийинлаштиради. Бунга сабаб омофонлардаги ўзаро фарқ улар таркибидаги битта фонемада бўлади, лекин бу фонемалар талаффузда бир-бирига жуда яқин туради, шунга кўра улар бир хил талаффузли бўлади: *туб – туп, ёд – ёт, қараб – қарап, танбал – тамбал, таъқиб – таъқип, китоб – китоп, обод – обот*.

Оғзаки нутқда шундай омоним сўз бирикмалар учрайдики, интонация туфайли ҳеч қутилмаган маъно ифодаси юзага чиқади. Масалан, *Соат неччи бўлди? Ўнта кам бир – Ўнта кампир; Ҳафсаласи пир бўлди – Хапсаласи пир бўлди* (пир сўзи – урғусиз *и* билан *қари* маъноси ифодасини берса, урғу билан *устоз* маъно ифодасини беради). Интонацияга кўра сўз таркибидаги жарангли товушнинг жарангсизланиши натижасида умуман бошқа маъно ифодасига эга сўз ҳосил бўлади: *судхўр – сутхўр*.

Юқорида айтилганлардан кўринадик, матннинг товуш томони алоҳида аҳамиятга эга экан.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Современная русская устная речь. – Москва, 1994 й.
2. Taxirov Z.T. Badiiy nutq. – T.: “Fan va texnologiyalar nashriyoti”, 2017.
3. Лаптева О. О языковых основаниях выделения и разграничения разновидностей современного русского литературного языка // Вопросы языкознания. 1984 й, 6-сон.
4. Добросклонская Г.Т. Вопросы изучения медиатекста. – Москва, 2000.
5. Андронников И.Л. Устное слово в эфире. – Москва, 1981.

Аҳолининг Тиббий маданиятини долзарблигини оширишда оммавий ахборот воситаларининг роли

Гулрухсор Курбонова,

II босқич мақсадли таянч докторантура талабаси

Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети

Хозирги замон ўзбек медиа макони ўзининг тезкорлиги, ҳаққонийлиги ва долзарб мавзуларни ёритиб бораётгани билан алоҳида аҳамият касб этади. Бу борада барча соҳаларда ривожланиш, юксалиш, ўсиш, замон билан ҳамнафас бўлиш, улкан марраларни забт этиш учун ҳар битта соҳада алоҳида кенг қамровли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Масалан: журналистика, ахборот технологиялари, тасвирий саънат, сиёсат, иқтисод, спорт, тиббиёт, каби бир нечта соҳаларда кенг қамровли ислохотлар амалга ошириб келинмоқда.

Буларнинг барчаси инсон қадри учун, чунки соғлом муҳитда соғлом фикрлар шаклланади. Мухтарам Президентимиз ташаббуслари билан инсон қадри юксак қадрият даражасида эътироф этилмоқда. Соғлом муҳитни шакллантириш, келажакимиз бўлган ёш авлодларга пойдевор яратиш ҳар биримизнинг юксак бурчимиз ҳисобланади.

Мамлакатимизда сўз эркинлигини таъминлаш, ахборот ва оммавий коммуникациялар соҳасини бошқариш тизимини қайта ташкил қилиш, ижтимоий-сиёсий ва социал-иқтисодий ривожланишнинг муаммоли масалаларини ҳал этишда оммавий ахборот воситаларининг ролини ошириш бўйича сезиларли ишлар амалга оширилди.

Шу билан бирга, соҳадаги ҳозирги ҳолат таҳлили медиа маконда юзага келаётган чақириқларга тез-

корлик билан муносиб жавоб қайтарилмаётганини кўрсатиб, мамлакатда амалга оширилаётган улкан миқёсдаги ислохотлар тўғрисидаги кенг қамровли маълумотларни ўз вақтида тақдим этиш бўйича жамият эҳтиёжлари ахборот соҳасидаги ишларни сезиларли даражада оширишни, давлат органлари ва ташкилотларининг ахборот хизматлари, оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишни тақозо этмоқда¹.

XXI аср жаҳон ҳамжамияти томонидан “ахборот коммуникациялари асри” дея эътироф этилмоқда. Бундай шароитда билим, ахборотга эгалик ишлаб чиқариш ва иқтисодий алоқалар

устидан ҳукмронлик қилиш имкони беради. Компьютер маданиятининг кириб келиши туфайли инсоннинг ўз устида ишлашига, ўз малакасини оширишга интилишига асосланган фикрлашнинг, билим олишнинг янги кўриниши юзага келди².

Инсон оладиган ахборотларнинг турлари ҳам бизни ўраб турган олам каби хилма-хилдир. Инсон оддий, кундалик турмуш ахборотидан ташқари маълум тартибга солинган ахборотлар орқали ҳам иш кўради. Буларга таълим-тарбиявий ахборотлар, касбий ахборотлар, илмий ахборотлар, бадиий-эстетик ахборотлар ва бошқалар киради. Жамиятни бошқаришда эса ўзига хос турдаги ахборотлар – ижтимоий-сиёсий, халқаро, харбий, махфий ва бошқа ахборот турлари қўлланилади. Булар орасида ижтимоий ахборотлар алоҳида ўрин тутади. Ижтимоий ахборотлар жамият учун жамият ҳақида ахборот етказишдан иборатдир³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори “Оммавий ахборот воситалари мустақиллигини таъминлаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисида 27.06.2019 й. N ПҚ-4366.

² Босма ОАВ таҳририятлари учун ўқув қўлланма. Ф.ф.н. Наргис Қосимова, ф.ф.н. Назира Тошпўлатова, Нигора Шофайзиева, Нозима Муратова. Т: 2008.

³ Мухтор Худойкулов, Журналистика ва публицистика.

Турли мамлакат ва-киллари-нинг ёлғон хабарларга қарши курашда ўз тажрибалари ҳақидаги чиқишлари ҳамда бундай жараёнга қарши курашиш борасидаги фикрлари кенг мунозалар билан давом этди.

Журналистикада ихтисослашув энг мураккаб ва долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Социология фанининг оталари Тамбер ва Прентуис, Вебер, Дюркгейм сингари олимлар ихтисосликларни йўналиши ва асосий ролига қараб ўзаро ажратиб чиқишган. Журналистикада ихтисослашувни кескин чегаралаш ёки фарқлаш қийин масала. Чунки илмий адабиётларда журналистиканинг ўзига турлича таъриф берилади. Журналистикада ихтисослашув масаласига илк бор Халлинг ва Манчини каби тадқиқотчилар ойдинлик киритишган. Халлингнинг фикрлари қуйидагиларга асосланган: Журналистикада соф тижорат ва сиёсат

омилларидан ҳолис. Бундан ташқари, журналистика анъанавий соҳалар, жумладан, қонуншунослик, тиббиёт, архитектура, муҳандислик каби аниқ касблардан фарқ қилади. Халлинг ва Манчини журналистик фаолиятнинг асосий фаолиятлари сифатида қуйидагиларга эътибор қаратишади: мустақил фаолият юритиш, аниқ касб нормалари ҳамда жамоатчиликка хизмат қилиш⁴.

Тиббиёт мустақил соҳа сифатида пайдо бўлганидан буён нафақат тиббий ва техник, балки фалсафа, дин ва борликни бадиий ўзлаштирувчи фанлар билан ҳам уйғунликда ривожланмоқда. Ижодкорлик, шеърят ва бадиий адабиёт билан танишиш мутахассиснинг бевосита назарий ва амалий тажрибасини оширади, уни руҳий-эмоционал ҳис-туйғулар билан қамраб олади. Кўпдан-кўп шифокорлар буюк файласуф ва ёзувчи бўлишган. Табобат отаси бўлмиш Ибн Синонинг буюк табиблиги билан бирликда шоир ва адиб бўлганлиги бунга исботдир, “сўзи бемор жонига

“Тафаккур” нашриёти. Т.:2011. Б-281.8-бет.

⁴ А.Нурматов, Б.Дўстқорав, Ф.Мўминов, Ҳ.Саидов, Н.Тошпўлатова, С.Маҳсумова “Журналистика назарияси тарихи ва тараққиёти” Ўқим, 8-фасл “Ўзбекистон” НМИУ, 2019. 578-Б. 63-64 бет. Karin Wahl-Jorgensen, Thomas Hanitzsch. The handbook of journalism study. International Communication association. New York, 2009.P.48.

марғубдур”, яъни ёқимлидир, маъқулдир деган ҳикматли иборалар илгари сурилган.

Шунинг учун канадалик руҳшунос Кит Оутли ижодкорлик ва бадиийликни “Онгимизни машқ қилдирувчи тренажёр”⁵,– деб атайди. Ижодкор инсонлар қайсидир қаҳрамоннинг ҳаёлида нима кечаётгани ҳақида мутолаа қилишганда китобхон миясида шу қобилятга жавоб берувчи соҳалар фаоллашади.

Интернет тармоғининг кенгайиб бориши бевосита матбуот нашрларига ҳам таъсир кўрсатиб, газета ва журналларнинг электрон шаклга ўтиш жараёнини кучайтирмоқда. Бугун матбуот дўконларида тизилишиб турган одамлар навбатини учратиш маҳол, бирор ахборот илинжида газета-журнал варақлашга ҳам тобора эҳтиёж камаймоқда. Интернет имкониятларидан эркин фойдаланувчилар бу борада кенг қулайликларга эга. Негаки, эндиликда янгиликлар ёки ўзингизни қизиқтирган мақолаларни ўқиш учун смартфонга керакли таҳририятнинг мобил иловасини юклаб олиш кифоя.

Бундан ташқари, интернет нашрлари, ижтимоий тармоқлар орқали ҳам мунтазам равишда янгиликлардан хабардор бўлиб бориш мумкин. Бу сўнгги маълумотларни тезкор билиб олиш ҳамда вақтни тежашга ёрдам беради⁶. Гарчи интернет ОАВ дунёнинг кўплаб ривожланган давлатларида оммалашиб улгурган бўлса-да, улардаги босма нашрлар адади ҳам шунга мувофиқ ҳавас қилгуликдир.

Ўзбекистонда аҳоли тиббий маданиятини оширишда масс-медиянинг ўрни бекиёс ҳисобланади. Чунки, радио-телевидения орқали узатилаётган қизиқарли кўрсатув ва эшиттиришлар, оилаларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, маҳалла аҳолиси ва ёшлар ўртасида тиббий маданиятни ошириш ва соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш шароитида тиббий маданият-

ни ошириш марказлари вазифасини ўташ, аҳоли ўртасида турмуш маданиятини шакллантириш, оиланинг тиббий маданиятини ошириш масалалари билан бевосита шуғулланиш ва бу соҳада оммавий ахборот воситаларини кенгроқ жалб қилиш соҳанинг ривожланишига муҳим омил бўлиб хизмат қилишига бевосита боғлиқдир. Жамиятимизда ҳаққонийлик ва холисликни таъминловчи ОАВ доимо фаол, бир қадам олдинда бўлиши жуда муҳим.

Чунки ривожланиш, ўсиш ҳамда юксалиш аввало холисликдан, кўз илғамас муаммоларни ҳал қилишдан бошланади. Инсонлар дардини очик ойдин оммага олиб чиқиб, халқ ва инсон кадрлари учун курашаётган софдил журналистларимизга халқимиз жуда катта ишонч билдирмоқда. Журналистларимиз жамият халоскорлари, деган фикрларни ҳам таъкидлашмоқда. Бу жуда катта ишонч ва маъсулиятдир. Жойларда аҳоли билан ўтказилаётган бевосита мулоқотлар, бунга мисол бўла олади.

Турли мамлакат вакиллариининг ёлғон хабарларга қарши курашда ўз тажрибалари ҳақидаги чиқишлари ҳамда бундай жараёнга қарши курашиш борасидаги фикрлари кенг мунозаралар билан давом этди. Хусусан, ёлғон хабар тарқатувчи манбаларга қарши курашиш учун ишончи ахборот тарқатувчи ўта йирик ахборот агентликлари ташкил этиш лозимлигини таъкидлаган Осиё Журналистлари ассоциацияси президенти мисрлик Ашраф Дали, «Матбуот адолатли, ҳаққоний ва ишончли бўлса, ўқувчи унга тескари хабар тарқатган манбаларга ўз ўзидан ишонмайди» деб қайд этди.

Ҳиндистонлик журналист Сабина Индержит эса ўз сўзини «Журналистика факт демоқдир, унда ёлғон хабарга ўрин йўқ» деб бошлаб, ҳақиқий журналистика ҳамда ишончли ОАВлар етарли иш олиб бормаган жойда ёлғон хабарларга кўпроқ дуч келамиз деб таъкидлаган.

Бугунги кунда Интернет ва замонавий масс-медиа жадал сураётларда ривожланиб ўсиб

⁵ <https://uzhurriyat.uz> › 2022/05/06 <https://daryo.uz/k/2019/07/03/kop-oqish-kerakmi-kimdir-oylab-topgan-voqealaridan-foйда-bormi>

⁶ <https://ictnews.uz/10/04/2019/publishing/>.

бормокда. Интернет ва замонавий медиа шароитида ҳар қандай киши ахборот муаллифи ҳам муаллифи ва тарқатувчиси бўлиши мумкин. Бу турдаги фаолиятни амалга ошириш учун жаҳон ҳамжамияти томонидан барчага ахборот бериш воситаларидан фойдаланиш бўйича тенг имконият яратиш усуллари ишлаб чиқилмокда. Ҳукуматлар бу борада иш олиб бормокда ва ўз қонунчилик ҳужжатларига ахборот алмашинуви соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни, маълумотларни олиш ва тарқатиш бўйича ҳуқуқни, алоҳида шахсларнинг чоп этилган материаллар бўйича мажбуриятлари ва масъулиятини тартибга солиш турли меъёрларни киритмокда⁷.

Аммо, бугунги кунда вазият тубдан ўзгармокда. “Дигитализация” орқали инсон ҳаётининг жадал “медиатизацияси” анъанавий пассив томошабинларнинг фаол иштирокчиларига айланишига имкон берди, хусусан, аудитория кўп ҳолларда анъанавий журналистика воситачилигисиз оммавий ахборот воситалари билан ўзаро алоқада бўлишда, ахборот тайёрлаш ва узатишда, эркин баҳс ва мулоқот олиб боришда фаолликни намоеън этмокда.

Медиа ва ахборот саводхонлигини (МАС) бирданига ўзлаштириб бўлмайди. Бу – доимий ва динамик тажриба ва жараён. У ўз ичига ахборотдан фойдаланиш, уни яратиш ва узатиш, медиа ва технологик контент бўйича билим, кўникма ва қарашларни қамраб олганда яқунланган, деб ҳисобланиши мумкин. Бугунги кунда МАС аста-секин, ҳар бир шахснинг шаклланишига параллель тарзда шакллантириладиган компетенцияга киритилади. Бугунги кунда МАС мактабгача таълимдан бошлаб долзарб аҳамиятга эга эканлиги ҳақида сўз кетар экан, экспертлар, бугунги кунда ахборот ҳаммани, барча жойда ва ҳар доим ўраб олганига урғу беради. Ҳар бир уйда, ҳар бир оилада мавжуд бўлган медиаресурслар ҳисоблаб

чиқилса, МАСнинг шакллантирилиши овқатланиш, шахсий гигиена ва ҳ.к. лар каби биринчи даражали эҳтиёжга айлангани маълум бўлади⁸.

Шу маънода россиялик мутахассис И.Василенинг, «Ҳозирги шароитда исталган давлатнинг қучи ва таъсири унинг ахборот маконидаги ўрни билан бевосита боғлиқдир»⁹ деган фикрни илгари сурган. И.Сушненко эса масалага қуйидагича янада чуқурроқ ёндашган: «Бугун жаҳонда у ёки бу субъектнинг муваффақиятли фаолият олиб бораётганлигини унинг ахборот маконида қандай тақдим этилганлиги ва унинг қандай имижга эга эканлиги билан баҳолаш мумкин»¹⁰.

Россиялик таниқли матбуотшунос олим Е.П.Прохоров матбуотнинг асосий вазифалари сифатида мафкуравий, маданий-маърифий ва рекреатив (дам олдиришга мўлжалланган) ва бевосита ташкилотчилик функцияларини тилга олади. Филология фанлари доктори профессор Мухтор Худойкуловнинг, оммавий ахборот воситалари воқеликни тасвирлаб бериши ва таҳлил этиши орқали ўқувчилар аудиториясига бевосита таъсир этиши ижтимоий вазифа даражасига кўтарилади¹¹.

Матбуот воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот, маълумот етказиш билан чекланмайди, балки мавжуд ҳолатни таҳлил, тадқиқ қилади, ҳулосалар чиқаради, тақлиф-мулоҳазаларни кенг жамоатчилик муҳокамасига тақдим этади¹².

Инсонни ахборот жамиятида яшашга ахборот орқали тайёрлаш муаммоси анъанавий равишда

⁷ Медиаобразование 2015: Сб. трудов Всероссийского форума конференций “Медиаобразование 2015. Медиа-информационная грамотность для всех”, Москва, 11 декабря 2015 г. /Под редакцией И. В. Жилавской. — М.: МПГУ, 2015. — 236 с.

⁸ (Журналистика медиа ва ахборот саводхонлиги: [Матн]5-тамойил./ Н. Муратова, Э. Грizzle, Д. Мирзахмедова —Тошкент: Бактрия пресс, 2019. — 112 б.)

⁹ Василенко И.А. Геополитика современного мира. — М., 2006. — 317 с.

¹⁰ Сушненко И.А. Моделирование фрейма как инструмент регионального имиджмейкинга // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения: Материалы 50-й международной научной конференции. — СПб., 2011. — С.238.

¹¹ Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. —Т.: “Тафаккур”, 2011. —Б. 30-33.

Худойкулов М. Китоблар, асарлар. — .: https://kitobxon.com/uz/yozuvchi/muhtor_hudoykulov

¹² Публицистика. — 1.:<https://qomus.info/encyclopedia/cat-p/publitsistika-uz/>

халқаро ҳамжамият ва энг аввало, халқаро ташкилотлар диққат марказида туради. ЮНЕСКО медиа ва ахборот саводхонлиги ривожланишига қўмаклашади ва уни “инклюзив, очиқ, иштирокчи ва плюралистик билимлар жамиятини барпо этиш учун замин” деб ҳисоблайди. Бугунги ахборот билан тўйинган жамият ва чегарасиз ахборот алмашинуви шароитида журналистларнинг ҳолислиги ва медиасаводхонлиги масаласи ўта муҳим аҳамият касб этади¹³.

¹³ Медиа и информационная грамотность в обществах

Дунёдаги ҳар бир давлат ўз миллий маданиятига ўз тиббий саводхонлигини оширишга ҳамда ахборот сиёсати талабларини ўрнатишга доим ҳаракат қилади, Аҳоли соғлигини сақлашда тиббий маданиятни шакллантириш, ОАВ нинг ролини ошириш. Шу маънода, мазкур янги тенденцияларни қабул қилиш ва миллий ғоя билан уйғунлаштириш мамлакат ахборот макони ҳолислигини таъминлашга хизмат қилади.

знания / Сост. Кузьмин Е. И., Паршакова А. В. — М.: МЦБС, 2013. — С. 14.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 июндаги “Оммавий ахборот воситалари мустақиллигини таъминлаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисида ПҚ-4366-сон қарори.
2. Босма ОАВ таҳририятлари учун ўқув қўлланма. ф.ф.н. Наргис Қосимова, ф.ф.н. Назира Тошпўлатова, Нигора Шофайзиева, Нозима Муратова. Т: 2008.
3. Мухтор Худойкулов, Журналистика ва публицистика. “Тафаккур” нашриёти. Т.:2011. Б-281.8-бет.
4. А.Нурматов, Б.Дўстқораве, Ф.Мўминов, Ҳ.Саидов, Н.Тошпўлатова, С.Маҳсумова “Журналистика назарияси тарихи ва тараққиёти” Ўбўлим, 8-фасл “Ўзбекистон” НМИУ, 2019. 578-Б. 63-64 бет. Karin Wahl-Jorgensen, Thomas Hanitzsch. The handbook of journalism study. International Communication association. New York, 2009.P.48.
5. [Электронный ресурс] <https://uzhurriyat.uz> > 2022/05/06
6. [Электронный ресурс] <https://daryo.uz/k/2019/07/03/kop-oqish-kerakmi-kimdir-oylab-topgan-voqealaridan-foйда-bormi>
7. [Электронный ресурс] <https://ictnews.uz/10/04/2019/publishing/>.
8. (Журналистикада медиа ва ахборот саводхонлиги: [Матн]5-тамомйил./ Н. Муратова, Э. Гризл, Д. Мирзахмедова — Тошкент: Бактрия пресс, 2019. — 112 б.)
9. Василенко И.А. Геополитика современного мира. — М., 2006. — 317 с.
10. Сушненко И.А. Моделирование фрейма как инструмент регионального имиджмейкинга // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения: Материалы 50-й международной научной конференции. — СПб., 2011. — С.238.
11. Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. — Т.: “Тафаккур”, 2011. —Б. 30-33. [Электронный ресурс] https://kitobxon.com/uz/yozuvchi/muhtor_hudoykulov
12. Публицистика.— [Электронный ресурс] <https://qomus.info/encyclopedia/catp/publitsistika-uz/>
13. Медиа- и информационная грамотность в обществах знания / Сост. Кузьмин Е. И., Паршакова А. В. — М.: МЦБС, 2013.. — С. 14.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ МОДЕЛНИ ҚАРОР ТОПТИРИШДА ИҚТИСОДИЙ ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ ЎРНИ

Саид Рахманов,
тадқиқотчи

Аннотация: Мақолада профессионал журналистлик фаолиятнинг муҳим йўналиши бўлган иқтисодий журналистика таҳлил қилинган. Ўзбек медиасферасида иқтисодий журналистиканинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ҳозирги босқичи тадқиқ қилиниб, АҚШ, Буюк Британия, Россия тажрибасига қиёсан ўрганилган. Иқтисодий журналистиканинг Ўзбекистонда янги иқтисодий моделни қарор топтиришда ўрни, бунда журналист салоҳияти ва маҳоратининг муҳимлиги очиб берилган.

Мақолада, шунингдек, иқтисодий журналистикадаги асосий жанрлар, мавзуга ёндашувдаги ютуқ ва камчиликлар айрим матбуот нашрлари мисолида ўрганилиб, масала ечими юзасидан таклифлар берилган. Журналист кадрлар тайёрлашда ихтисослашув зарурлиги назарий ва амалий жиҳатдан исботлаб берилган.

Ислохотларнинг янги даври, дея эътироф этилаётган сўнгги беш йилликда мамлакатимизда Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг зарур сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослари яратилди. Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан 2022-2026 йилларга мўлжалланган ривожланишнинг янги модели ту-

зилгани ислохотларнинг мантикий давом бўлди. Бу «Инсон қадри учун» тамойили устувор бўлган, ўзида халқимиз турмуш фаровонлигини янада ошириш, иқтисодиёт тармоқларини трансформация қилиш ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш, аҳоли ҳуқуқ ва манфаатларини сўзсиз таъминлаш ҳамда фаол фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясидир.

Мазкур дастурий ҳужжатнинг учинчи, иқтисодий йўналишида мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожланишини таъминлаш ва рақобатдошлигини оширишга қаратилган устувор вазифалар белгилаб берилган. Хусусан, иқтисодиёт тармоқларида барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали келгуси беш йилда

аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни 1,6 баравар, 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 минг АҚШ долларида ошириш ҳамда «даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар» каторига кириш кутилмоқда¹. Бу борада миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатидавом этирилиб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш режалаштирилган².

Хўш, Ўзбекистоннинг янги иқтисодий моделини қарор топтиришда журналистиканинг ўрни қандай бўлиши керак? Бу

жараёнда унинг вазифалари нималардан иборат-у, у қай даражада бажариляпти?

Бинобарин, матбуот ижтимоий ҳаётни акс эттириш кўринишларидан бири, реал воқеликларни билиш, тадқиқ этиш ва унга таъсир кўрсатишнинг муҳим воситасидир³. Унинг бош вазифаси — ижтимоий ҳаётни акс эттириш. Миллий матбуотимиз асосчилари ҳисобланган жадид боболаримиз таъкидлаганларидек, матбуот — фикрлар тилмочи, миллат ва эл-юрт ривожини йўлида хизматчи, одамлар онгу шуурининг қуёши, ҳар кимнинг виждонига тутилган кўзгу бўлмоғи лозим⁴. Шу маънода, оммавий ахборот

воситалари жамиятдаги ўзгаришлар, хусусан, иқтисодий янгиланишларга чинакам ойина бўла олиши зарур. Қолаверса, унинг кишилар билан оммавий мулоқот ўрнатиш, билим ва ғоялар тарқатишда асосий воситачилик функцияси тобора кенгайиб бормоқда. Натижада янги формат ва кўринишларда намоён бўлиб, халқ журналистикасига мустаҳкам пойдевор яратди.

Кейинги пайтда матбуот ва сўз эркинлигига қаратилаётган эътибор туфайли мазкур соҳа ривожланмоқда. Оммавий ахборот воситалари сони йил сайин кўпайиб бораётгани фикримиз тасдиғидир. Ҳозирги кунда юртимизда 2140 та ёки 2016 йилдагига нисбатан 626 та, 1991 йилдагига нисбатан эса 1745 та кўп оммавий ахборот воситаси фаолият юритмоқда. Уларнинг 65 фоизи

¹ 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, №ПФ-60 2020 йил 28 январь. // <https://lex.uz/docs/5841063>.

² Ўша манба.

³ Худойкулов М. Журналистикага кириш. — Тошкент, 2005 й., 12-6.

⁴ Баҳодир Карим. Жадид руҳида туғилган ўзбек нашрлари. Миллий матбуотнинг илк йиллари ҳақида. // <https://kun.uz/92841758>.

нодавлат медиа воситалари экани соҳада таркибий ўзгаришлар изчил амалга оширилаётганидан далолат беради. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Биз мамлакатимизда сўз ва матбуот эркинлигини, ахборот олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқини таъминлаш масаласини инсон қадрини улуғлаш, демократик жамият ва халқпарвар давлат қуришга қаратилган тараққиёт стратегиямизнинг муҳим ва ажралмас қисми деб биламиз”⁵.

Анъанавий нашрлар билан бирга, интернет нашрлар ҳам жадал тараққий этиб бораётгани алоҳида эътиборга моликдир. Айни пайтда уларнинг сони 745 тага етиб, у аллақачон ўқувчилар энг кўп мурожаат қиладиган матбуот турига айланиб улгурди. Шубҳасиз, интернет-журналистиканинг ривожланишида интернет тезлигини ошириш, оператор ва провайдерларга интернет хизматлари учун таърифнинг арзонлаштириш чора-тадбирлари кўрилаётгани, пировардида интернет хизматидан фойдаланувчи аҳоли сони 31 миллиондан ортгани ҳам муҳим роль ўйнамоқда⁶.

Журналистика кенг қамровли фан бўлиб, унинг тури ва йўналиши кўп. Улар номланиши турлича бўлса-да, мақсад ва вазифалари бир хил: ахборот олиш, қайта ишлаш ва етказиш. Фақатгина улар ана шу ахборотни тақдим этиш усуллари билангина бир-биридан фарқланади. Миллий журналистикамизда ўз ўрнига эга бўлаётган яна бир йўналиш иқтисодий журналистикадир. Иқтисодий

ислохотлар, хусусан, Ўзбекистоннинг янги иқтисодий моделининг кенг оммага тушунтириш, унинг мазмун-моҳиятини очиқ бериш иқтисодий журналистиканинг бош объекти ҳисобланади.

Аммо шуни айтиш керакки, кўпчилик иқтисодий мавзу бевосита ушбу соҳа вакиллари, тор доирадаги мутахассислар учун деб тушунади. Ҳатто аксарият журналистлар учун ҳам иқтисодиёт қизиқ эмас. Уни ҳали тўлиқ ўзлаштирилмаган кўрик ерга ўхшатиш мумкин.

Тўғри, олимлар эътироф этганидек, “иқтисодиёт ҳақида ёзиш, аҳолига бу ҳақида маълумот бериш ва одамларнинг билимини ошириш сиёсий можароларда чайқовчилик қилишдан кўра анча мураккаб”⁷. Бироқ инсоният ва жамият тараққиётининг ўзагида иқтисодиёт ётади. Уни тушунмасдан, иқтисодий билимларни оширишмасдан туриб, умумривожланишга эришиб бўлмайди. Бу жараёнда журналистлар энг олдинги сафларда турмоғи зарур. Кенг

“Бизнес-вестник Востока” (“Шарқ бизнес хабарлари”) газетаси мамлакатда ташкил этилган биринчи иқтисодий нашр ҳисобланади. У 1991 йил август ойидан рус тилида нашр этиб келинади.

омма иқтисодий янгиликларни қабул қилиши кўп жиҳатдан журналистлар масалага қайси ракурстан ёндашиб, қандай талқин этишига боғлиқ. Журналистиканинг қудратли кучи ҳам айнан публикага таъсир эта олиш, ижтимоий фикрнинг шакллантиришдаги катта ролида, аслида.

Халқаро тажрибага назар ташласак, иқтисодий журналистика ОАВнинг таянч устунларидан бири ҳисобланади. Рус матбуотида бу борада, асосан, ўзаро синоним бўлган иккита тушунча кенг қўлланилади. Булар – «иқтисодий журналистика» ва «бизнес-журналистика». Ҳарб тажрибасида эса кўпроқ «business reporting» ибораси қўлланилади.

Баъзи рус тадқиқотчиларининг фикрича, иқтисодий ва бизнес журналистика тушунчаларини фарқлаш учун зарур шартлар мавжуд. Мантикий асос шундан иборатки, бизнес-журналистикаси, асосан, корпоратив соҳани қамраб олса, иқтисодий журналистиканинг қизиқиш ва ўрганиш

⁵ Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига. Ўзбекистон Республикаси Президентининг табриги, 2023 йил 27 июнь. //https://president.uz/uz/lists/view/6442.

⁶ Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирининг парламентга ҳисоботи, 2022 йил 14 декабрь. //https://mitc.uz/uz/news/view/4248.

⁷ Надежда Добрецова. Экономическая журналистика — оружие против бедности. //https://dp.kg/ru/activity/economic-journalizm.

объекти макроиктисодий масалалар ҳисобланади⁸. Ўрганишларга қараганда, кейинги пайтда ушбу атамалар орасидаги фарқ тобора қисқариб, уларнинг маъно-мазмунини ўзаро яқинлашиб бормокда. Чунки Ғарб олимларининг эътирофи этишича, масалан, АҚШда иқтисодий ва бизнес журналистика ўртасида фарқ йўқ.

Америкалик олим Д. Форсит бизнес журналистикаси («business reporting») тарихини Қадимги Бобил ва Миср давридан бошлайди⁹. Бироқ иқтисодий журналистика оммавий ахборот воситаларининг бир тури сифатида анча кейин пайдо бўлган. Буюк Британия ва АҚШда унинг ривожланиш босқичлари қуйидаги даврларга бўлиб ўрганилади: 1) XVI аср биринчи ярми–XVIII аср ўргалари; 2) XVIII аср иккинчи ярми – XX аср

бошлари; 3) XX аср; 4) Замонавий босқич (XXI аср бошлари).

Буюк Британияда бизнес журналистикасининг жадал ривожини «Таймс» («The Times») журнали ташкил этилиши билан боғланади. Шундан сўнг иқтисодиётнинг турли соҳаларига ихтисослашган нашрлар пайдо бўла бошлайди. Айталик, 1843 йилда ҳозирги кунда ҳам энг нуфузли нашрлардан бири ҳисобланадиган «Экономист» («Economist») журнали дунё юзини кўради.

Тадқиқотчиларнинг эътирофи этишича, ўша пайтда кундалик молиявий-иқтисодий нашрлар Европа бозорида янги ҳодисага айланган эди. Салоҳиятли инвесторлар бизнес олами янгиликларини, ўзларини қизиқтираётган молиявий масалалар бўйича маълумотларни айнан иқтисодий нашрлардан топишарди. «Файнэншэл таймс» («Financial Times») газетаси — ана шундай нашрлардан бири. Унинг асосчиси Гарри Маркс (Harry Marks, 1855–1916) кун-

далик бизнес матбуотининг шаклланишига катта таъсир кўрсатиб, таъбир жоиз бўлса, “у нафақат газета, балки журналистикада янги мактаб асосчисига айланди”¹⁰.

АҚШ бизнес журналистикаси шаклланиш ва ривожланиш давларида кўп бора Буюк Британия тажрибасини такрорлаган. Дастлаб пахта, тамаки, мўйна сингари хом ашёлар нархлари ҳақида маълумот берадиган амалий журналистика пайдо бўлди. Мамлакатда илк фабрикалар очилганидан кўп ўтмай эса “Нью-Йорк прайс каррент” (“New York Price Current”) номли нашр чоп этилди. Ушбу нашр муваффақияти биринчи иқтисодий кундалик газета – “Дейли айтемс формерчэнтс” (“Daily Items for Merchant”, 1815 й.)ни ташкил этишга катта туртки бўлди. Айнан ушбу тажриба жамиятда бизнес журналситикага эҳтиёж юқори эканлигини амалда тасдиқлади. Натижада XX асрнинг бошларига келиб, иқтисодий нашрлар сони 800 тага етади.

Ўзбекистонда-чи? Журналистиканинг ушбу жабҳаси қай даражада ривожланмокда?

Иқтисодий журналистика ОАВ тизими ва профессионал журналистлик фаолиятининг бир соҳаси бўлиб, у Ўзбекистонда иқтисодий инфратузилманинг таркибий қисмларидан бирига айланишга интиломда. “Бундан уч йиллар аввал сифатли даврий матбуот ролига

⁸ Тищенко В.Н. Деловая журналистика: типология и видовые признаки. 2014 г. 137-с.

⁹ Forsyth D. The business press in America: 1750–1865. Philadelphia: Chilton Books, 1964. P.1.

¹⁰ Смирнова И.С. Становление и развитие финансово-экономической прессы Великобритании (на примере Financial Times): Дис. канд. филол. наук. СПб., 1999. 35-с.

даъвогарлик қиладиган амалий нашрлар деярли йўқ эди. Аммо бу ролни таҳлилий журналистик ва матбаа бўйича юқори ижро даражаси билан тавсифланадиган нашрлар ўз зиммасига олди”¹¹.

Хорижий давлатлар, айтайлик, Европа ва Осиёнинг ривожланган мамлакатлари билан қиёсланганда Ўзбекистонда иқтисодий журналистика талабларига тўла жавоб берадиган ОАВ турлари у қадар кўп эмас. Улар ҳозирги ўзбек медиасферасининг “ўтиш даври”даги мураккаб шароитга қарамадан ўз фаолиятини давом эттириш орқали иқтисодий журналистикани шаклланиш босқичидан ривожлантириш поғонасига олиб чиқишга ҳаракат қилаётгани билан алоҳида аҳамиятга эга.

“Бизнес-вестник Востока” (“Шарқ бизнес хабарлари”) газетаси мамлакатда ташкил этилган биринчи иқтисодий нашр ҳисобланади. У 1991 йил август ойидан рус тилида нашр этиб келинади. Газета дастлаб “Правда Востока” газетасининг иловаси сифатида тақдим этилган. Саккизинчи сонидан бошлаб эса мустақил ҳафталик газета сифатида чоп қилина бошланган.

Ишбилармон ва тадбиркорларнинг ҳафталик нашрида мамлакат иқтисодий ҳаёти, савдо, молия-банк тизими, корхона ва ташкилотлар, шунингдек, бизнес тузилмалар фаолияти кенг ёритилади. Айниқса, тадбиркорлик, тижорат хабарлари ва рекламалар, ишбилармонлар маслаҳатлари, Ўрта Осиё товар бозори ҳақида маълумотлар, минтақа давлатларидаги иқтисодий вазият, соҳага оид меъёрий қонун ҳужжатларига шарҳлар бериб борилади. Биржа бюллетенлари ҳамда маълумотларига ҳам етарлича жой ажратилади. Бундан ташқари, узоқ ва яқин хориж мамлакатлари иқтисодиётининг муҳим қирралари, мамлакатлараро ҳамкорлик муносабатлари ҳақида материаллар эълон қилинади. Шу боис газета 2000 йилдан сўнг МДХ ва Болтиқбўйи мамлакатларидаги ўз ўқувчиларини, яъни обуначиларини топа олди.

Айни пайтда иқтисодий йўналишда “Янги Ўзбекистон”, “Правда Востока”, “Қишлоқ ҳаёти”,

¹¹ Мамадова Я.М., Тошпўлатова Н.Т. Иқтисодий журналистика Ўзбекистонда барқарор ислохотларни ривожлантириш омили сифатида. — Тошкент, “Fractal”. 2022, 9-б.

“Финансово-экономическая газета”, “Банк ахборотномаси/Банковские вести”, “Биржа” каби газеталар, “O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi” (“Экономические вестник Узбекистана”), “Экономическое обозрение/Иқтисодий шарҳ”, “Ҳаёт ва иқтисод” (“Жизнь и экономика”), “Бозор, пул ва кредит” (“Рынок, деньги и кредит”), “Деловой партнёр UZ” сингари журналлар, шунингдек, бир қатор интернет-нашрлар фаолият юритмокда.

Ўзбекистон медиасида соф иқтисодий газета ташкил этилганига ҳали кўп вақт бўлмаган бўлса-да, ўзбек иқтисодий журналистикаси бир асрдан ортиқ тарихга эга. Аниқроғи, илк иқтисодий нашр 1919 йилдан чоп этила бошланган. Бу «O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi» — «Экономический вестник Узбекистана» журналидир. У нафақат республикада, балки Марказий Осиёдаги дастлабки иқтисодий журнал ҳисобланади. Мазкур журнал ўтган давр мобайнида олти номда, бир неча ўн миллион нусхада чоп этилди.

Ушбу нашр даврининг долзарб масалаларига ўз вақтида жиддий ва ҳолисона баҳо бериш йўлидан бориб, кенг илмий доиралар учун фойдали бўлган иқтисодий-статистик таҳлил манбаига айланди. Мақолаларда кичик ишлаб чиқариш субъектлари фаолиятдан тортиб, иқтисодиётнинг барча тармоқларида эришилаётган ютуқ ва муваффақиятлар моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилинапти. Нашр сифати йилдан-йилга такомиллашиб, мақолалар савияси ортмокда. Айниқса, мустақиллик йилларида журнал ўзининг ижодий мавқеи ва аҳамиятини ошириб, умумминтақавий нашр мақомига эга бўлди. Табиийки, бунда, миллий академик мактабнинг таниқли намояндалари, иқтисодчи олимлар, фаол зиёлилар гуруҳи ва кенг жамоатчиликнинг кўмаги катта бўлди.

Таҳририят ўз олдида нафақат бозор тартиб-қоидаларини тушунтириш, балки бозор иқтисодиётини янада ривожлантириш учун зарур маънавий ресурс ҳисобланган иқтисодий таълимни ривожлантиришни асосий мақсадлардан бири этиб қўйган. Яъни мақолалар мазмуни, материалнинг тушунарли бўлиши, таҳлилнинг чуқурлиги ва амалий жиҳатдан йўналтирилишига ҳаракат қилинапти. Шу боис журналда муаллиф-

лик мақолалари мунтазам чоп этилишига биринчи даражада эътибор қаратилади, унда интернет ва бошқа манбалардан кўчириб босилган материалларни деярли учратмайсиз.

Иқтисодий журналистика таҳлили шуни кўрсатяптики, соҳада эришилаётган ютуқлар билан бирга, айрим камчиликлар ҳам мавжуд. Бу, аввало, журналист кадрлар етишмаслигида кўзга ташланмоқда. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университети билан бирга, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ва бошқа олий ўқув юртларида ҳар йили юзлаб журналистлар тайёрланаётган бўлса-да, иқтисодга ихтисослашган мохир журналистлар, иқтисодий шарҳловчилар жуда кам. Бунинг оқибатида матбуот саҳифаларида, телеэкаранларда, радиотўлқинларида, интернет сайтларида соф иқтисодий таҳлиллар камдан-кам берилади.

Ўрганишларга қараганда, кейинги пайтда иқтисодий мавзудаги материаллар одатда уч хил усулда тақдим этиляпти.

Биринчиси, информацион жанрдаги хабар ёки бирмунча кенгайтирилган ахборотлар.

Иккинчиси, фақат рақам ва фактлардан иборат ҳисобот-материаллар;

Учинчиси, бирор компания ёки соҳа ютуқлари тараннум қилинган тижорат йўсинидаги мақолалар бериш билан чекланиб қолинмоқда.

Афсуски, уларнинг услуби эскилиги, тили мураккаблиги туфайли аудитория эътиборини жалб эта ололмаяпти. Айрим ҳоллардагина таниқли иқтисодчиларнинг таҳлилий чиқишлари эълон қилинади, холос. Бугунги авлод журналистлари орасида иқтисодчилар билан баҳсга киришадиган, улар билан “иқтисодий тилда” гаплаша оладиган журналистлар кўзга ташланмайди. Шу жиҳатдан олганда, И.Н. Деминанинг фикрларига тўлиқ қўшилиш мумкин: журналистик таълимда иқтисодий журналистларни тайёрлашда ихтисослашув талаб этилади. Журналистика таълимини нафақат махсус университетларда, балки бошқа олий ўқув юртларининг ихтисослаштирилган факультетларида ҳам йўлга қўйиш зарур¹².

Иқтисодиёт ва журналистика. Глобаллашув ва трансформация жараёнлари тобора жадаллашган ҳозирги тезкор шароитда бу икки соҳани айри тасаввур этиб бўлмайди. Уларнинг ўзаро таъсирини ўрганиш, илмий тадқиқ қилиш илм-фан олдидаги энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бироқ бу фанга илмий ёндашувни, ўз навбатида, илмий йўналишни ишлаб чиқишда эса турли мутахассислик вакиллариининг иштирокини тақазо этади. Негаки, иқтисодий журналистика кўплаб фанлар, шу жумладан, журналистика назарияси, иқтисодий назария, ижтимоий пси-

хология, иқтисодий социология сингари фанларларнинг ўзаро уйғунлашуви маҳсули саналади.

Шу маънода, ўзбек медиасферасида иқтисодий журналистикани ривожлантириш, Ўзбекистоннинг янги иқтисодий моделини қарор топтиришдаги ролини ошириш учун, бизнингча, ишни қуйидан, яъни журналистик таълимдан бошлаш керак. Ана шунда бугунги замон талабларига жавоб берадиган иқтисодий салоҳияти юқори журналист кадрларни тайёрлаб, медиа оламидаги бўшлиқни тўлдиришга муваффақ бўлиш мумкин.

Аслида, амалиётчи журналистлар учун ҳам иқтисодий мавзуда қалам тебратиш, мазкур соҳани кенг ёритиш мушкул юмуш эмас. Юртимиз ва хориж олимлари томонидан иқтисодий журналистиканинг типологик хусусиятлари ва жанрлари аллақачон аниқланган. Яъни илмий ва амалий жиҳатдан етарли тажрибага эгамиз. Ҳамма гап ундан оқилона фойланишда. Бунда замонавий иқтисодий журналистика олдидаги янги вазифаларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Улар қуйидагилар:

– мамлакат ва стратегик ҳамкор давлатлардаги асосий иқтисодий воқеалар ҳамда уларнинг иқтисодиёт соҳалари ва бизнес оламига таъсири таҳлили;

– аудиториянинг тезкор молиявий-иқтисодий ахборотлар билан таъминлаш;

– иқтисодий ўзгаришларнинг ижтимоий соҳаларга таъсири таҳлили;

¹² Демина И.Н. Экономическая журналистика: проблемы научного и кадрового обеспечения // Известия ИГЭА. 2011. №3 (77).

– бизнес сиёсати ва мафкура-сини шакллантиришда жамоатчилик фикрини ифода этиш;

– юқори самарали бўлган илғор ютуқ ва тажрибаларни кенг жамоатчилик оммаси эътиборига ҳавола этиш.

Иқтисодий журналистика – бу реклама ёки пиар эмас. Уни эълонлар тахтасига ҳам айлантириб қўймаслик даркор. Унинг бирламчи функцияси аҳолининг барча қатламларига иқтисодий қарорлар қабул қилиш, яқин истиқбол учун молиявий режалар ишлаб чиқишда кўмак берадиган ҳолис ахборот етказишдир. Бу жараёнда журналист тайёрланаётган материаллари ишбилармон доира вакилларида тортиб, ёлланма ишчиларга ҳам бирдек фойдали ва тушунарли бўлиши лозимлигини бир зум бўлса-да, диққат-эътибори марказидан қочирмаслиги шарт. Бу ерда журналист маҳорати, ижодий қобилияти ва иқтисодий салоҳияти, таҳлил қилиш қобилияти ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Ушбу йўналишдаги материаллар таҳлили шуни кўрсатяптики, ўзбек иқтисодий журналистикаси эски қолиплардан хануз тўлиқ чиқиб кета олмаяпти. Мавузлар кўлами торлиги, масалалар тадқиқи саёзлиги, усулнинг анъанавийлиги кўзга ташланади. Таассуфланарлиси, қишлоқ хўжалигига оид чиқишлар аксар ҳолларда иқтисодий журналистика сифатида талқин қилинади. Ваҳоланки, агрожурналистика иқтисодий журналистиканинг бир йўналиши, қишлоқ хўжалиги ва

унинг тармоқлари эса ўрганиш объектлари, ҳолос.

Фаолият йўналиши, ихтисослашуви ва формати турлича бўлган ОАВларда, асосан, реклама ва эълонлар, муаллифсиз тижорат мақолалари иқтисодий материаллар сифатида тақдим этиб бориляпти. Кўплаб материалларда журналист ёндашуви, масалага муносабати айтарли сезилмайди. Бу эса журналистиканинг олтин қоидаси бўлган ҳолислик тамойилига терсдир.

Ўзбек медиа бозори иқтисодий шарҳларга ўта чанқоқ. Афсуски, уни таъминлашда матбуотнинг кучи ёки қурби етмаяпти. “Халқ сўзи” газетасида бундан бир неча йиллар бурун “Бир рақам шарҳи” руқни очилганида кўпчилик хурсанд бўлган эди. Сабаби, унда битта рақам мисолида иқтисодиётнинг бирор жаҳасидаги кўрсаткич таҳлил қилиб бериларди. Орадан кўп ўтмай унинг телевизион варианты ҳам пайдо бўлди. Бироқ “Ўзбекистон 24” телеканалида берилган бу шарҳ у қадар ўзини оқламади. Ҳолисона айтганда, ушбу каналда узатиладиган “Дақиқа” лойиҳасини “Бир рақам шарҳи”га қиёсланганда анча самарали усул, дейиш мумкин.

Тўғри, булар ҳажман қисқа бўлганлиги учун мавзуга чуқур кириш имконсиз. Аммо ҳар қандай масала юзасидан аудиторияни хабардор қилиш, фикр уйғотиш ва ҳулоса қилиши учун етарли бўлган информация бера олиш мумкин. Улар ОАВларда соф иқтисодий

жанрларга ўтишга бўлган дастлабки ҳаракат ўлароқ алоҳида аҳамиятга эга.

Иқтисодий мақолалар ҳақида гап кетганда аксарият журналистлар, ҳатто айрим муҳаррирлар рақамлар одамларга қизиқмас, деган фикрни айтишади. Инкор этмаймиз, чиндан ҳам, иқтисодий журналистика рақамлар, факт ва далилларга таянади. Лекин бу рақамларни қалаштириб ташлаш, қуруқ маълумотлардан иборат ҳисобот бериш, дегани эмас. Аксинча, рақамларни гапиртириш керак. Унинг замиридаги ютуқ ёки камчиликларни очиш, асл вазиятни содда тил ва усулда таҳлил қилиб бериш зарур. Шу жиҳатдан, иқтисодий журналистикани иқтисодиёт таржимони, десак, тўғри бўлади.

Иқтисодий журналистиканинг ахборот бозоридаги роли қуйидаги учта жиҳатда, айниқса, кўзга яққол ташланади:

Биринчиси, макроиқтисодий ҳолат таҳлили. Яъни жорий даврда эришилган макроиқтисодий кўрсаткичлар ва кутилмалар. Айтайлик, инфляция даражасининг прогнози қандай, иқтисодиёт ва унинг тармоқларида ўсиш суръати, унинг аҳоли даромади ва ишсизлик даражасига таъсири, бу жараёнда давлат иқтисодий сиёсати ва ижтимоий адолат – шу каби масалалар, албатта, қамраб олиниши зарур.

Иккинчиси, микроиқтисодиёт ва ҳудудлар ривожининг таҳлили. Қайси соҳа ва касблар ривожланиши кутиляпти, минтақавий ўсиш тенденциялари

кандай, кичик бизнес, саноат корхоналари олдида нималар турибди — шулар ҳақида яхлит тасаввур уйғотиши лозим.

Учинчиси, истеъмолчилар кайфияти ва харид қобилияти таҳлили. Истеъмол бозорида кутилмалар қандай, нарх сиёсати, улгуржи ва чакана савдо ўртасидаги тафовут, нимани, қаердан ва қанчага сотиб олиш керак сингари муҳим кундалик иқтисодий маълумотлар тақдим эта олиш ўта муҳим.

Иқтисодий медианинг шу каби функцияларини тўлақонли бажариш учун кучли назарий база ва амалий кўникма талаб қилинади. Масала моҳиятини тушуниш ва уни етказиб беришда булар жуда муҳим.

Яна бир муаммо — профессионал журналистларнинг лаёқатсизлиги (эҳтимол, ўта эҳтиёткорлиги), иқтисодий соҳада етарли

билимга эга эмаслиги. Шу боис журналистларнинг иқтисодий билимига янги ёндашув талаб этилади. Бу ерда гап ихтисослашув ҳақида бормоқда.

Журналистикада универсаллик керакдир, бироқ энг асосийси, ихтисослашувдир. Замонавий воқеликлар репортёрлар, айниқса, иқтисодий журналистика мухбирларидан махсус иқтисодий тайёргарликни талаб қилади. У мутахассислик фанлари билан чекланиб қолмасдан, миллий ва хориж иқтисодиёти, саноат, бизнес билимларини пухта ўзлаштириши, бундан ташқари, реклама ва тижорат мақолаларида “олтин ўрталиқ”ни топа олиши ўта муҳим. Айни пайтда ижодий қобилиятини муттасил ошириб бориши, қаламини чархлаши, ўз услубини топишга интилиши зарур. Ана шунда сифатли

материаллар тайёрлаб, медиа бозоридан мустаҳкамкам жой эгаллаш мумкин.

Кўплаб назариячилар иқтисодий журналистикага “келажак касби” дея таъриф беришган. Бизнингча, у келажак эмас, бугуннинг, шу куннинг касбидир. Бошқача айтганда, ўша кутилган келажак аллақачон келган. Буни фақат амалда исботлашимиз керак, холос.

Ўзбек медиасферасидаги ҳозирги ҳолат — публиканинг енгил-елпи нарсаларга ўчилиги, “хайп”га берилувчанлиги, чуқур таҳлил ва танқидга тоқатсизлиги — бундай ахборий муҳитда иқтисодий журналистикани ривожлантириш соҳа олдида кўндаланг бўлиб турган энг нозик масалалардан бирига айланган. Бу эса кейинги чиқишларимизнинг асосий мавзуси бўлади, албатта.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, ПФ-60 2020 йил 28 январь.// <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. Худойқулов М. Журналистикага кириш. – Тошкент, 2005 й., 12-6.
3. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига. Ўзбекистон Республикаси Президентининг табриги, 2023 йил 27 июнь. // <https://president.uz/uz/lists/view/6442>.
4. Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирининг парламентга ҳисоботи, 2022 йил 14 декабрь.// <https://mitc.uz/uz/news/view/4248>.
5. Надежда Добрецова. Экономическая журналистика – оружие против бедности. // <https://dp.kg/ru/activity/economic-journalizm>.
6. Тищенко В.Н. Деловая журналистика: типология и видовые признаки. 2014 г. 137-с.
7. Маматова Я.М., Тошпўлатова Н.Т. Иқтисодий журналистика Ўзбекистонда барқарор ислохотларни ривожлантириш омили сифатида. – Тошкент, “Fractal”. 2022, 9-6.
8. Forsyth D. The business press in America: 1750–1865. Philadelphia: Chilton Books, 1964. P.1.
9. Смирнова И.С. Становление и развитие финансово-экономической прессы Великобритании (на примере Financial Times): Дис. канд. филол. наук. СПб., 1999. 35-с.
10. Демина И.Н. Экономическая журналистика: проблемы научного ва кадрового обеспечения// Известия ИГЭА. 2011. №3 (77).

AXBOROT XURUJLARINING SEMANTIK TALQINI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

Xasanov Baxodir,

O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotxuruj tushunchasining mazmun-mohiyati, ijtimoiy-siyosiy sohadagi ahamiyati, uning tarixiy ildizlari hamda dunyo ilmiy hamjamiyatining mazkur sohaga oid qarashlari qiyosiy o'rganilgan, tahlilga tortilgan.

Shuningdek, maqolada media maydonda axborot xurujining xavf-xatarlari va uning jamiyatga ta'siri xususida ma'lumot beriladi. Axborot maydonining subyektlari sifatida jurnalistlar va jamoatchilik bilan aloqalar tizimining mazkur yo'nalishdagi o'zini vazifalari, axborot qabul qiluvchilarining nuqtayi nazarlari ham tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Axborot xurujlari, kommunikatsiya, manipulyatsiya, propaganda.

KIRISH

Axborot xurujlarini muayyan maqsadga erishish uchun psixologik va axborotga asoslangan taktikalardan foydalanadigan strategik aloqa sifatida tushunish mumkin. Bunday jarayonlar odatda harbiy, siyosiy yoki strategik maqsadlarda auditoriyaning idroki, qarashlari, e'tiqodi va xatti-harakatlariga ta'sir qilishni maqsad qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Axborot xurujlari tushunchasi bir necha o'n yillar oldin ilmiy muomalaga kirgan, ammo aslida insoniyat uning individual qoidalaridan ko'p ming yillar oldin foydalanishni o'rgangan. Tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida axborot odamlar, xalqlar, davlatlar, harbiy-siyosiy bloklar va ittifoqlar o'rtasidagi kurashning ham eng muhim obyekti, ham vositasi bo'lib kelgan.

Xitoy faylasufi Sun Szi o'zining "Urush san'ati" traktatida axborot xurujlariga "...yolg'onning yo'li, doimiy ravishda yolg'on hujumlar uyushtirish, dezinformatsiyalar tarqatish, hiyla-nayrang va ayyorlikni qo'llashdir"[1], deya ta'rif beradi.

"Britannica" ensiklopediyasida esa ushbu tushuncha "talab qilinishi mumkin bo'lgan harbiy, iqtisodiy yoki siyosiy choralar bilan qo'llab-quvvatlanadigan dushmanga qarshi tashviqotdan foydalanish" [2] deb ta'riflanadi.

Bunday tashviqot, odatda qarama-qarshi tomonni ruhiy tushkunlikka tushirish, uning qarshilik ko'rsatishga bo'lgan xohish va irodasini sindirish, ba'zida esa uni o'z tizginiga solishga mo'ljallangan bo'ladi. [3]

Shunga ko'ra, T. Kabachenko psixologik xavfsizlikni "ijtimoiy subyektlarning yaxlitligi, moslashuvi va faoliyatining buzilishiga yordam bermaydigan axborot muhiti va jamiyat hayoti sharoiti" deb ta'riflaydi. [4] E.Kamenskaya esa psixologik xavfsizlikni tashqi va ichki xavfsizlik sharoitlarini hisobga olgan holda shaxsning xavfsizligi deb belgilaydi. [5] Bu subyektning tajribasi, xavflarni aniqlash, bashorat qilish va undan qochish qobiliyati va tayyorligi, qobiliyatlarning rivojlanish darajasi bo'lishi mumkin. T.Kolesnikova psixologik xavfsizlikni "insonning ruhiy holatini, psixologik xususiyatlarini va xulq-atvorini shaxsning irodasi va xohishiga qarshi o'zgartirishi mumkin bo'lgan, uning hayot yo'lini o'zgartirishgacha tubdan ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'sirlardan ongni ma'lum darajada himoya qilish" deb izohlaydi. [6]

V. Grachev psixologik xavfsizlikni yaxlitlik, integratsiyalashuv, ko'p o'lchovlilik, murakkablik, o'ziga xoslik, hissiy rang berish, vaziyatdan unumli foydalanish, tajriba va faoliyatning birligi, xabardorlik kabi xususiyatlar bilan tavsiflaydi. [7]

Amerikalik tadqiqotchilar L.Gordon va M.Loeb o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida axborot-psixologik xavfsizlikni axborot xavfsizligining quyi tizimi sifatida tahlil qilgan. [8]

Professor Fayzulla Mo'minov "Internet davlat idoralari xodimlari, huquqshunoslar, jurnalistlar, qisqasi, barcha uchun jiddiy yangilik, aniqrog'i jumboq bo'lib qoldi..." [9] deb hisoblaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, axborot xurujlarini auditoriyaning his-tuyg'ulari, motivlari, fikrlashi va pirovardida, tashkilotlar, guruhlar va shaxslarning xatti-harakatlariga ta'sir qilish uchun muhim vositalardan biri sifatida ko'rish mumkin.

Bu jarayonda esa axborot kommunikatsiya texnologiyalarining takomillashuvi mediada ma'lumotlar almashinuvi jarayonini tezlashtirishi, pirovardida buning foydali jihatlarini bilan bir qatorda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan tomonlari ham ko'zga tashlanayotganini ko'rishimiz mumkin.

NATIJALAR

Texnologiyaning jadal rivojlanishi biz yashayotgan axborot muhitini keskin o'zgartirdi. Bu jarayonda jamoatchilik voqea hodisalarni yoritish, ommaga yetkazishda ommaviy axborot vositalari bilan teng raqobatga kirishmoqda.

Endilikda axborot bilan ishlash va uni ommaga yetkazish axborot uzatuvchi va uni qabul qiluvchidagina iborat bo'lgan chiziqli modeldan, axborotlarni qabul qilish bilan birgalikda unga munosabat bildiradigan, javob qaytara oladigan auditoriyaga ega interfaol konvergentsiyaviy modelga asoslanmoqda.

Bugungi kunda jamiyatning o'z smartfoniga ega bo'lgan har qanday a'zosi sodir bo'layotgan voqea hodisalarni real vaqt rejimida yoritish imkoniyati mavjud.

Amerikaning Pew Research Centre tadqiqotlar markazi tomonidan 2019-yilda o'tkazilgan so'rovnomalar natijasiga ko'ra, dunyoda 5 mlrd aholi o'z smartfoniga ega hamda ularning yarmida bevosita internet bilan bog'lanish qobiliyati bor. "So'rovda qatnashgan 18 ta rivojlangan iqtisodiy mamlakatlarda o'rtacha 76% smartfonga ega bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich atigi 45% ni tashkil qiladi," deyiladi tadqiqot natijalari bo'yicha e'lon qilingan hisobotda. [10]

Shuningdek, Jahon reklama tadqiqot markazi (WARC) prognozlariga ko'ra, 2025-yilga kelib, internet foydalanuvchilarining deyarli to'rt dan uch qismi, ya'ni 72,6 foizi faqat o'z smartfonlari orqali internetga bog'lanadi. [11]

Shundan kelib chiqqan holda hukumatlar va an'anaviy ommaviy axborot vositalari endi axborot makonida eng

muhim o'yinchi sifatidagi o'rinlarini yo'qotib bormoqda. Endi ular boshqa barcha aktyorlar orasida o'z o'rinlari uchun raqobat qilishlariga to'g'ri kelmoqda.

Yuzaga kelgan ushbu vaziyat quyidagi 4 jihatni qamrab olmoqda:

- axborot olish imkoniyatlari va uzatish tezligi;
- foydalanuvchilarning anonimlik va maxfiylik siyosati;
- axborot almashish hajmi;
- har qanday chegaralarning oshib o'tilishi.

Axborot xurujlari an'anaviy ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy media, reklama, jamoatchilik bilan aloqalar va boshqa aloqa shakllarini o'z ichiga olgan turli usullar va usullardan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin.

MUHOKAMA

Shundan kelib chiqqan holda hukumatlar va an'anaviy ommaviy axborot vositalari endi axborot makonida eng muhim o'yinchi sifatidagi o'rinlarini yo'qotib bormoqda.

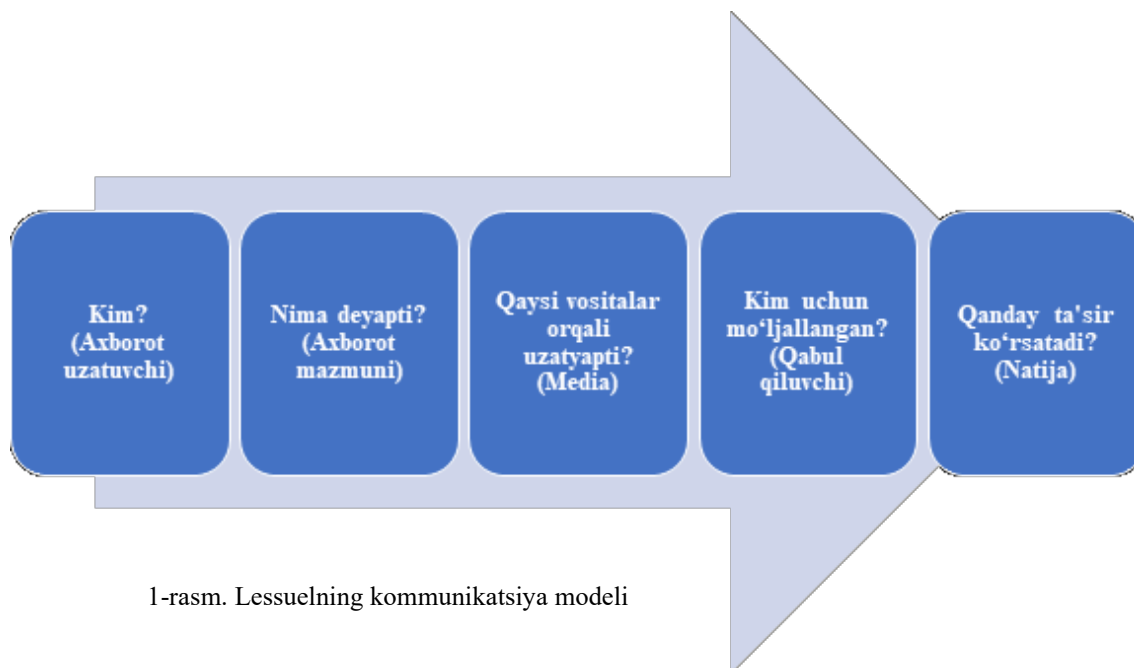
Mohiyatan olganda, axborot xurujlari bevosita kommunikatsiya kanallari orqali amalga oshirilgan jarayonlarning hosilasi o'laroq ko'zga tashlanadi. [12] Shundan kelib chiqqan holda, axborot xurujlarini qabul qiluvchining xatti-harakatlariga ta'sir qilish yoki o'zgartirish uchun tanlangan vositalar orqali axborot uzatish vositasi sifatida ta'riflash mumkin. [13]

Bu jarayonni ta'riflash uchun amerikalik siyosatchi, kommunikatsiya sohasi nazariyotchisi Harol Lessuell tomonidan ishlab chiqilgan kommunikatsiya modeliga murojaat qilishimiz mumkin.

Melvin L Defleur o'zining "Ommaviy aloqa nazariyalari" kitobida odamlarning muloqotini guruh normalari uchun asos sifatida tasvirlaydi. Ya'ni bu jamiyat vakillari orasida ijtimoiy nazoratni amalga oshirish, rollarni taqsimlash, sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirishga erishish va ijtimoiy jarayonni davom ettirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. [14]

Shunga ko'ra, axborot xurujlari tushunchasi haqida kengroq tasavvurga ega bo'lishda biz ijtimoiy aloqa va tegishli ommaviy kommunikatsiya nazariyalari haqida aniq tushunchaga ega bo'lishimiz kerak, bunda ijtimoiy aloqalar jo'natuvchi yoki qabul qiluvchi nuqtai nazaridan to'rt toifaga bo'linadi: [15]

Shundan kelib chiqqan holda, axborot mohiyatini anglash uchun jurnalistika, jamoatchilik bilan aloqalar (PR), hamda propaganda o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tushunish muhim ahamiyatga ega. Chunki, ulardan foydalanish texnologiyalaridagi o'xshashliklar, jamoatchilik fikrini boshqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. [16]

1-rasm. Lessuelning kommunikatsiya modeli

Umuman olganda, jurnalistika, propaganda va jamoatchilik bilan aloqalar (PR) axborot tarqatishda o'zaro bog'liq jihatlarga ega, ammo ularning maqsadlari, metodologiyalari va axloqiy jihatlarda bir qator farqlar ko'zga tashlanadi.

Nuqtai nazar	
Uzatuvchi:	Qabul qiluvchi:
– Xabardor qilish;	– Tushunish;
– Yo'naltirish;	– O'rganish;
– Ko'ngil ochish;	– Ko'ngil yozish;
– Ishontirish.	– Egalik qilish yoki qaror qabul qilish.

1-jadval. Axborot uzatuvchi va qabul qiluvchining nuqtai nazari

Jurnalistika:

Maqsad: Jurnalistikaning asosiy maqsadi jamoatchilikka xolis va xolis axborot yetkazishdir. Jurnalistlar dolzarb voqealar va muammolar haqida xabar berish orqali auditoriyani xabardor qilish jamoatchilik fikrini shakllantirishni maqsad qiladi.

Axloqiy jihatlari: Jurnalistlar aniqlik, adolatlilik, xolislik va tashqi ta'sirlardan mustaqillik kabi tamoyillarni o'z ichiga olgan qat'iy axloq kodeksiga amal qilishlari lozim.

Manbalar: Jurnalistikada voqea hodisalarni yoritishda bir nechta manbalarga tayanish, voqeani yoritishda turli nuqtai nazarlar va qarashlarni qamrab olishi lozim.

Auditoriya: Jurnalistlar odatda keng va xilma-xil auditoriyani maqsad qilib oladilar va jamoatchilik manfaatlariga xizmat qiladigan ma'lumotlarni taqdim etishni maqsad qilishadi.

Mas'uliyat: Jurnalistlar jamoatchilik oldida mas'ul bo'lib, haqiqatni ochishga, huquqbuzarliklarni fosh qilishga, tashkilotlar va mas'ullarni savolga tutadi.

Propaganda:

Maqsad: Propaganda – bu ma'lum bir mafkura, sabab yoki shaxs foydasi uchun jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish va manipulyatsiya qilishni maqsad qilgan muloqot shakli. Ushbu vosita siyosiy, ijtimoiy yoki tijoriy maqsadlarda ishlatilishi mumkin.

Axloqiy jihatlari: Propaganda ko'pincha noxolis yoki noto'g'ri axborotlarni o'z ichiga oladi va jurnalistikaning axloq qoidalarining buzilishiga sabab bo'ladi. Bunda asosan jamoatchilikni ma'lum fikr yoki qarashlarga ishontirish va jalb qilish uchun manipulyatsiyaning turli uslub va vositalaridan foydalaniladi.

Manbalar: Propagandada manbalar odatda shaffof yoki muvozanatli bo'lmazligi mumkin. Ular ma'lum bir fikr yoki qarashlarni targ'ib qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Auditoriya: Propaganda ma'lum bir auditoriyaga qaratilgan bo'lib, ularning qarashlari yoki xatti-harakatlarini oldindan belgilangan yo'nalishda o'zgartirishga qaratilgan.

Mas'uliyat: Targ'ibot ko'pincha tashkilotlar yoki hukumatlar tomonidan o'z manfaatlarini ko'zlagan holda ishlab chiqariladi va odatda aniqlik va haqiqatga kamroq e'tibor qaratiladi.

Jamoatchilik bilan aloqalar (PR):

Maqsad: PR – bu xodimlar va jamoatchilik kabi tashkilotlar va ularning turli manfaatdor tomonlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-

quvvatlashga qaratilgan strategik muloqot shakllaridan biri hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor tashkilot nufuzi va jamoatchilik orasidagi ijobiy imijini oshirishga qaratiladi.

Axloqiy jihatlar: PR sohasidagi amaliyotchi mutaxassislar mijozlar manfaatlarini ifodalashda rostgo'y va shaffof bo'lishni tavsiya qilishadi. Biroq, PR ba'zan tashkilot yoki shaxsni ijobiy nuqtai nazardan ko'rsatish uchun tarqatilayotgan axborotlarni o'z manfaatlariga mos ravishda taqdim etish holatlari ko'zga tashlanadi.

Manbalar: PR mutaxassislari ko'pincha o'zlari faoliyat yuritadigan tashkilot yoki unga aloqador manbalarga tayanadi.

Auditoriya: PR sa'y-harakatlari aniq auditoriyalarga, shu jumladan xodimlar, investorlar, mijozlar va ommaviy axborot vositalariga qaratilgan bo'lib, ular tushunchalarni shakllantirish va xayrixohlikni saqlashga qaratilgan.

Ma'suliyat: PR sohasi amaliyotchilari jarayonlarga yondashishda o'zlari hamkorlik qilayotgan tashkilot yoki

obyektlarning manfaatini ustun qo'yadi. Bu esa axloqiy jihatdan muayyan qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

XULOSA

Umuman olganda, jurnalistika jamoatchilikni aniq, xolis va tekshirilgan axborotlar bilan ta'minlash, propaganda jamoatchilik fikrini ma'lum o'zanga boshqarish, manipulyatsiya qilishga harakat qiladi. Jamoatchilik bilan aloqalar (PR) tashkilot imijini yaxshilash va jamoatchilik bilan munosabatlarni takomillashtirish rivojlantirishga e'tibor qaratadi.

Shunga ko'ra, ularning har biridagi maqsadlar, manbalar, axloqiy jihatlar, auditoriya va manbalar oldinga qo'yilgan vazifani bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, o'quvchilar media mahsulotlarni iste'mol qilishda, kontentning tili, maqsadi va undagi manbalarning qaysi tomon manfaatlariga xizmat qilayotganligini baholay olishlari kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. APA. Tzu, S. (2010). The art of war [PDF]. Capstone Publishing
2. psychological warfare <https://www.britannica.com/topic/psychological-warfare>
3. ХАСАНОВ Б. (2021). Ахборот хуружининг лингвистик аспекти // ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ, Volume 5, Pages 225-227.
4. Kabachenko T. S. Methods of psychological influence: A textbook. - M.: Ped. Is. Russia, 2000.
5. Kamenskaya E. N. Psychological security of the individual and human behavior in an emergency situation [Electronic resource]: textbook. manual / Southern Federal University, E. N. Kamenskaya. - Rostov n/D.: SFU Publishing House, 2017
6. Kolesnikova T. I. The psychological world of personality and its security. Moscow: VLADOS-PRESS, 2001
7. Grachev G. V. Information and psychological security of the individual: the state and possibilities of psychological protection. - M.: RAGS, 1998.
8. Lawrence A. Gordon and Martin P. Loeb. 2006. Budgeting process for information security expenditures. Commun. ACM 49, 1 (January 2006), 121–125.
9. Муминов, Ф., Информационное пространство интернета: специфика, депрофессионализация, перспективы. ОИ 2020
10. Silver L., 2019. Smartphone Ownership Is Growing Rapidly Around the World, but Not Always Equally <https://www.pewresearch.org/global/2019/02/05/smartphone-ownership-is-growing-rapidly-around-the-world-but-not-always-equally/>
11. McDonald J. Almost three quarters of internet users will be mobile-only by 2025 https://www.warc.com/content/paywall/article/warc-datapoints/almost_three_quarters_of_internet_users_will_be_mobileonly_by_2025/124845
12. Svetoka, S., 2016. Social Media as a Tool of Hybrid Warfare. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence
13. Bemis, B. M. (2011). Cooking up Psychological Operations: The Ingredients of Successful PSYOP. Naval Postgraduate School
14. Defleur, Melvin L., Theories of Mass Communication. 1966. David McKay; New York.
15. Military Propaganda: Psychological Warfare and Operations, Praeger Publishers, (1982)
16. John L. Paluszek (2002) Propaganda, Public Relations, and Journalism: when bad things happen to good words, Journalism Studies, 3:3, 441-446

«АСҲОБИ КАҲФ»ИТИ...

Манзар Абдулхайров,

Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ профессори, филология фанлари доктори

Алишер Навоийнинг муайян шеърлари замирида чинакам садоқат ва вафо ит тимсолида ўз аксини топган. Айтиш жоизки, бу тимсол, аслида, мумтоз адабиётимиздаги энг кўхна мавзулардан бири саналади. Навоий асарларидаги шу тимсол билан боғлиқ сўз ва иборалар бирорта луғатда тўлиқ қайд қилинмаган бўлса-да, баъзиларининг маъно-мазмунини фақат қисман баён этилган. Холбуки, улуғ шоир ижодида кўп маънолилиқ жуда кучли бўлиб, бир сўзга турфа маънолар юкланган. Дастлаб бу сўз қадим мумтоз адабий манбаларда кучук, саг (ит), сагишикорий (овчи ит) саги обий (қундуз, яъни сув хайвони), калб (ит), сагбон/сакбон (итбоқар), сакбонлиғ, саклов (сув ити, жонивор), калбак (кучук, ит) тарзида учрайди. Булардан ташқари, бу сўз ботиний маъноларда ҳам келади. Биз қуйида, анъанага кўра, Навоийнинг айрим шеър ва ғазалларида қўлланилган “ит” сўзининг луғавий, кўчма, мажозий маъноларини курбимиз етганча талқин қиламиз:

*Ким кучук бирла хўтукка неча қилсанг тарбият,
Ит бўлур, доғи эшак, бўлмаслар асло одамий.*

Ушбу байтдан англашилган ҳикматга кўра, эй оқил, кучук – итнинг ёки хўдук, яъни хўтик – эшакнинг боласига қанчалар меҳр бериб тарбия қилмагин, барибир бефойдадир. Чунки улар шундай яратилган. Аниқроғи, тақдири азалнинг ҳукми шундай, сен буни ўзгартира олмайсан! Зеро, тарбиянгдан кучук нари борса, катта қопағон итга, хўтик эса бир тепонғич эшакка айланади, лекин асло одамга эл бўлмайди. Албатта, бу мажоздир. Бунда яна шундай рамз бордек: инсоннинг ичида қандайдир бир “қора девор” бор. Киши бир умр шунинг ортида бўлса, мангу одамийлик касб этмай қолиб кетади...Ана шунда унга ҳеч қандай тарбия кор қилмайди.

*Гар ит узумига киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олгайму ани ток.*

Бу байтнинг мухтасар баёни шундай: киши ит узумига шунчалар май билан сув берса, яъни уни қалб қури билан тарбиялаб вояга етказаман, деса, шубҳасиз, катта хато қилган бўлади. Негаки, бу билан ит узумини ҳеч қачон ток узуми даражасига еткази олмайди. Унинг бу ҳаракати зое кетади.

*Мен киму зулфунг таманноси, агар қуфр истасам,
Итларинг бўйни танобидин манга зуннор бас.*

Ушбу байтда, эй маҳбубам, зулфингнинг таманноси (орзуси) олдида мен ҳеч ким эмасман. Сенинг васлингга етишиш бор-йўғи бир ҳаёлдир. Бордию, бу тарзни қуфрга, яъни кофирликка берилиб баён этадиган бўлсам, шундай деган бўлардим. “Эй ёр, итларингнинг бўйнига осиглик арқондан менга бир зуннор ясаб бер! Менга шунинг ўзи кифоядир”.

Бироқ кейинчалик ушбу мавзу Навоий асарларида чуқур диний мазмун касб этгани шоирнинг айрим мисралари қатидаги тағ маънолардан аён бўлади:

*Чекмай малаклут фунгкунижуз зикр ила тасбиҳуни
Одам дебон қаҳрингтун ихар дам “заламно раббано”.*

Шоир ушбу байтнинг иккинчи мисрасида Қуръони Каримдан “заламно раббано” (“заламно раббано анфусано” – “эй раббим, биз ўзимизга зулм қилдик”) иқтибосини келтиради. Бундан мурод Оллоҳ одамга жон ато этаётганида у (одам) нинг биринчи бор аксаур иши ва барча малоиклар истиғфор келтириши, шайтоналай ҳилаъна эса мен нурдан, одам балчиқдан яралди деб, сажда қилмай, унга тупуриб, кибрга кетганиги ишорадир. Диний ақидаларга кўра, шайтоннинг тупуги одамнинг киндигига тушади ва Тангри таоло дарҳол у жойни бир парча эти билан бирга юлиб ташлайди. Ана шу этдан кучукча дунёга келади. Шунинг учун ҳам бошқа жонзотларга қараганда, у гўё одамга яқин ва вафодордир.

*Шери гардун ул кишига бўйни боғлиғ бўлғай ит,
Ким эшигинг итларин топқай ўзига акрабо.*

Юқоридаги бадий кайфият ушбу байтда ҳам давом этади. Аммо бунда сўз сўнгги мурсал васфига қаратилган: худдики эшигингдаги итларни ўзингга қариндош деб билганинг каби осмон шери (фалаккиёт илмида осмоннинг ўн икки буржидан бири – асад) ҳам гўё у киши (бу

ерда Муҳаммад алайҳиссалом меърожга чиққан кечадаги бир ҳолатга ишора қилинмоқда – М.А.) га азалдан илоҳий ҳукмга кўра, бўйсундирилган ит сингари боғланган. Шунингдек, шоир шери гардун – осмон шери деганда, у кишининг куёвлари Алининг садоқатини ҳам назарда тутган. Баъзилар бу байт замирида Мусҳафнинг ўн саккизинчи сурасига ишора бор, деган фикрни илгари суришган. Ҳақиқатан ҳам, бу рамз, айниқса, улуг шоир ғазалиётидан кенг ўрин олган:

*Итларингга нисбатимни рост қилсам, Қаҳф ити
Одамиларга ўзин қилган кебидур мунтасиб.*

Энди ушбу рамз нафақат байт замирида, балки соҳирона, яъни очиқ-ойдин ифодаланган: остонангдаги итларни ўзимга яқин олганимни рўй-рост айтсам, аслида, бунга боис ўша садоқатли, яъни «Қаҳф ити» тимсолидир. Чунки бу ит ўзини одамзодга алоқадор, гўё азалдан қандайдир боғлиқдек тутди. Чин вафо рамзи шу эмасми? Бу Мусҳафнинг ўн саккизинчи «Асҳоб ул-Қаҳф» – «Ғор эгалари» сурасидаги Тамлихо, Игсиг Мино, Мартолус, Сарриниус, Зу Анас (айрим диний манбаларда бу исмлар бошқача зикр этилган) исмли йигитлар ва уларга йўлда эргашган Қитмир лақабли ит киссасига ишорадир. Яъни улар Дақёнус замонидаёқ иймон келтирган ва бу воқеа дин тарихида ғор кишилари номи билан машҳур бўлган. Бунда, асосан, иймон, эътиқод йўлида, ҳатто фанони афзал кўрган йигитларга эргашган Қитмир номли итнинг садоқатига рамз қилинган. Зеро, улар Тангрининг марҳамати билан «Асҳоб ул-Қаҳф» ғорида 309 йил уйкуга кетишади...

Дарҳақиқат, шоир бошқа ўринларда ҳам чин садоқат, вафодорликни фақат Қаҳф ити тимсолидагина ифодалаган. Демак, шоир ошиқ ишқ йўлида худди “Асҳоби Қаҳф” ити, яъни Қитмир сингари содиқ қолишига ишора қилган. Бунда инсон қанчалик оддий, хокисор ҳаёт кечирса, моддий кўз билан кўриб бўлмайдиган маърифий ҳаёт неъматларидан чинакам баҳраманд бўлади, деган бадий кайфият илгари сурилади.

Хулоса қилиб айтганда, ҳазрат Навоийнинг кўп киррали ўз ижодида бир рамзий образнинг турфа маъноларга ишора қилишини кўриш мумкин. Айниқса, *Қаҳф* ити тимсолида бўй кўрсатган олижаноб ҳислар ўқувчи кўнглига доимо садоқат ва вафо уруғини экиб, ажиб туйғуларни пайдо қилади.

Қаландарова Л.Н. бир неча йиллардан бери амалий тажрибалари юқорилигини эътиборга олиб, Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан Республиканинг бошқа вилоятлари ва ҳудудларига шифокорлар учун туберкулез касаллигини замонавий текшириш ва даволаш усуллари бўйича ўқув семинар ва тренингларга жалб қилинмоқда.

Кўринмас жасорат

Аккиев Мухиддин,
Пульмонология маркази шифокори

Инсон саломатлиги ҳамма нарсадан устун. Буни бирор еримиз оғригандагина ҳис қилармиз. Дардимизга даво излаб, шифокор ҳузурига борганимизда, шифокорларнинг бир оғиз илиқ сўзига маҳтал бўлганимизда, улар нақадар маъсулиятла касб эгалари эканлигини англаймиз.

- Тошкент шаҳри бўйича 5-10 йиллар аввал касалланиш кўрсаткичи 70,2 бўлган бўлса, тинимсиз саъй – ҳаракатлар натижаси ўлароқ, ҳозирги пайтда касалланиш кўрсаткичи 2022 йил ҳолатига 34,8 гача камайишига эришилди дейди, Тошкент шаҳар Фтизиатрия ва Пульмонология маркази директори, таниқли шифокор, кўп йиллардан буён тиббиёт соҳасида самарали фаолият юритаётган Қаландарова Лола Нуруллаевна.

Бу борада олиб борилган кенг қўламли ишларимиз, халқаро ташкилотлар БЖССТ, халқаро Глобал жамғарма, USAID, MSF билан биргаликдаги ҳамкорлигимиз юқори натижалар кўрсатди. Яъни, улар кўмагида моддий техник таъминотга эришдик, десам тўғри бўлади. Иш жараёнда келиб чиққан муаммоларни ечимини топишда ҳар бир бемор билан мулоқот маҳорати, чет эл мутахассислари билан

олиб борган юқори савияли дипломатик муносабатларимиз самарали кечди. Туберкулез касаллигини эрта ва ўз вақтида аниқлаш учун молекуляр лаборатор, рентгенологик текширув ускуналарини олиб келдик. Ҳозирда касаллик хусусиятини тезлик билан аниқловчи катта ҳажмли бактериологик лаборатория ва жойларда ташкил қилинган 5 та молекуляр лаборатория фаолият олиб бормоқда. Ундан ташқари аҳоли гавжум жойларда ва маҳаллаларда сайёр кўрик ташкил қилиниб, тиббий текширувлар олиб бориш учун 2 та кўчма рентгенологик ускуна ташкил қилган эдик, 2023 йил бошидан яна 1 та юқори технологик талабларга жавоб берувчи кўчма рентгенологик ускуна ташкил қилдик.

Туберкулез касаллигига чалинган беморлар билан шифокорларимиз ўз касб маҳоратини ишга солган ҳолатда психологик суҳбат ўтказишади. Бу ҳолатда бемор маънавий тушқинлик кайфиятидан чиқади, бунинг натижасида даволанишга бўлган ишонч ошиб, касалликнинг ўзини ҳам тўла асоратсиз даволаб юбориш мумкин. Чунки дардга чалинган беморлар руҳияти ҳамиша меҳрга, қўллаб - қувватлашга муҳтож бўлади. Баъзан беморлар билан ўз ташхислари мавзуида қониқарли суҳбат ўтказилмаса, бунинг оқибатида бемор ўз аҳволи ва касаллиги ҳақида тушунчага эга бўлмаса, даволанишнинг нафи бўлмайди. Аксинча, касаллик асоратлари кўпайиб, даволаш жараёнида қийин вазиятлар келиб чиқади. Шу ўринда беморнинг қариндошлари билан ҳам суҳбат ўтказилиб, беморга суянчиқ бўлиб туришларини, бемор асабийлашиб, тушқинликка тушиб турганда далда бўлишларини айтамыз.

Шу билан касалликни олдини олса бўлади. Бунинг учун энг аввало инсон соғлом турмуш тарзига риоя қилиши керак. Сифатли ва витаминларга бой меъёрида овқатланиш тартиби жуда муҳим саналади. Зарарли одатлардан воз кечиш лозим, ишлаш ва дам олиши, албатта жисмоний тарбия, спорт машғулотлари билан шуғулланиб

туриши зарур. Шу билан бирга, тозалик, шахсий гигиена қоидаларига амал қилиб яшаши, уйини ва иш жойларини шамоллатиб, тоза ҳаво кириб туришини таъминлаши муҳим саналади. Ҳар бир фуқаро, айниқса иш лаёқатига эга ёшдагилар йилда бир марта шифокорга учрашиб, тиббий кўрикдан ўтиб турса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Бутун дунёни ларзага солган COVID-19 пандемияси даврида, ундан кейинги вақтларда ҳам шифохонамизга беморлардан жуда кўп мурожаатлар бўлди. 2020 йил бошланишидан пайдо бўлган бу глобал муаммода жамоамиз билан деярли бир йил давомида тун-у – кун тартибда хизмат қилдик, карантин даврида, барча транспорт ва бошқа фаолиятлар тўхтатилган бир пайтда, ходимларимиз билан навбатма - навбат

хайдовчилик қилиб, ишга келиб - кетишимизни таъминладик. Беморлар билан мулоқотда бўлиб, вазиятга раҳна солаётган муаммоларни ҳал қилдик. Пандемия 2021 ва 2022 йилларда ҳам ўзини инжиқликларини кўрсатди. Марказимиз шифокорлари аҳоли орасида касалликка қарши курашиш, даволаш бўйича катта ташкилий ишларда фаол қатнашдилар.

Мен тиббиётда нафақат профессор олимлар, балки ана шундай ўзини аямасдан фақат халқ хизмати учун ўзини бахшида этувчи инсонларга жуда катта эҳтиёж бор, деб ўйлайман.

Кези келганда шуни айтиб ўтишни истардим, Тошкент шаҳар Фтизиатрия ва Пульмонология марказимизда олий тоифали фтизиатр, педиатр ва пульмонолог шифокорларимиз фаолият олиб бормоқда, замонавий талабларга жавоб берувчи рақамли рентгенологик ускунамиз ишлаб турибди. Лабораториямизда деярли барча текширувлар йўлга қуйилди, аҳолига қулайлик яратиш учун ЭКГ ва ФВД текширувлари ташкил қилинди. Юртдошларимиз ўзларини қийнаб келаётган нафас аъзолари касалликлари бўйича бизга мурожаат қилишлари мумкин. Худо хоҳласа, албатта шифо топадилар.

...
**аҳолига
қулайлик
яратиш учун
ЭКГ ва ФВД
текширувлари
ташкил
қилинди.**

МИРЗО УЛУҒБЕКНИНГ НИГОҲИ ТУШГАН ЯНА БИР ҚЎЛЁЗМА

Фирдавс Абдухолиқов,

Ўзбекистон маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш бўйича Бутунжаҳон жамияти бошқаруви раиси, Санъатишунослик бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мазкур мақолада буюк астроном олим ва давлат арбоби, темурийзода ҳукмдор Мирзо Улуғбекнинг илм-фан ривожига кўрсатган ҳомийлиги, унинг даврида яшаб ижод қилган олимлар ва мутафаккирлар ҳақида сўз юритилади. Шу билан бирга Улуғбекнинг бевосита кўрсатмасига биноан кўчирилган “Қўзғалмас юлдузлар тасвири ҳақида китоб” асари, унинг муаллифи, яратилиш тарихи, ундаги нодир миниатюралар ҳақида ҳам ҳикоя қилинади. Ушбу суръатлар орасида Улуғбекнинг ҳам портрети борлигига алоҳида эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: Улуғбек, Ас-Суфий, расадхона, қўлёзма, жадвал, миниатюра, астроном, жадвал.

Буюк темурийзода ҳукмдор Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394-1449) Мовароуннаҳр ҳудудида рўй берган Иккинчи Ренессанснинг асосчиларидан бири саналади.

Мирзо Улуғбек бошқарувидаги қирқ йилга яқин вақт мобайнида Ватанимиз ҳудудида илм-фан, маданият, меъморчилик тараққий этди. Самарқанд, Бухоро ва Ғиждувон шаҳарларида мадрасалар барпо этилди. Хусусан, Регистон

майдонида 1420 йил сентябрда фойдаланишга топширилган Мадрасаи Олия дунёнинг илк университетлари билан бемалол беллаша олади. Самарқандда Шарқдаги энг йирик илмий муассасаларидан бири бўлган расадхона қад ростлади¹.

Мирзо Улуғбекнинг ўзи ҳам давлат бошқаруvidан бўш пайтларида талабаларга сабоқ берган,

¹ Якубовский А. Ю. Самарканд при Тимуре и Тимуридах. — Л., 1933. — С. 56.

осмон жисмларини кузатган, тарихий ва адабий асарларга қўл урган.

Мир Алишер Навоий ўзининг “Мажолис ун-нафоис” асарида Мирзо Улуғбекнинг юксак шеърый иқтидори ҳақида ҳам сўз юритади ва унинг шеърларидан намуналар келтиради².

Улуғбек даврида мумтоз ўзбек адабиёти ҳам юксалди. Улуғбек ҳукмронлиги йилларида Лутфий, Саккокий, Атоий, Амирий, Гадоий сингари ўзбек шоирлари ижод қилди. Худди шу даврда ўзбек тилида “Тул ва Наврўз”, “Махзанул-асрор”, “Юсуф ва Зулайхо”, “Фунун-ал балоға”, “Наҳжул-фародис” сингари асарлар яратилди. “Қуръони карим”га шарҳлар битилди, Саъдий, Низомий Ганжавий сингари буюк мутафаккирлар асарлари таржима қилинди.

² Алишер Навоий. Мажолисун-нафоис. МАТ 20 жилдлик, Ж15. – Тошкент, Фан, 1994. – Б. 78.

Буюк ўзбек шоири Лутфий Мирзо Улуғбек ҳақида шундай байтни битганди:

*Улуғбекхон билур Лутфий каломин,
Ки рангин шеъри Салмондин қолишмас³.*

Улуғбек топшириғи билан ва бевосита унинг иштирокида битилган “Тарихи арбаъ улус” (“Тўрт улус тарихи”) асари туркий халқлар тарихини ўрганишда энг нодир манбалардан бири саналади.⁴ Мирзо Улуғбек бошчилигида расадхонадаги кузатувлар асносида 1437 йилда тузилган “Зижи жадидий Кўрагоний” асари заминимизда илми нужум, яъни астрономия жуда эрта тараққий эта бошлаганидан дарак беради. Ушбу

³ Лутфий. Сенсан севарим. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллими С.Эркинов. – Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. – Б. 189.

⁴ Мирзо Улуғбек, Тўрт улус тарихи. – Тошкент, Чўлпон. 1994. – Б. 224.

асарда 1018 та юлдузнинг эллиптик системадаги ўрни аниқ ҳисоб-китоблар асосида кўрсатиб берилган.

Мирзо Улуғбекнинг бевосита раҳбарлиги остида кўчирилган асарлардан бири Абдурахмон ас-Суфийнинг (903-986) “Китаби сиварил-кавакиб ас-сабита” (“Кўзгалмас юлдузлар суръатлари китоби”) асаридир. Асар нусхаси “Зижи жадиди Кўрагоний” билан деярли бир пайтда кўчирилган, дея тахмин қилинади.

Маълумки, Юлдузлар жадвалларини тузиш антик даврда, қадимги Миср, Юнонистон ва Римда бошланган эди. Бизгача етиб келган энг қадимги юлдузлар жадвали юнон олими Евдокс Книдский (эр авв. 397/390-345/338)га тегишли. У ўзининг *Phainomena* («Ҳодиса») асарида юлдузларнинг фазо кенгликларидаги жойлашуви ва ҳаракати ҳақидаги илмий тасаввурларни берган. Кейинчалик милодий 147/148 йилларда исқандариялик астроном Клавдий Птолемей (100-160) томонидан яна бир тақвим - “*Megiste*” асари яратилган. Унда 1025 та юлдузнинг жойлашув ўрни кўрсатиб берилган. У 48 та юлдуз туркумини ёруғлик даражаларига кўра таснифлаб чиққан.

Асарлар давомида Ғарб ва Шарқда бу асарга бир қатор шарҳлар битилган. Бу асар араб тилига илк бор Аббосий халифа Хорун ар-Рашид (763–809) даврида вазир Яҳё ибн Бармак бошчилигида таржима қилинган.

Навбатдаги таржима ва шарҳ Бувайхийлар сулоласи вакили Адуд уд-давла (936–983) даврида фаолият кўрсатган астроном Абдурахмон ибн Умар ас-Суфийга тегишлидир. Ас-Суфий 903 йилда ҳозирги Техрон яқинидаги Рай шаҳрида туғилган. У ўз асарларини араб тилида ёзган. У кейинчалик Диновар, Исфаҳон, Бағдод шаҳарларига бориб илм ўрганган, илмий фаолият билан шуғулланган. Абдурахмон ибн Умар подшоҳ Адуд ад-Давла кўрсатмасида билан Шероз шаҳрида расадхона қурилишига ҳам бош-қош бўлган. Ас-Суфий тахминан 986 йилда Шерозда вафот этган.

Унинг энг йирик асари бўлган “Китаб ас-сиварил-кавокиб ас-сабита” (“Кўзгалмас юлдузлар тасвири”) асари милодий 964 йилда яратилган. Мазкур асар бевосита Птолемейнинг “ал-Ма-

жистий” асари асосида яратилган бўлса-да, муаллиф кейинги даврларда астрономия соҳасидаги янгиликлар ва ўз илмий изланишларини бу асарда жойлаган. Птолемей жадвали ва унинг таржималаридаги хатоликларни аниқлаб, уларга тузатишлар киритган. У Птолемей асаридаги юлдузларнинг юнонча номларини арабча муқобилини топиб ишлатган.⁵

Кейинчалик асрлар давомида бу китобга Шарқ ҳукмдорлари тез-тез мурожаат қилганлар. Мисрда Фотимийлар ҳукмронлиги даврида милодий 1000 йилда мунажжим ибн Юнус томонидан шу асар асосида “Зиж ал-кабир ал ҳаким” асари ёзилади. 1132 йилда Марвда Баҳоуддин ал-Каракий томонидан “Китоб ал-мунтах ал-идрок фи тақосим ул-афлок” деб номланган янги жадвал тузилади. Эронда хулоғулар ҳукмронлиги даврида машҳур аллома Насириддин Тусий Мароға шаҳрида қурилган расадхонада фаолият юритиб, шу асар асосида “Зижи Элхоний” жадвалини яратади.

Мирзо Улуғбек ҳам астрономия тарихидаги бу асарлар ва иншоотлардан яхшигина хабардор эди. У Самарқандни йирик илмий марказлардан бирига айлантириш баробарида бу ерда Қозизода Румий, Мирим Чалабий, Жамшид Коший, Ғиёсиддин Жамшид, Али Қушчи сингари олимларни жамлай олди.⁶

Маълумотларга кўра, Мирзо Улуғбек илмий фаолияти давомида ас-Суфийнинг “Китаби сиварил-кавакиб ас-сабита” асарига кўп бор мурожаат қилган. Асар “Зижи жадиди Кўрагоний” жадвали учун асос бўлиб хизмат қилган. Унинг ҳукмдорлик пайтида Самарқандда икки марта кўчиртилган.

Айни пайтда ушбу кўлёзма Франциядаги Париж кутубхонасида *Arabe* 5036 рақами остида сақланмоқда. Гарчи кўлёзмада аниқ сана кўрсатилмаган бўлса-да, уни 1429-1437 йиллар оралигида ёзилган, деб тахмин қилиш мумкин.

Китоб 247 саҳифадан иборат. Асарнинг илк саҳифасида шундай маънони уқиш мумкин: “Бу китоб буюк султон, олий ҳукмдор, турк, араб ва

⁵ Матвиевская Г. П. Абд ар-Рахман ас-Суфи и его роль в истории астрономии. Историко-астрономические исследования, 16, 1983, стр. 93-136.

⁶ Бартольд В. В. Улугбек и его время. Петроград, 1918, с. 38.

форслар подшохи, Аллохнинг ердаги сояси Мирзо Улуғбек кутубхонасига тегишлидир. Жанубдан шимолгача бўлган ерлар унинг адолатидан баҳраманд бўлди. У ўз идрокининг меваларини жаҳон аҳлига тортиқ этди. Султон Улуғбек Кўрагоний ҳазратларининг салтанатини Аллоҳ абадий қилсин!”

Китоб муқоваси Усманийлар кутубхонасига ўрнатилган. Чамаси, Али Қушчи Истанбулга олиб келган китоблар орасида ушбу китоб ҳам бўлган.

Мазкур қўлёзмада юлдуз туркумлари инсонлар ва жонзотларнинг тасвирлари ёрдамида акс эттирилган. Қўлёзмада ҳаммаси бўлиб, 78 та миниатюра ўрин олган. Асарнинг 38 саҳифасида Цефей (қайқовус) юлдуз туркуми учун чизилган суръат айнан Мирзо Улуғбекнинг юз тузилишига ўхшаб кетади. Маълумки, сарой қўлёзмаларидаги миниатюраларда шохлик рутбаси соҳиби юз чизгиларидан қудратли қаҳрамонни акс эттиришда фойдаланиш оддий усуллардан ҳисобланган. Бу ўринда ҳам мусаввир асарнинг ушбу нусхаси устида ишларкан, Мирзо Улуғбек тасвирини жойлаган. Саҳифада ҳукмдор бошида соябонлик оқ кулоҳ кийган, оёқяланг ҳолатда тасвирланган.⁷

Мирзо Улуғбекни ҳаётлиги даврида тасвирланган яна бир суръат айни пайтда Вашингтон (АҚШ)даги Фрир галереясида сақланмоқда.

⁷ As-Sufi. Kitabisivar il- kawakib as-sabita. Wien, Mueller & Schindler. 2022 (faximil). – P 38.

Мазкур суръатнинг муаллифи номаълум. Суръат тепасида араб тилида “ас-султон ал-ъазам Улуғбек Куракон, халлдаллаҳу мулкаҳу” яъни “энг буюк султон Улуғбек Кўрагон, Аллоҳ унинг салтанатини абадий қилсин” деган битик битилган. Суръатда султон табиат қўйнида, оқ рангли қайқисимон бош кийимида, мовий чакмон ва яшил ятакда, оқ рангли нақшинкор соябон остида, кўрпача устида ўтирган ҳолатда тасвирланган⁸.

Ҳар икки суръатга хос бўлган бир хил хусусиятлар асосан бош кийимда кўзга ташланади. Ҳукмдор бошидаги оқ рангли ушбу бош кийим соябонли кулоҳни эсга солади. Кулоҳларнинг уч қисмида шохларга хос тўға (ёки уқпар) ўрнатилган. Ҳар икки ҳолатда ҳам ҳукмдорнинг енгсиз устки чакмони мовий тусда. Тасвирлардаги юз чизгилари ҳам бир-бирига жуда ўхшаш.

Ушбу суръатига қиёсан, ас-Суфий жадвалидаги ушбу суръат айнан Мирзо Улуғбекка тегишли деб тахмин қилиш мумкин.

Ўтган йили Самарқандда ўтказилган Ўзбекистон маданий меросини сақлаш, ўрганиш ва оммалаштириш бўйича Бутунжаҳон жамиятининг VI Конгресси доирасида ушбу қўлёзмасининг факсимил нусхаси ҳам тақдим этилди. Жорий йилда чоп этилган “Шарқ қўлёзмаларида тарихий шахслар” китобида ҳам Улуғбекнинг мазкур асардаги миниатюраси жой олган⁹.

⁸ Абдухолиқов Ф. Мирзо Улуғбекнинг нодир сурати // “Тафаккур” журнали, 2022 йил 3-сон. – Б 120.

⁹ Абдухолиқов Ф. Шарқ миниатюраларида тарихий шахслар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдухолиқов Ф. Мирзо Улуғбекнинг нодир суръати // “Тафаккур” журнали, 2022 йил 3-сон. – Б 120.
2. Абдухолиқов Ф. Шарқ миниатюраларида тарихий шахслар. – Тошкент, Замон-Пресс инфо нашриёт уйи. 2023. – Б. 231.
3. Алишер Навоий. Мажолисун-нафоис. МАТ 20 жилдлик, Ж15. – Тошкент, Фан, 1994. – Б. 78.
4. Бартольд В. В. Улуғбек и его время. Петроград, 1918, с. 38.
5. Лутфий. Сенсан севарим. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллими С.Эркинов. – Тошкент.
6. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987. – Б. 189.
7. Матвиевская Г. П. Абд ар-Рахман ас-Суфи и его роль в истории астрономии. Историко-астрономические исследования, 16, 1983, стр. 93-136.
8. Мирзо Улуғбек, Тўрт улус тарихи. – Тошкент, Чўлпон. 1994. – Б. 224.
9. Якубовский А. Ю. Самарканд при Тимуре и Тимуридах. — Л., 1933. — С. 56.
9. As-Sufi. Kitabisivar il- kawakib as-sabita. Wien, Mueller & Schindler. 2022 (faximil). – P 38.

ҚОДИРИЙНИНГ СЎНГГИ ИЛТИЖОСИ

Умарали Норматов.

84 йил муқаддам, 1938 йилнинг 4 октябрида халқимизнинг ўнлаб фидойи фарзандлари қатағоннинг қўрғошин ўқларига нишон бўлди. Улар орасида атоқли адибимиз Абдулла Қодирий ҳам бор эди. Буюк адиб ҳаётининг сўнгги дақиқалари акс этган ушбу ҳикоят таниқли адабиётшунос олим, устозимиз Умарали Норматовнинг “Шарқ юлдузи» журналида 2013 йилда босилган шу номдаги мақоласидан олинган. Шаҳидларимизни, фидойи устозларимизни Аллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин...

Ўша ҳодиса шоҳиди Миролим Миркомиллов—бешикчи уста ҳам дамиришкор боғбон Қодирий-

нинг ашаддий мухлисларидан саналган, бир неча бора адибнинг Самарқанд дарвозада жойлашган боғ ҳовлисидаги гурунглarda иштирок этиб, унинг суҳбатларини тинглаган. Ўз навбатида, Қодирий ҳам бу одамнинг Бўзсув бўйидаги боғида меҳмон бўлган. Ёзувчи бошига тушган қўрғиликларни эшитиб, ич-ичидан ўртаниб юрган кезлари, қарангки, бу садоқатли зот адибнинг умри поёни воқеаларининг шоҳиди бўлган.

Миролим Миркомиллов, одатдагидек, ёз ойлари оиласи билан Бўзсув бўйидаги боғида, қиш кунларини эса шаҳар ҳовлисида ўтказарди. 1938 йилнинг эрта кузида оила аъзолари шаҳар ҳовлисига кўчиб ўтган, ҳал мева-чевалар охиригача йиғиб олинмаганлиги учун боғ ҳовлида танҳо

ўзи қолган эди. Тунлар аёз. Бунинг устига бир ҳафтадирки, боғ ортидаги жарликда содир бўлаётган тунги нотинчликлар унга уйқу бермайди. Ярим тундан бошлаб, дам-бадам янграган ўқ овозлари, ўлимга маҳкум этилган шўрликларнинг оҳ-фиғонлари, ингроклари, гоҳ маишат садолари қулоғига чалинади, боғ-бонни безовта қилади.

Энг сўнгги тун даҳшати ҳаммасидан ошиб тушади. Бора-бора боғ деворига яқинлашиб, ўн-беш-йигирма одим нарида қоронғи тунда содир бўлаётган қотиллик жазаваси поёнида қутилмаган ҳодиса рўй беради. Бирин-кетин қиска танаффуслар оша янграган ўқ овозлари, инграшлардан сўнг, девор ортидан боғбон қулоғига таниш овоз эшитилади:

“Татармисан? Муслмонмисан?” Боғбон бирдан хушёр тортади. “Бу ўзимизнинг Қодирий-ку!” дея, ичдан овозсиз ҳайкиради. (Эҳтимол, Қодирий командирнинг рус тилидаги татарчага хос оҳангдаги буйруқларидан унинг татар миллатига мансублигини сезиб, шундай савол бергандир?)

Абдулла Қодирий қамоқда, 1926 йил.

Шу заҳоти, боғбон орани тўсиб турган пахса деворга яқинлашиб, девор тиркишидан мўралайди. Тунги ғира-ширада, бир-бирига рўпара турган командир билан маҳбусга кўзи тушади. Бояги саволга жавоб бўлмайди. “Сукут аломати ризо” нақлига амал қилиб маҳбус сўзида давом этади:

“Командир ўғлон! Фляганг борми?” Яна жимлик. Маҳбус энди ундан илтижо қилади: “Худо ҳақи, умрим сўнггида, сендан биргина илтимосим—флягангни бериб тур. Таҳорат олиб, икки ракат намоз ўқий. Бор-йўғи беш минут муддат бер...”

Сўнгги илтижо ҳар қандай тош юракни ҳам эритиб юборадиган оҳангда айтилганидан боғ бон ўзини қўярга жой тополмай қолади. Қолаверса, маҳбуснинг татарча лафзи, айтган сўзлари командирнинг тош юрагини юмшатди,

шекилли, маҳбус ўтинчини индамайгина бажо келтиради. Асрга тенг ўша фиғону изтиробларга тўла дақиқалар қандай ўтганини боғ бон умрининг охирига қадар эслаб, эзилиб юради. Сўнг яна ўша таниш, аммо бу гал мардона овоз эшитилади:

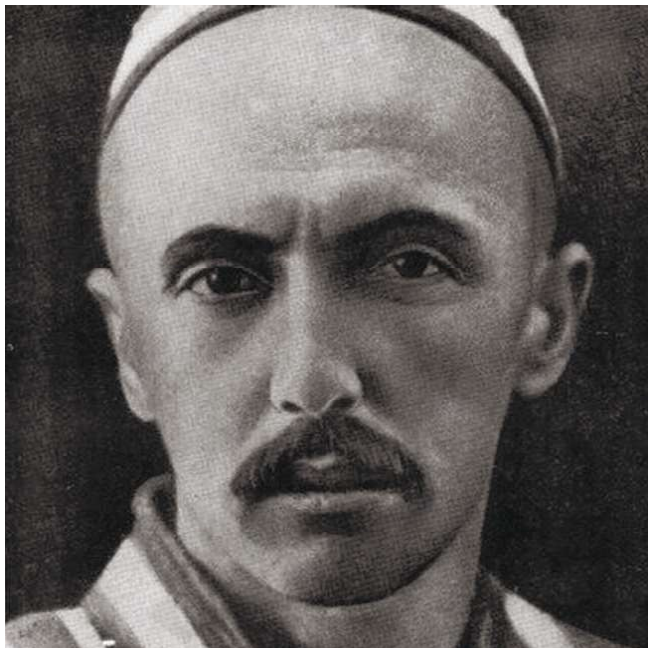
“Отангга раҳмат, командир ўғлон! Мен тайёрман! Буйруғингни беравер!”

...У ёғи нима бўлганини боғ-бон билмайди. Бирдан янграган ўқ овози қулоғини қар қилади, ўша сўнгги ўқ ўзига теккандай, эсидан оғиб, девор ёнига кулаб тушади. Бир пайт ўзига келиб, кўз очиб қараса, тонг ёришиб қолибди. Ҳам тонгги аёздан, ҳам бояги кўргиликлар изтиробидан вужуди титраб, аранг ўрнидан туради. Таҳорат олиб, бомдод намози поёнида Қуръон тиловат қилиб, одатдагидек, бу кеча шаҳид кетганлар ҳақида бахшида этади.

Шундан сўнг Миролим Миркомилов девор ошиб, тунги ўзи шохид бўлган ҳодиса жойига боради. Боягина тупроқ тортилган чоҳ чеккасида шаҳидлардан бирининг оёқ учи очиқ қолганига кўзи тушади. Бу эса, сўнгги шаҳид Қодирийнинг оёғи экани аён. Қотиллар тонг ёришиб қолгани учун, охирги буйруқ ижросидан сўнг, ажал чоҳига апил-тапил тупроқ тортиб жуфтакни ростлаганлар. Уста боғ бон дарҳол ортга қайтиб, боғ ҳовлисида кетмон олиб чиқади, ялпи мазор—чоҳга тупроқ тортиб, уни шиббалайди. Сўнг яқка ўзи жаноза ўқиб, шаҳид кетганлар, жумладан, қадрони—буюк адиб Қодирий руҳи поки олдидаги бурчини адо этади.

Кейинчалик, архив ҳужжатларидан маълум бўлдики, ўша машъум 4 октябрь туни Қодирий қатори Чўлпон, Фитрат каби жами ўн саккизта зиёлилар қатл этилган. Эҳтимол, уларнинг барчаси, айна шу Қодирий жисми поки қулаган чоҳга дафн қилингандир, ўша машъум туннинг сўнгги қурбони балки Қодирий бўлгандир...

Абдулла Қодирийнинг Камолон қабристонига раҳмат қилиб

ҲАМЗАНИНГ ГУНОҲИ НИМА ЭДИ?

Рустам Жабборов

Буюклар номи гоҳида юксакка кўтарилиб, гоҳида ерга урилиши тарихда тез-тез учрайдиган ҳодиса. Машҳур ўзбек шоири Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам бундан мустасно эмас.

Ҳамза 1889 йилда Қўқонда табиб оиласида туғилди. Отаси Ибн Ямин Ниёзўғли Қўқонда Ҳакимча номи билан танилган бўлиб, маърифатли, зиёли инсонлардан эди. Ҳамза Қўқон, Наманган шаҳарларида, эски мактабда, рус-тузем мактабида ва мадрасада ўқиди, форс, араб ва рус тилларини ўрганди. Фузулий, Навоий, Ҳофиз, Машраб, Муқимий, Бедил, Фурқат каби машҳур шоирлар асарларини мутолаа қилди, ўзи ҳам «Нихон» тахаллуси билан шеърлар ёзди.

Ҳамза ёшларнинг саводини чиқаришга ҳам муносиб ҳисса қўшди. 1910 йилда Тошкентда Қашқар маҳалласида, 1911 йилда Қўқонда, 1914 йилда Марғилонда мактаблар очиб, болаларни ўқитишдан бошлади. «Енгил адабиёт», «Ўқиш китоби», «Қироат китоби» каби дарсликлар ёзди.

1913 – 1914-йилларда Ҳамза чет элларда Афғонистон, Ҳиндистон, Сурия, Туркия ҳудудларида бўлди. Қатор асарлар яратиб, ўзининг инсонпарварлик ғояларини халқ тили билан содда ва раван услубда баён этди. «Янги саодат» қиссаси, «Оқгул», «Қизилгул», «Яшилгул» «Сариқгул», «Сафсаргул», «Пуштигул» сингари шеърый тўпламлар яратди. «Ферузахоним», «Илм ҳидояти», «Лошман

фожиаси» каби қатор драма ва комедиялар ёзиб, баъзиларини ўзи сахналаштирди. Ҳамзанинг «Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси», «Заҳарли ҳаёт», «Паранжи сирларидан бир лавҳа ёки яллачилар иши», «Майсаранинг иши» каби драматик асарлари ўзбек адабиётида янги ҳодиса бўлди.

У жадиdlарга эргашди ва жадиdчиликнинг илғор вакилларида бирига айланди. Ўз халқини жаҳолат ва билимсизлик, бидъат ва хурофот ботқоғидан қутқаришга интилди. У тўғри сўзлиги, ҳақиқатгўйлиги ва муросасизлига туфайли бирор ерда муқим ишлай олмади. Бухорода, Тошкентда, Фарғона, Хўжайлида кўчиб юрди.

Ҳамза даҳрий бўлганми?

Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий собиқ тузум даврида ўзбек совет адабиётининг асосчиси сифатида кўрсатиб келинди. Унинг эркинлик, илм-маърифат, ҳамжихатликка даъват қилувчи пролетар тузум, янги давр куйчиси сифатида улуғлашди. Унинг асарлари Октябрь тўнтаришидан аввалги «жаҳолат даври»га нисбатан исён сифатида баҳоланди.

Тўғри, Ҳамза чиндан ҳам халқнинг эркин ва фаровон ҳаёт кечириши тараф дори бўлган. Аёллар чим-матдан ташқарини кўрмай, уйдан чиқолмай, бойлар, қозию аъламларнинг учинчи, тўртинчи хотин бўлиб ўтиб кетишига қарши чиққан.

Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил,

Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил,

–дея аёлларни озод бўлишга, илм-маърифат излашга, жамиятда ўз ўрнини топишга даъват этди. Динни ниқоб қилиб, халқнинг қонини сўрадиган сохта такводорлар, хотин устига хотин олиб, аёлларни фақат жория ўрнида

кўрадиган дин пешволарини танқид қилди. Ўзининг ўнлаб шеърлари, драмаларида ана шундай номард, риёкор, иккиюзламачи кимсаларни ҳажв қилди:

*Рўза тутдим ноз учун
Элга бир пардоз учун
Сўрсанг ишинг аслини
Мулла червоноз учун...*

Аммо, Ҳамзанинг асарлари билан яқиндан таълими асносида унинг бевосита Исломи динини танқид қилган, атеистликка, худосизликка даъват қиладиган шеърларни тополмайсиз. Қайтага у ўз Ватани ғайридинлар оёғи остида топталиб, дин, иймон, эътиқод сингари тушунчалар поймол қилинганидан афсус қилади. Умматида бугариб аҳволи ҳатто Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳам руҳи нотинч эканини баён қилади.

*Бу саодат кунда йўқдир бизда эҳсон суннати,
Умматидан Аҳмадинг руҳи бу кун ношоддир.*

Ҳамза диний муҳитда ўчиб улғайган таълим тарбия кўрган, ўз асарларида ҳам имон-эътиқод, соф диний ақидаларни тарғиб этган.

*Эй мусулмонлар келинлар хатми Қуръон истариз,
Миллата шавкат, тараққий, шаъни даврон истариз.*

Ҳамза сафдошлари билан, 1914 йил.

Ҳамза диндор оилада ўсиб улғайган, ислом арконларига амал қилган. Жамиятда ҳам соф исломий қарашлар бардавом бўлишини истаган. Ҳамза бир мақоласида шундай ёзади: «Агар бу аҳволда яшайверсак, бир муддатдан сўнг бу бидъатлар орасида бир миллат туғилиб бутун ислом фақат исми бор, жисми йўқ бир ҳолга келиб қолур. Ўзимизнинг бидъатларга мубтало бўлганимиз етар, ўзимиздан кейинги авлодларимизнинг хуршид саодатларини завоља еткурмайлик ва ҳозирдан бу дардларнинг давосига киришуб, чорасини излайлук».

Ҳамза ўз таржимаи ҳолида ёзишича, муаллимлик қилиб тўплаган 50 рубль пулини белига туғиб, ҳаж амалларини адо этишга отланган ва ҳожилик шарафига сазовор бўлиб қайтган.

Кўпчилик айнан Ҳамза туфайли аёллар паранжи ташлаган, чимматларини оловга ирғитган, деган фикрлар ҳам бор. Аввало, исломда паранжи

ёпиниб, чиммат ичида юриш фарз эмас, фақат аврат саналган аъзоларни беркитиш буюрилган ҳолос. Қолаверса, паранжи ташлашнинг “ташаббускори” Ҳамза эмасди. Унда бундай ваколат ҳам бўлмаган. Бундан анча аввал ҳукуматнинг аёлларнинг фаоллигини ошириш, паранжидан чиқариш бўйича кўрсатмалари чиқиб улгурган, мамлакатимизнинг кўплаб ҳудудларида Ҳамзани кўрмаган, билмаган аёллар ҳам паранжиларини ўтга ташлашган эди.

Нега айнан Шохимардон?

Қирғизистон ҳудудидаги анклав ҳудуд Шохимардон азалдан халқимизнинг диний қарашларида муҳим ўрин тутиб келган ҳудудлардан бири эди. “Шохимардон” мардлар шоҳи, деган маъно англатиб, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг қуёвлари ва энг яқин тўрт саҳобанинг сўнггиси Али ибн Абу Толиб (р.а.)нинг халқ орасида тарқалган лақабларидан бири эди.

Ҳазрати Али 661 йилда Ироқнинг Нажаф шаҳрида ўлдирилгач, уни шу ерда дафн қилишган. Аммо, кейинчалик Ҳазрати Алининг авлодларига нисбатан тазйиқлар кучаяди, рақиблари уларнинг жасадларини таҳқирлашгача боришади. Шу боис, Абу Муслим томонидан Ҳазрати Алининг жасади сандикқа солиниб, Хуросонга олиб келингани ҳақида маълумотлар бор.

Хусусан, Афғонистоннинг Мозори Шариф шаҳрида Ҳазрати Алининг ҳоки дафн қилинган, деб ишонилади. Шунингдек, бугунги кунда Яқин Шарқ ва Марказий Осиё давлатлари ҳудудида Ҳазрати Алига тегишли деб тахмин қилинадиган ўнлаб мақбаралар, зиёратгоҳлар бор. Улардан бири мана шу Шохимардон зиёратгоҳидир.

Шохимардон, Ҳамза ёдгорлик мажмуаси.

Аммо, ўтмишда исломий қарашлар ва хуруфотлар, ҳақиқат ва афсоналар ўртасидаги чегаралар кўпинча билинмай кетган. Ҳамза яшаган даврда ҳам бундай ирим-сиримлар жуда урчиган, бу эса кўпроқ оддий халқ зарарига ва риёкор ақидапарастлар фойдасига ишларди.

Шохимардон ўша пайтда ана шундай шайхлар, мутаассиб диндорлар учун яхшигина даромад манбаига айланган. Ўтган асрнинг 20-йилларида ёз ойлари ўртача 15-20 минг киши Шохимардонни зиёрат қилиб, назр-ниёзларини ташлаб ке-

тишган. Зиёратгоҳ шайхлар қўлига ҳар йили 100 минг рублга яқин маблағ тўпланган.

Бундан ташқари миллий озодлик ҳаракатининг таниқли вакилларида бири бўлган Мадаминбек ҳам бу ерни тез-тез зиёрат қилиб турган. Бу ерда маҳаллий аҳоли вакиллари ва большевиклар ўртасида ҳам тез-тез тўқнашувлар бўлган. Чунки, минглаб зиёратчилар, диндонларнинг бундай масканларда тўпланиши янги тикланган большевиклар ҳукумати учун катта хавф-хатарни туғдирарди.

Ҳамза эса, диний ва дунёвий билимлардан яхши хабардор бўлгани сабабли, Шоҳимардондаги кўз бўямачиликлар, ширк амаллар ислом арконларига зид эканини яхши биларди. Шу боис, у Шоҳимардонда аҳоли ўртасида соғлом фикрларни тарғиб қиларди. Бу табиийки, зиёратгоҳни “қайнар хумча” га айлантирган руҳонийларга ёқмасди. Қолаверса, Ҳамзанинг аёллар озодлиги учун қилган ҳатти-ҳаракатлари уни жоҳил одамлар назарида осийга, муртадга айлантириб бўлганди.

Ёзувчи Набижон Боқийнинг айтишича, 1929 йил 18 март куни Ҳамза Шоҳимардонда одамларни тўплаб, бидъат-хурофотларларга ишонмасликни, зиёратгоҳ тепасида илинган от думига эмас, ҳақиқий табибларга, ҳакимларга учраш лозимлигини айтади. Ҳалиги думни миршаблар ёрдамида олдириб ташламоқчи бўлганида, руҳонийлар оломонга қараб, Ҳамзани тошбўрон қилишни буюришади.

Тўполон бошланган пайтда Болта деган йигит Ҳамзанинг қорнига пичоқ тортади. Жоҳиллар эса, Ҳамзани аёвсиз тошбўрон қиладилар ва унинг мажақланган танасини тоғдан улоқтириб юборишади.

У кимга хизмат қилганди?

Совет маъмурлари бу жиноятнинг олдини олишлари мумкинмиди? Албатта, мумкин эди. Аммо, совет халқининг дин ва диндонларга нисбатан адовати ва нафратини кўзга, эски даврнинг жаҳолатини бўрттириб кўрсатиш учун ҳам Ҳамзанинг ўлими жуда керак эди. Қолаверса, миллатнинг Ҳамза сингари маърифатли, зиёли, қалб кўзи очик кимсалар совет ҳукуматида керак эмасди. Унга кўр-кўрона сажда қиладиган

манқуртлар керак эди, холос. Шу боис, жоҳил оломоннинг Ҳамзадан шу тахлит беаъно қасос олиши айтиш мумкин эди. Шутарика етмиш йил Ҳамза инқилоб куйчиси ва мутаассиблик қурбони сифатида бир қанча авлодларга ўрнак қилиб кўрсатилди. Ҳамза ўз вақтида собиқ совет даври адабиётининг ёрқин тимсолига айланганди. Унинг ўлими ҳам коммунистик ғоялар тарғиботи учун хизмат қилди.

Чиндан ҳам Ҳамза аслида қайси тузумга хизмат қилган? Аслида кўплаб ижод аҳлига хос битта хусусият Ҳамзага ҳам бегона эмасди. Сиёсат ҳар доим тарғибот учун адабиёт кўмагига эҳтиёж сезади. Адабиёт аҳли эса, аксарият ҳолларда сиёсатнинг моддий ва маънавий мадади, ҳимоясига муҳтож бўлишади. Қолаверса, Ҳамза яшаган давр турли зиддият, сиёсий, фикрий ва ижтимоий курашлар замони эди. Ҳокимият тез-тез қўлдан қўлга ўтарди.

Ўлмас Алихўжаев «Оловли йўллар» фильмида, Ҳамза ролида.

Ҳамза шу боис, билиб-билмай, Россия императорини ҳам, ўтиш даври ҳукуматини ҳам шарафлади. Совет ҳукуматини ҳам таърифлади. Ўз даврида жадидлар ҳаракатига ҳам хайрихоҳ бўлди, уларнинг ғояларини қўллаб-қувватлади. 1918 йилда Туркистон Мухториятини юзлаб зиёлиларимиз қатори катта умидлар билан кутиб олди. “Бирлашингиз Туркистон, яшасин миллат, ёшларимиз” сингари ғояларни илгари сурди.

Унинг совет даврида ғоят машҳур бўлган “Яша яша шўро, яша Шўро, сен яшай турган замон” шеърининг илк нусхасида “Шўро” ўрнига “Турон” сўзи ишлатилган экан. У халқнинг умидлари чилпарчин бўлгани, она Ватан Туркистон таназулға учраганидан надоматлар чекди:

*Яхши ҳолин йўқотган оқибатсиз Туркистон,
Истиқболин ушотган офиятсиз Туркистон.*

Гарчи кейинчалик Ҳамза Совет ҳукуматини қўллаб-қувватлаган, унинг оёққа туришига хизмат қилган, советлар, большевикларни мақтаб шеърлар битган бўлса-да, уни Ватан хоини, даҳрий, бедин деб айблашга асос йўқ. Тарихдан маълумки, Сталин бошчилигидаги қаттол сиёсат бир пайтлар унинг ғояларига қарши чиққанларни, ҳатто ўзига садоқат билан хизмат қилган

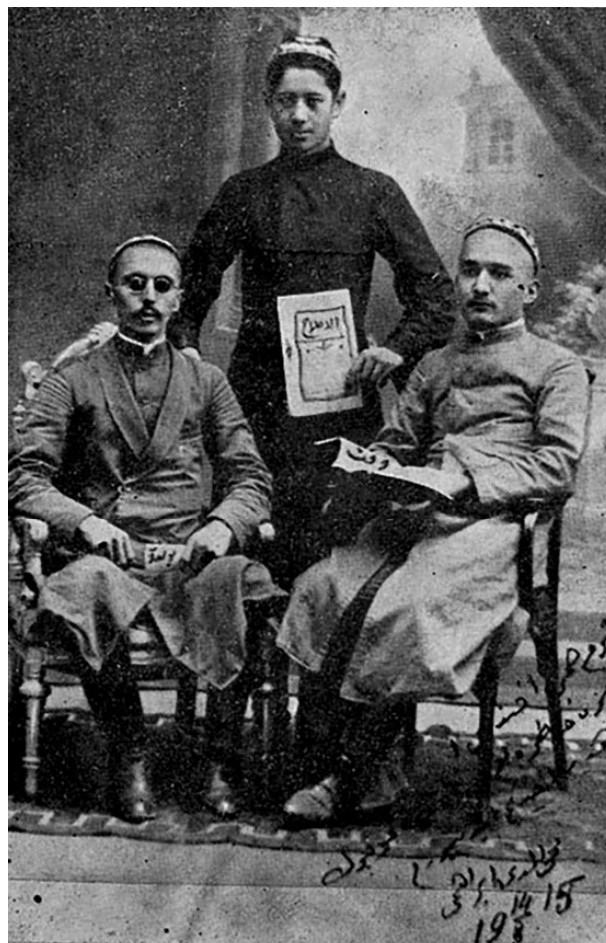
фидойи инсонларни ҳам аяб ўтирмади. Кўпгина олимларимизнинг фикрича, агар Ҳамза 1929 йилда тошбўрон қилинмаганда, барибир орадан тўққиз йил ўтиб, Чўлпон, Фитрат, Қодирийлар билан бирга қатағон қилинади.

Мамлакат мустақилликка эришгач, миллий-маданий меросимиз тикланди, шу билан бирга Совет даврининг тарғиботи учун хизмат қилган шахслар, тимсолларга қарши кураш бошланди. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу куруқ барабар ёнади. Янги давр учун эса янги қахрамонлар, янги номлар керак эди. Шундан кейин Ҳамзанинг номи устидан қизил чизик тортилди. Ҳамза номи билан аталадиган хиёбонлар, театрлар, туман, шаҳар ва кўчалар номи ўзгарди. Ёдгорликлари олиб ташланди.

Тошкент шаҳридаги Ҳамза ҳайкали, 1989 йил Ҳолбуки, Ҳамзанинг қаламига мансуб ўнлаб кўшиқларни халқнинг қалбидан ўчириб бўлмайди. Унинг асари асосида суратга олинган “Майсаранинг иши” бадиий фильми ҳамон севиб томоша қилинади. Ундаги бир қанча жумлаларни ўзимиз ҳам ҳар куни кундалик ҳаётда ишлатамиз.

Албатта, беайб Парвардигор, дейдилар. Ҳамза ҳам билиб-билмай, айрим хатоларга қўл ур-

ган бўлиши мумкин. Аммо, унинг лоақал ўзбек адабиёти, миллий уйғониш даври, маданияти ва санъатига қўшган ҳиссасини унутмасли керак.

“АЖДАРҲО”НИНГ АФСОНАВИЙ ЗАРБАСИ

Абдулхафизов Даврон,

Тошкент шаҳар, Юнусобод тумани, 240 – сонли умутаълим мактаби 1-тоифали жисмоний тарбия ўқитувчиси.

Имомов Комолхон,

Тошкент шаҳар Джит Кун До федерацияси раиси.

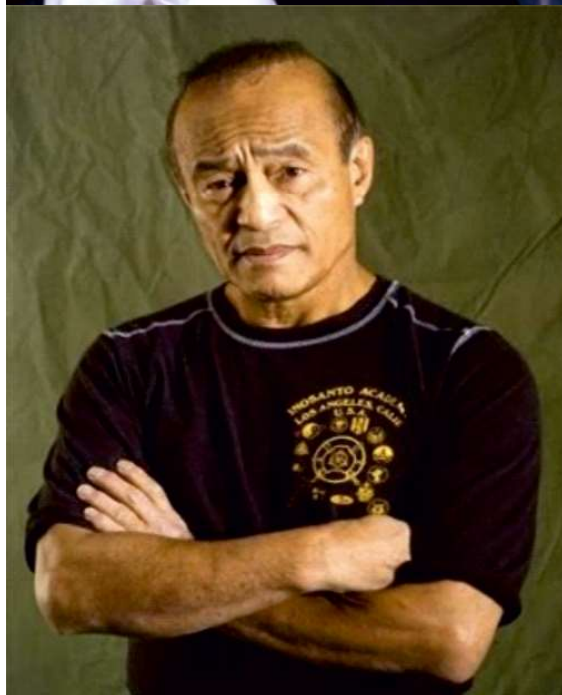

**Расм № 1. Брюс Ли (Ли Джан Фен)
Джит Кун До асосчиси.**

Джит Кун До - (сўзма-сўз - «Етакчи мушт йўли») 1967 йилда спортга машҳур хитойлик, америкалик кино актёри Брюс Ли (1940-1973) асос солган.

Жанг санъати турлари ва йўналишларини ўрганиб чиққандан сўнг, Брюс Ли жанг санъати бўйича ўз услубиётини яратади, ўз билимини фан, санъат, фалсафа ва ҳаёт тарзига айлантириб, уни «Джит Кун До» деб атайдди.

Брюс Ли Джит Кун Дони «усул» деб атаган, чунки унинг фалсафасига кўра, Джит Кун До ҳар

**Расм № 2. Брюс Ли ўқувчиси
Дэни Иносанто билан.**

кандай жанг санъатида ҳам, кундалик ҳаётда ҳам қўлланилиши мумкин. Жанг санъатининг кўплаб услублари Джит Кун До техникасида ёритилган - Ушу (асосан Винг Чун ва Тай Чи), Жиу-Житсу, Таеквондо (Жун Ридан оёқ зарбаси техникасини ўрганган), шунингдек, инглиз ва филиппин бокслари ҳақида қисқача маълумот олди.

Джит Кун До принципи - рақибингиздан олдинга ўтиш. Сизга ҳужум қилиш учун ҳужумчи яқинлашиши керак. Бу ерда муштдан олдинги услуб ўйнайди.

Брюс Ли вафотидан кейин мактабни филиппинлик америкалик Ден Иносанто (1937 йилда туғилган) бошқарган. У кичик Марина дел Рейда (Калифорния)

Д. Иносанто жанг санъатлари академиясига асос солган ва у ерда ДКДни ишлаб чиққан. Брюс Лининг машҳур шогирдларидан бири Ден Иносанто Джит Кун Дони оммалаштиришда муҳим рол ўйнаган. Ден ўзининг Джит Кун До арсеналига бошқа жанг санъатлари (айниқса, Муай Тай ва Бразилия Жиу-Житсу) қўшган.

Брюс Ли усули ҳар бир услубдан энг тез ва самарали зарбаларни ажратиб, турли услублар ва техникаларни умумлаштиради.

Расм № 3. Ким Михаил Павлович Халқаро Джит Кун До Федерацияси Президенти.

Брюс Ли вафотидан кейин мактаб байроғи дунёнинг кўплаб мамлакатларида, жумладан, Ўзбекистонда ҳам кўтарилди.

Ўзбекистонда Джит Кун До, асосчиси Брюс Ли бўлган ушбу ноёб жанг санъатининг ташаббускори бокс бўйича спорт устаси, Миксфайт ва Филиппин жанг санъатлари устаси, Кикбоксинг бўйича 5-дан, Кемпо Карате бўйича 6-дан қора белбоғ, Таэквондо бўйича 8-дан қора белбоғ, Хап Ки-до бўйича 8-дан қора белбоғ Реал Айкидо бўйича 8-дан қора белбоғ, Туран До бўйича 8-дан қора белбоғ, жанговар Кунг-фу бўйича 9-дан қора белбоғ соҳиби ва нихоят, Джит Кун До бўйича 9-дан қора белбоғ соҳиби Михаил Павлович Ким эди. Михаил Павлович Ким унинг асосида Джит Кун До Ким - ДКДК деб номланган ўзига хос кураш усулини яратди.

(Джит Кун До Ким) 1995-йил 21-июнь куни Тошкент шаҳрида “Ташселмаш” спорт клуби негизида Джит Кун До спорт-соғломлаштириш маркази расман очилди. Ўзбекистон Республикасида, Тошкент, Қўқон, Самарқанд, Фарғона, Шаҳрисабз шаҳарларида ДКД бўлимлари очилди. 2002 йил 1 октябрига келиб Тошкент шаҳрида М.П. Ким, Джит Кун До спорт клуби очилди. Джит Кун До федерацияси 2006 йилда Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтган.

Ўзбекистон Республикаси Джит Кун До федерацияси (2006 йилдан буён) мавжуд бўлганидан бери терма жамоамиз ажойиб натижалар билан жаҳон аренасининг асосий етакчиларидан бири бўлиб келмоқда.

Айни дамда спортчиларимиз ҳисобида Жаҳон чемпионатининг 30 та олтин, 6 та кумуш ва 5 та бронза медали. Осиё чемпионатининг 15 та олтин, 3 та кумуш медали, 2 та Осиё кубоги, Европа очик чемпионатида 1 та олтин медал ва турли халқаро турнирлардан 100 дан ортиқ олтин медаллар қўлга киритилган.

Расм № 4. Legendary Fist Team клуби.

Устозим Имомов К.М. билан.

Тошкент шаҳар Юнусобод туманининг 240 – сонли умумтаълим мактабида беш ташаббус асосида ўқувчи – ёшлар билан соғлом турмуш тарзини сингдиришда Маънавият ва маърифат ишлари бўйича тажрибали педагоглар билан ҳамкорликда таълим – тарбия жараёни ташкил этилган. Шунингдек, мактаб маъмурияти раҳбарлигида, Джит Кун До тўғараги ташкил этилган. Мактабда спорт тадбирларини ташкил этишда кўпдан Маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосари Хаджаева Атира Абдурашидовна ва Хаджанова Нигора Бахриддиновна ёрдам бериб келишмоқда.

2021 йилда Джит Кун До спорти тўғараги ташкил қилинди. Ҳозирги кунда 20 дан ортиқ мактаб ўқувчилари ва маҳалла ўғил-қиз болалари шуғулланиб келмоқда.

Бугунги кунга қадар, 10 дан ортиқ Республика ва Халқаро турнир чемпионлари, 15 дан ортиқ шаҳар чемпионлари тайёрланди.

2023 йилда Джит Кун До спорти бўйича катталар, болалар ва ўсмирлар ўртасида Жар спорт мажмуасида Ўзбекистон Республикаси чемпионати ўтказилди.

Мусобақада спортчиларимиз бошланғич синф ўқувчилари Мансурова Фарзона ва Шарипова Хадиджа қатнашиб, 2 ўринни эгаллашди.

2023 йил март ойида Джит Кун До спорти бўйича катталар, болалар ва ўсмирлар ўртасида Жар спорт мажмуасида Тошкент шаҳар чемпионати ўтказилди.

Мусобақада спортчиларимиз фаол қатнашиб, 3 та I ўрин, 4 та II ўрин, 7 та III ўринларни эгаллашди. Умумжамоа ҳисобида 2 ўринни эгаллашди.

2023 йил май ойида Джит Кун До спорти бўйича болалар ва ўсмирлар ўртасида Олимп спорт клубида Халқаро болалар ҳимоя қилиш кунига бағишланган мусобақа ўтказилди. Бунда 17 нафар спортчи фаол қатнашиб, жамоалар ичида умум жамоа ҳисобида 1 ўринни эгаллашди.

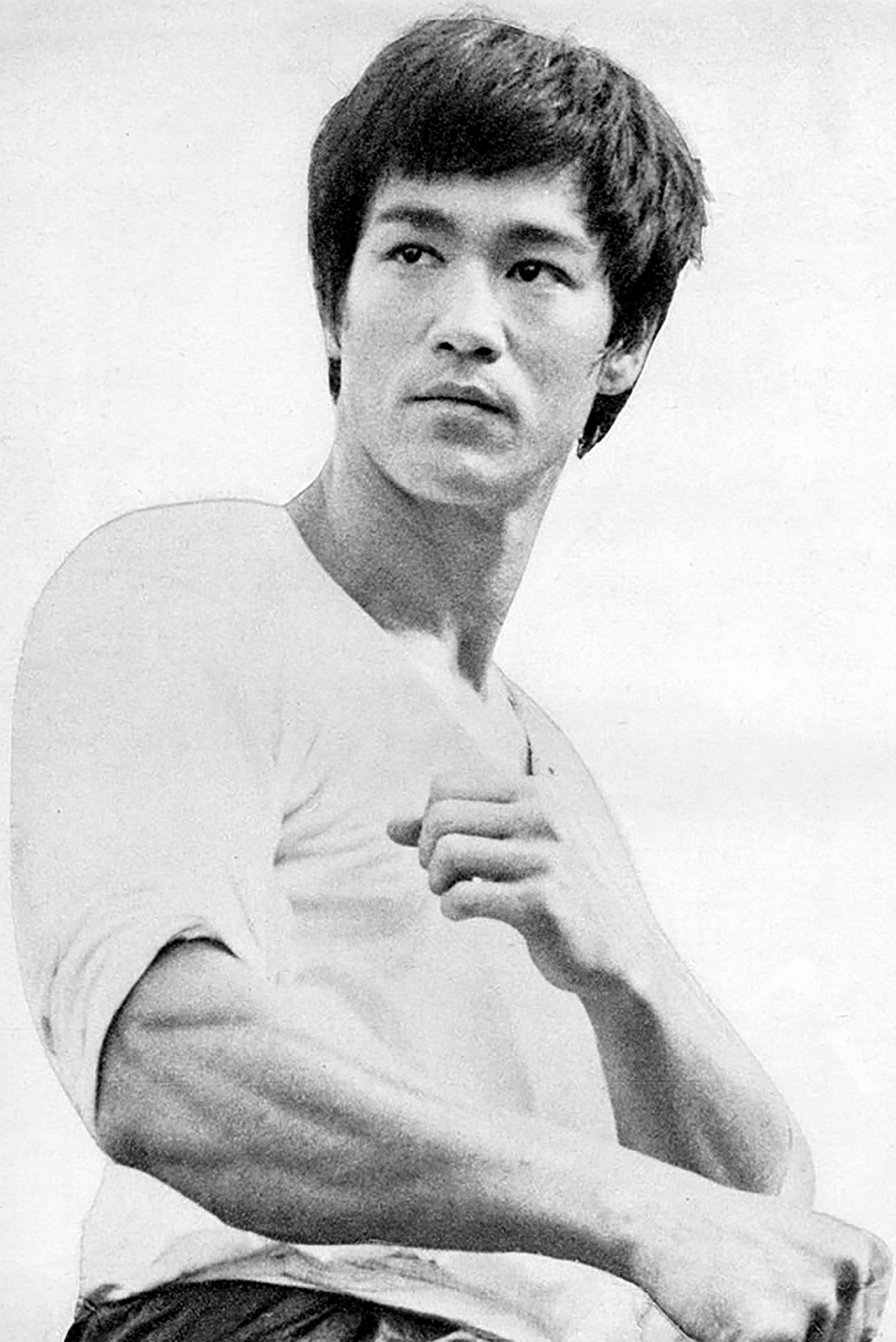
Расм № 6. Legendary Fist Team (Афсонавий мушт)терма жамоаси чемпионлари.

2023 йил октябрь ойида Джит Кун До спорти бўйича болалар ва ўсмирлар ўртасида Тошкент вилояти чемпионати Пискент шаҳрида ўтказилди.

Ушбу мусобакада 6 нафар спортчимиз иштирок этиб, фахрли 1-ўринни эгаллашди.

Мақсадим, энг аввало, спортга, хусусан, Джит Кун Дога меҳр-муҳаббат орқали миллати ва эътиқодидан қатъи назар, баркамол, маданий, маънавиятли, соғлом, байналмилал авлодни тарбиялашдир.

“ЎЗАВТОЙЎЛ” АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ ТИЗИМИДАГИ ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЙЎЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УНИТАР КОРХОНАСИ

**“Ўзавтойўл” акциядорлик
компанияси тизимидаги Тошкент
вилояти йўллардан фойдаланиш унитар
корхонаси меҳнат жамоаси барчаларингизни
2024 – Янги йил байрами билан самимий
табриклайди. Кириб келаётган йил халқимиз учун
янада улкан имкониятларни, бебоқо бойлик бўлган
тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги меҳр-
оқибат, миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликни
таъминлайдиган йил бўлишидан умидвормиз.
Жонажон Ватанимиз бунданда гуллаб -
яшнайверсин. Байрамлар байрамларга
уланиб, ҳар бир кунимиз байрам
бўлсин, азизлар!**

O'ZBEKISTON MATBUOTI *jurnali*

Журналга сайтимизда обуна бўлинг:

Почта учун обуна индекси:

883

Журнал Олий Аттестация Комиссияси рўйхатига киритилган.
Филология йўналиши бўйича илмий журнал ваколоти берилган.

“Ўзбекистон матбуоти” – фақат журналистика эмас! Журналда жамият ҳаётидаги сиёсий-иқтисодий, ижтимоий-ҳуқуқий, маънавий-маърифий, тарихий-маданий ва бошқа барча жараёнлар ўз аксини топади.

Цифровизация бизнеса

Издательские услуги

Мы являемся одним из первых-цифровых издательств в Узбекистане. Оперативные и недорогие издательские услуги позволят быстро предоставить общественности любой продукт

Маркетинг

Индивидуальное решение для увеличения эффективности маркетинга и роста продаж. Выведем ваш сайт в ТОП поисковых систем Яндекс и Google по ключевым запросам пользователей

Веб разработка

Сайт компании - это постоянный поток новых клиентов, рост узнаваемости организации и представительство, работающее круглые сутки без выходных

+998 71 207-28-00

info@aquatrio.uz

www.aquatrio.uz

г. Ташкент, М-Улугбекский р-н, массив Ялангач, 119А

